

TEFAH

TIDSSKRIFT FOR
ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

---

nr. 1 - 1984

NORD-NORGE SULITJELMA SOSIALISTISK FOLKEPARTI MOT DAG

Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie
Gøteborggt. 8, OSLO 5, tlf. (02) 37 90 82
Postgiro 2 01 20 45

TFAH gis ut av Pax Forlag A.S. Oslo

med støtte av
Norsk Arbeidsmandsforbund
Norsk Grafisk Forbund
Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund
Norsk Tjenestemannslag
Handel og Kontor i Norge
Norges almenvitenskapelige forskningsråd (NAVF)

Redaksjonsutvalg

Jorunn Bjørgum	Arne Kokkvoll
Edvard Bull	Einhart Lorenz (ansv.)
Svein Damslorå	Per Maurseth
Odd-Bjørn Fure	Finn Olstad
Knut Kjeldstadli	Richard Trælnes

Dette heftet er redigert av Arne Kokkvoll og Einhart Lorenz

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE
kommer to ganger i året

*Articles appearing in this journal are annotated and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS.*

Årsabonnement – kr. 110, – for 1984-årgangen bestilles i Pax Forlag A.S., Gøteborggt. 8, Oslo 5, eller hos Forlagssentralen, Tidsskriftavdelingen, Postboks 6079 Etterstad, Oslo 6, tlf. (02) 68 73 00.

Abonnementet anses løpende til oppsigelse skjer, hvis ikke oppsigelsesdatoen er uttrykkelig fastsatt i bestillingen.

Alle henvendelser vedrørende adresseforandring, manglende levering osv. rettes til Forlagssentralens tidsskriftavdeling.

Forsida: Fane for Salsbrukets Kvindeforening av DNA (utsnitt)

Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek Oslo

© Copyright by the authors 1984

Det må ikke kopieres fra dette tidsskrift utover det som er tillatt etter bestemmelsene i «Lov om opphavsrett til åndsverk», «Lov om rett til fotografi» og i «Avtale mellom staten og rettighetshavernes organisasjoner om kopiering av opphavsrettslig beskyttet verk i undervisningsvirksomhet». Brudd på disse bestemmelsene vil bli anmeldt.

Sats og montasje: Johs. Grefslie Trykkeri A.s

Trykk: Tangen-Trykk A/S

ISBN 0-332-5539 ISBN 82-530-1304-3

Innhold

Historien som politisk kraft	s.	3
<i>Nils Henrik Fuglestad</i> : Omkring arbeiderbevegelsens framvekst i Nord-Norge	s.	9
<i>Dag Skogheim</i> : Minnehistorie og arbeiderkultur	s.	63
<i>Oddvar Stølen</i> : Hvor fikk Sulis-arbeiderne makt fra?	s.	93
<i>Kjetil Paulsen</i> : Da populismen seiret i Sosialistisk Folkeparti	s.	119
<i>Dag Seierstad</i> : Bruddet mellom Sosialistisk Folkeparti og Sosialistisk Ungdomsforbund	s.	139
<i>Eva Lundgren</i> : Mot Dag og arbeiderbevegelsen	s.	167
<i>Arnfinn Malme</i> : Norden – fins den?	s.	195
Summaries/Zusammenfassungen	s.	201
Innkome publikasjoner	s.	206

Historien som politisk kraft

Et hefte om Sulitjelasamfunnet, om impulsene fra den nord-norske arbeiderbevegelsen og om de intellektuelles problemer

Den som i de siste par åra har fulgt Sulitjelasamfunnets kamp for fortsatt eksistens, har ikke kunnet unngå å legge merke til hvordan aktørene aktivt har brukt historien. Og da ikke bare som pynt i festtaler og programmatisk manifestasjoner, men som inspirerende kraft i den daglige kamp og som forrådskammer for bevisstgjøring av alle, gamle og unge, i dette geografisk sett isolerte gruvesamfunnet.

Her har de under krisen de seinere åra i praksis levd opp til Ingeborg Refling Hagens ord om at spenntaket i fortida er avgjørende for hvor langt du når inn i framtida.

Dette er i og for seg ikke noe spesielt for Sulitjelma. Mange steder i vårt land, særlig der økonomisk krise truer småsamfunnets fortsatte liv, har vi sett hvordan interessen for individets og lokalsamfunnets røtter plutselig har vokst. Slik også i Sverige der 70-åras økonomiske krise slo tidligere ut enn hos oss.

Dette har ført til en ny type amatør-forskning der du starter med din kunnskap om det lokalsamfunn du lever i, *her og nå*, med arbeidsplass, bolig, organisasjon og maktstruktur – for så å gå bakover og utover. Det er dette som er det bærende prinsippet i Sven Lindquists bok om hvordan du skal bygge opp kunnskap om ditt miljø og deg sjøl, «Grav der du står».

Kanskje var det også en idé at profesjonelle historikere i sterkere grad tok opp dette prinsippet, at en med fordel kunne begynne å skrive historien «baklengs». Ikke alt begynner med Adam og Eva.

Pedagogisk ville det trolig være langt lettere å gjøre historien interessant for mange om en på en slik måte kunne gå fra det kjente og inn i det fjernere og mer ukjente. Ikke minst kunne muséene våre bli mer levende og meningsfulle for vanlige mennesker ved å legge et slikt prinsipp til grunn.

Men om behovet for kartlegging av røtter og sansen for sammenhengen mellom nåtid, fortid og framtid er kommet til uttrykk på ny måte mange steder i de seinere åra, er det knapt noe sted denne sansen har manifestert seg sterkere enn i Sulitjelma. En årsak ligger klart i at gruvearbeider-foreningen som nå organiserer hele Sulis til kamp for fortsatt eksistens, så klart kjenner seg som bærer av en historisk tradisjon.

Gruvearbeider-foreningen fører videre aktiviteten og ansvaret som tidligere var knyttet til den faglige samorganisasjon i Sulis. *Den* organisasjonen er etter det vi kan skjønne nokså unik og hadde fortjent en egen artikkel. Den fungerte jo i lange tider slik Martin Tranmæl tenkte seg den lokale samorganisasjon skulle være – arbeiderbevegelsens sentrale ledd på lokalplanet, både faglig og politisk. Flere eldre informanter fra Sulitjelma forteller om hvordan samorganisasjonen langt på veg konkret dominerte kommunestyret.

Sulitjelma og Kirkenes er vel de navn som de fleste forbinder med den nord-norske arbeiderbevegelsen. På begge steder hadde og har fagbevegelsen sterke røtter. Arbeiderne ved A/S Syd-Varanger dannet i 1906 fagforeningen Nordens Klippe, og året etter organiserte Sulitjelmaarbeiderne seg etter sitt berømte møte på Langvannet.

Men arbeiderbevegelsen nordpå er mer enn Sulitjelma og Kirkenes. Det er ei rørsle som har gitt den norske arbeiderbevegelsen et særpreg. I motsetning til de land vi sammenlikner oss med, skjedde Det norske arbeiderpartiets parlamentariske gjennombrudd ikke i de sentrale industrialiserte byene og kommunene, men i periferien – blant fisker-bøndene i Troms og arbeiderne i Narvik. Arbeiderpartiets første fire stortingsrepresentanter kom alle fra Nord-Norge, en landsdel som på dette tidspunkt gjennomgikk store sosiale endringer. Oppslutningen om arbeiderbevegelsens politiske og faglige organisasjoner var ikke noe tilfeldig bluss, som var framkalt og preget av spontant opprør. Den holdt seg. Også seinere, da

arbeiderbevegelsen var preget av økt organisatorisk differensiering, vedvarte den sterke oppslutningen. Finnmark fortjener betegnelsen «det røde fylket» minst like så mye som Hedmark. Ved siden av Arbeiderpartiet sto kommunistene her usedvanlig sterkt i mellomkrigstida og etter 1945. Også Nordland var og er et rødt fylke. Da Sosialistisk Folkeparti ble stiftet i 1961, var Nordland ett av partiets sterkeste fylker.

Trass i arbeiderbevegelsens markante stilling i de tre nordligste fylkene, har forskningen rundt bevegelsens historie vært sterkt preget av de sentrale instansers politikk i Oslo og av ideologi- og organisasjonsproblematikken. Partiets sosiale grunnlag i distriktene og impulsene fra periferien har vakt mindre oppmerksomhet. Her fins det mange hvite flekker i forskningen.

Nils Henrik Fuglestad gir i sitt bidrag den vel første store oversikten over arbeiderbevegelsens framvekst i Nord-Norge, og viser at begrepet Nord-Norge igjen trenger en differensiering. De sosiale og økonomiske forutsetningene i Troms skilte seg fra de i Nordland og deler av Finnmark, hvor kampen om retten til kollektiv faglig organisering sto i sentrum.

Fuglestads artikkel ble opprinnelig skrevet for den 5. nordiske konferanse om forskningen i arbeiderbevegelsens historie. Konferansen ble holdt i Tammerfors i august 1983 og Arnfinn Malme rapporterer i dette heftet om den. I sin oversikt over forskningsstatusen peker Fuglestad også på Dag Skogheims innsats for å trekke den glemte nord-norske arbeiderbevegelsens historie fram i lyset. Skogheim var ved siden av Fuglestad den andre norske innlederen på konferansen. Han gjorde i sitt innlegg rede for de vanskelighetene han møtte under sine studier og understreket betydningen av arbeidernes egne minner. Begge de norske innleiderne framhevet også den nord-norske arbeiderbevegelsens flernasjonaltet. Her møttes nordmenn, svensker, finner, russere og samer. Hvilken betydning denne flernasjonalteten hadde for internasjonalismen hos oss, er foreløpig lite undersøkt.

Vi har vært inne på at arbeiderbevegelsen i Nord-Norge også hadde betydning i NKPs og SFs historie – og ikke bare i Arbeiderpartiets gjennombruddstid og under kampene for retten til faglig organisering. NKPs oppsiktsvekkende gjennombrudd i 1945 hadde allerede forvarslar i 1934 og 1937 i en rekke kommuner i Finn-

mark og Nordland. Også SF fikk sterke impulser nordfra. I denne sammenheng står Ketil Paulsens bidrag om populismens gjennombrudd i SF. Populismen hadde for en stor del sitt utgangspunkt i Ottar Brox' synspunkter i boka «Hva skjer i Nord-Norge?». Det var populismen som skaffet et eget innenrikspolitisk grunnlag for det utenrikspolitisk orienterte SF. Spørsmålet: Hva skjer i Nord-Norge? har – om enn i en annen mening enn i Brox' bok – betydning for arbeiderbevegelsens historie.

Arbeiderbevegelsen i Nord-Norge danner ett tyngdepunkt i dette TFAH-heftet. Men heftet bryter samtidig med vårt tradisjonelle opplegg hvor innholdet var bygget rundt et sentralt tema. Paulsens artikkel bygger bro til et annet emne i dette heftet, nemlig Sosialistisk Folkeparti. Dette parti tar også Dag Seierstad opp i en artikkel om bruddet mellom SF og dets ungdomsorganisasjon SUF. Og fra SF kan linjen trekkes videre til mellomkrigstidas intellektuelle og deres forhold til arbeiderbevegelsen. Eva Lundgren drøfter dette emnet i sin artikkel om gruppa Mot Dag. Tilsynelatende handler det her om marginale grupper innen arbeiderbevegelsen – men gjennom deres involvering i splittelser og deres betydelige rolle i den teoretiske og ideologiske debatten, og gjennom deres organisasjonsmodeller, fikk de en betydning som gikk langt utover det deres tallmessige størrelse skulle tilsi.

Men la oss vende tilbake til vårt utgangspunkt: Oddvar Stølen's artikkel om Sulitjelmaarbeiderne. De kjenner ikke bare «historiens sus» over sin aktuelle virksomhet. De vet at grep om historien er en politisk kraft, et middel til å skape sjølrespekt, sjølkjensle. Dette er ingen ny innsikt. Var det ikke Bjørnstjerne Bjørnson som gjennom bruk av historisk stoff i sitt forfatterskap ville skape et «anegalleri for det norske folk»?

Hvorfor reiste bøndene sine bygdetun? Og skreiv ikke Ernst Sars sin «udsikt over Norges historie» for å styrke og underbygge venstrebevegelsens politiske funksjon, ja, nærsagt dens historiske misjon?

Seinere historikere er blitt mer beskjedne. Altfor beskjedne? Sans for historie som politisk kraft møter vi rundt om i verden i forskjellige fasonger. Unge nasjoner i Afrika baler med sin egen historie for å skape plattform, identitet. Radikale, folkelige bevegelser i Sør-Amerika gjør det samme.

Arbeiderbevegelsens interesse for historie var tidlig sterk. Både for den historien som alt var skapt og for den som de organiserte arbeidere skulle skape. I perioden etter siste krig ble denne interessen for historien som politisk kraft svekket. Mye tyder på at denne bevisste sans for historien er på veg inn igjen – til dels i nye former. I mange land, også i vårt, reises nå arbeidermuséer for å konkretisere, synliggjøre arbeidernes historie.

For arbeiderne i Sulitjelma er historien alt nå noe som brukes, ikke bare beskues.

A.K./E.L.

Nils Henrik Fuglestad

Omkring arbeiderbevegelsens framvekst i Nord-Norge

Om forskningsstatus og til innledning

Tar vi utgangspunkt i den litteraturen som foreligger, er det ikke innlysende at nord-norsk arbeiderhistorie skal stilles som problem for forskning.

En relativt omfangsrik bibliografi som Arbeiderbevegelsens Arkiv i Oslo har gitt ut, teller 45 sider og mer enn 600 titler.¹ Den viser at nesten 300 år og et mangfold av sider ved arbeiderklassens og arbeiderbevegelsens historie i Norge er behandlet. Men for det NORD-NORSKE bidraget til denne historien kan det bare registreres et tjuetalls titler, og innpå fjerdeparten av disse er ytt av den skjønnlitterære forfatteren DAG SKOGHEIM. Fra de profesjonelle historikernes manglende interesse (?) er det fristende å slutte at nord-norsk arbeider- og arbeiderbevegelsehistorie er offer for et forskningsperspektiv. Liksom den politiske historie for en vesentlig del er framstilt som Stortingets, er mye av arbeiderbevegelsens historie skrevet som Youngstorgets, som de sentrale forbunds og organisasjoners historie. I så fall er dette perspektivet dessverre ikke synderlig korrigerert i den lokal-historiske litteraturen fra Nord-Norge. Rett nok vil vi i by- og bygdebøker finne opplysninger, nyttige og verdifulle, men oftest bare spredte.² Grundige analyser av lokale forutsetninger for moderne arbeiderreising må stadig stå til etterlysning.

For en del henger nok denne sørgelige tilstanden på forskningsfronten sammen med situasjonen på arkivsektoren, slik denne har vært inntil for ganske nylig. Systematisk innsamling og tilrettelegging av spesifikt nord-norsk materiale kom først i gang med oppret-

telsen av Arbeiderbevegelsens Arkiv for Nord-Norge i Tromsø fra sommeren 1979. På den måten har kildetilgangen vært vanskelig og mangelfull. Men sammenhengen kan også være en annen.

I en artikkel i «Gløtt fra Universitetet i Tromsø» foretar *Rune Hagen* et vitenskapelig og politisk oppgjør med nord-norsk lokalhistorietradisjon.³ Denne, mener han, må bære et alvorlig ansvar for at «. . . den viktigste samfunnsbyggende bevegelse i Norge i dette århundre» ikke er verdiget plass i nord-norsk historieskri-ving: heller ikke lokalhistorikerne har vært interesserte. I stedet har deres framstillinger fungert som konserverende tankegods, bl.a. til «forsvar for århundrelang eiendomsrett». Ikke overraskende har vurderingen vist seg sterkt kontroversiell, og den har egget til skarpt motmæle.⁴ Etter vår oppfatning har Hagen gjort rett i å reise problemstillingen – til ettertanke i det minste. For om nord-norsk arbeiderhistorie så langt er viet liten oppmerksomhet, kan det bare skyldes to forhold. De kan gjerne sees i sammenheng. Enten finnes den simpelthen ikke i synderlig grad, eller så er den ikke blitt etter-spurt. Med det foreliggende arbeidet ønsker vi å bidra til ettersporingen.

Til en begynnelse trenger vi å vite noe om *hvor* det *videre* eventuelt må leites. Da vil vi antakelig ha nytte av oversyn. Med denne begrunnelse skal vi konsentrere vår oppmerksomhet om *vide* sammenhenger, og det vil bli gjort utstrakt bruk av sveip, eksempler og illustrasjoner for å dokumentere disse. Hensikten kan ikke være å gi avklarte svar. Målsettingen må heller være å legge underlag for nødvendige påfølgende undersøkelser.

Med valget av denne åpne innretningen har det vært naturlig å avstå fra strikte definisjoner. To avgrensninger som hefter ved arbeidet som sådant er det likevel på sin plass å klargjøre her innledningsvis.

Siden det er aspekter ved arbeiderbevegelsens *framvekst* som tematiseres, vil søkelyset for en stor del være rettet mot organisering og vilkår for organisering. I det følgende fungerer da 'arbeiderbevegelsen' som et samlebegrep. Dels dekker det arbeiderparti-foreninger, og dels fagforeninger (og naturligvis også de s.k. arbeiderforeninger av mer eller mindre sosialistisk tilsnitt som kunne være noe midt imellom). I de beskrivende partier av undersøkelsen

vil denne begrepsbruken være fullt tjenlig. Likevel kan den i bestemte fortolkningsammenhenger virke tilslørende. Det problemet kommenteres i sluttavsnittet (Avsn. V).

Videre må det nok innrømmes at tittelens 'Nord-Norge' ikke er uten slagsider. Pr. dato har vi relativt dårligst oversikt over utviklingslinjer lengst i nord og øst. Det har medført at blant de tre aktuelle fylkene, Nordland, Troms og Finnmark, er sistnevnte mest lemfieldig behandlet i denne framstillingen.

Gjennombrudd

Kanskje var tyskeren *Heinrich Anders* den aller første sosialisten på Nordkalotten. Som vandrende agitator for Kommunistforbundet i London, der også Karl Marx og Friedrich Engels talte som medlemmer, besøkte Anders Skandinavia i 1847 - 48. Til Nord-Norge kom han fra Karesuando over Kvenangen og videre til Alta og Hammerfest. Seinest i oktober 1847 var Anders i Tromsø.⁵ Derifra dro han sørover langs kysten og er registrert i Trondheim i november samme året. Da var han bokstavelig talt og vel så det ute av vår historie. Så langt er det ingenting som tyder på at han satte varige spor etter seg. Likevel er reisa hans verdt å nevne, og som mer enn en kuriositet. For den tyske kommunistagenten fra London var også Nordkalotten en operasjonssfære. Dette vitner om impulskanaler, og om Anders var den første omreisende sosialistagitator i nord, ble han langt fra den siste. Men det er først et halvt århundre seinere vi finner håndfaste uttrykk for sosialt oppbrudd langs nye skillelinjer.

Ett gis med opinionsformidlerne - *avisene* som dukket opp for å føre ord for fiskerbønder og arbeidere. I løpet av de fire åra fra 1899 til 1903 var like mange aviser av det slaget etablert med regelmessige utgivelser over hele Nord-Norge.

«Fisker og Arbeiderorgan»et *Finmarken* presenterte sin første utgivelse 13. mai 1899. I miljøet rundt denne kom bl.a. markante skikkelser i den tidlige nord-norske arbeiderbevegelsen som *Kathrine Bugge*, *Ellisif Wessel* og *Adam Egede-Nissen* til å spille aktive roller som støtter og bidragsyttere. Fra prestegården på Karlsøy i Troms fulgte *Nordlys* fra 10. januar 1902.⁶ I Nordland kom *Dunderlandsdølen* fra 23. august 1902 og *Fremover* fra 27. mai 1903.⁷

Sosialistisk agitasjonsmøte i 1897 utenfor Tinghuset i Kirkenes.

Bildet er tatt av Ellisif Wessel.

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

Andre signaler fra omkring samme tid er *de store konfrontasjonene*. Den første moderne lønnskampen i Nord-Norge ble gjennomført ved det engelske Ofofbane-anlegget i året 1888. Den var vellykket. Men året etter gikk det engelske kompaniet konkurs, og overlot arbeiderne til egen vanskjebne og fattigkassa. I 1898 ble det kjempet forgyves, av organiserte arbeidere ved Bosmo Gruber i Rana i Nordland. I Tromsø måtte den ferske Løsarbeidernes for-
ening kaste seg inn i en bitter kamp om retten til arbeid i desember 1902, og i juni 1903 gikk fiskeralmuen til regulær storm på kvalstasjonen i Mehamn i Finnmark. Like etter var flere hundre anleggsarbeidere i streik ved jernbaneanlegget i Dunderlandsdalen.⁸ Alt dette kan fortelle om uroskapende gjæring. Det må også øvrig-
heten ha ment.

Da London-selskapet Pinn & Millett kom under administrasjon og drifta ved Ofofbane-anlegget ble lagt ned i 1889, mobiliserte myndighetene og sendte avgårde «3die Compagnie af Trondhjemske Linjebataljon».⁹ Ikke for å sikre arbeiderne deres uteblitte lønninger, men til «fornødent ordensvern».¹⁰ Man fryktet «uroligheter». Dermed var det satt nesten som et mønster.

At marine og militær ble dirigert til Mehamn, fortøner seg muligens mindre overraskende. Hundrevis eller mer¹¹ av rasende fiskere i stormløp mot privat eiendom kunne minne om opprør. Men også ved de mer ordinære konfliktene i Tromsø og Dunderlandsdalen ble militære utkommandert for å dempe gemytter og trygge orden.

Nye talerør med en egen sosial basis, aksjoner og reaksjoner vitner om sterke brytninger i tida omkring hundreårsskiftet. En utløsning kom i 1903, i form av den oppsiktsvekkende tilslutningen til Det norske arbeiderparti (DNA) ved stortingsvalget.

Etter stiftelsen i 1887 hadde partiet levd gjennom flere magre år. På landsmøtet i 1889 var det faktisk fremmet forslag om oppløsning.¹² Utsiktene til å vinne framgang syntes dystre. I 1900 var medlemstallet lavere enn det hadde vært seks år tidligere,¹³ og ved stortingsvalget i 1900 stilte DNA egne lister bare i byene Kristiania, Drammen, Kristiansand og Bergen, samt i noen få landkretser i Rogaland og Nord-Trøndelag.¹⁴ Desto mer overveldende må pionersosialistene ha opplevd valget tre år seinere. Og gjennombruddet fant helt og holdent sted i nord.

Av til sammen 14780 godkjente stemmer i Troms og Nordland, høstet Arbeiderpartiet de 4953. Det utgjorde en andel på 33,5 pst. og tre og en halv gang over landsgjennomsnittet for partiet ellers (9,7 pst.).¹⁵ Med dette resultatet vant partiet sine første fire mandater til Stortinget. Etter valget meldte dessuten den radikale Venstrerepresentanten fra byene i Finnmark, allerede omtalte Adam Egede-Nissen, overgang til DNA, slik at tinggruppa kom til å telle fem utsendinger, alle fra Nord-Norge.

Dette var virkelig et gjennombrudd, på den politiske fronten, og det var definitivt. Arbeiderpartiet beholdt sin stemmeandel på rundt 30 pst. også ved de tre stortingsvalga som fulgte, før ennå et nytt nivå ble erobret med 43,3 pst. av stemmene i Nord-Norge samlet i 1915.¹⁶ Så og si med ett slag var det sosialistiske partiet blitt en utfordrer å rekne med. Styrken var imidlertid ikke likelig fordelt utover landsdelen.

I 1903 var det i det store og hele oppslutningen i *Troms* som slo ut i sensasjonen.

I Tromsø by oppnådde Arbeiderpartiet 31,3 pst. av stemmene. I forhold til landssnittet var dette bemerkelsesverdig nok. Men i

Tromsø amts landdistrikter nådde andelen 63,7 pst.¹⁷ Dette var reint bord på amtsplan, og i 7 av 13 kretser lå resultatet til dels betydelig over dette gjennomsnittet igjen, helt opp til 93,6 pst. i Karlsøy.¹⁸ Alt i alt sanket Arbeiderpartiet 3974 av til sammen 6701 godkjente stemmer i Troms. Som en tilstrømming fra nullpunkt, var dette mer av en (valg-) omveltning enn et simpelt skred, og det var mer enn nok til å sikre partiet alle de tre utsendingene fra amtets landdistrikter.

Av tallene ser vi da at i *Nordland* var historien en annen. Her ble det avgitt 979 stemmer fra Arbeiderpartiet av 8079, eller 12,1 pst. i snitt. Også dette var over landsgjennomsnittet, men det er heller *konsentrasjonen* av velgere som påkaller interesse. Over 90 pst. av disse hørte hjemme lengst nord i amtet, i Vesterålen og i Narvik by.

I Bø, Sortland og Dverberg valgsgogn i Vesterålen oppnådde Arbeiderpartiets lister reine flertall og vant alle valgmenn.¹⁹ I tillegg hadde partiet stor oppslutning også i Hadsel. Ellers i Nordland amts landdistrikter ble det etter valgstatistikken å dømme ved denne anledningen bare stilt lister i Mo og Fauske valgsgogn, og uttellingen ble beskjedent.²⁰ Men i bykretsen Narvik var det stilt liste, og der var resultatet overbevisende nok. Med 324 av 605 godkjente stemmer – 53,6 pst. – sikret partiet seg byrepresentanten fra Nordland og Troms.²¹

Landdistriktene i Troms og *anleggsbyen Narvik* i Nordland var det som ga underlaget for DNAs gjennombrudd i norsk og nordnorsk politikk. Hver for seg kan landdistriktene og byen representere to forskjellige dimensjoner ved arbeiderbevegelsens framvekst i nord. Dette er et sentralt poeng, og vi skal utdype det noe ved en nærmere analyse av stortingsvalget i 1915, siden dette kan gjelde som et rimelig slutt punkt for gjennombruddsprosessen. I 1915 fordelte stemmene seg på denne måten:²²

Tabell 1. Amtsvis fordeling av DNAs stemmer ved stortingsvalget i 1915

Distrikt	Godkj. st.	Ap. st.	Ap. st. i % av godkj. st.
Nord-Norge	58431	25326	43,3
Nordland	30658	10930	35,7
Troms	18455	9778	53,0
Finmark	9318	4618	49,6

Vi ser dokumentert den allmenne framgangen som fulgte på det plutselige gjennomslaget i 1903, både i Nordland og, i enda høyere grad, i Finnmark. Valgtriumfen i gjennombruddsåret hadde vunnet gjenklang. Den skapte også pågangsmot, som bl.a. kom til uttrykk i en rask og systematisk utbygging av et organisasjonsnett.²³ Men foruten denne generelle framgangen, er det distriktstvis utslag som er verd å bemerke. Disse indikeres et stykke på vei av oppstillingen i tabell 2:

Tabell 2.
Distriktstvis fordeling av DNAs stemmer ved stortingsvalget i 1915

	Distrikt	stemmer i alt	andel av godkj. st. i de enk. distr.	andel av Ap.s st. amtsvis
Nordland	Sør-Helgeland	926	33,0	8,5
	Nord-Helgeland	1545	35,2	14,1
	Sør-Salten	3121	46,5	28,6
	Nord-Salten	1779	31,7	16,2
	Lofoten	340	11,1	3,1
	Vesterålen	1991	37,9	18,2
	Narvik/Bodø	1228	43,1	11,2
Troms	Trondenes	3387	51,6	34,6
	Senja	3153	55,8	32,2
	Tromsøundet	2590	72,7	26,5
	Tromsø	648	24,2	6,6
Finnmark	Vest-Finnmark	1560	53,9	33,8
	Øst-Finnmark	1766	43,7	38,2
	Hammerfest/Vardø/ Vadsø	1292	54,2	28,0

Nordland var stadig det markert svakeste leddet. Med klar margin hadde dette også vært tilfellet ved de mellomliggende valga. I 1915 utgjorde likevel tilslutningen til Arbeiderpartiet i Nordland 43 pst. av alle partiets stemmer i Nord-Norge. Dette var naturligvis en konsekvens av befolkningsstørrelsen og er for så vidt uten sammenlikningsverdi. Det forteller likevel at den absolutte framgangen var kolossal også i Nordland, med en stemmeøkning fra under 1000 i 1903 til nesten 11000 i 1915. Innad viser det seg at det bare var i *Lofoten* at sosialistene hadde alvorlige vansker med å vinne innpass. Ellers var tydelig tyngdepunktet forskjøvet mot midtamtet. En sjekk på kretsnivå avdekker tre sentra for sosialistisk parti-politikk i Nordland på dette tidspunktet.²⁴ Foruten den alt tradisjo-

nelle bastionen Narvik i nord, hvor 60,8 pst. av velgerne nå sluttet opp om Arbeiderpartiet, gjaldt det *Fauske* i Sør-Salten med 66,0 pst. andel, og *Rana* i Nord-Helgeland med 59,5 pst.

For Troms' vedkommende var mønsteret tydeligvis etablert alt i 1903. Landdistriktene var det viktigste opplandet, mens byen fortsatte å henge langt etter.

Jevnest fordelte oppslutningen seg i Finnmark. Der hadde DNA vunnet fram til dominans så vel i land- som i by-kretser. Til sammen er det konturene av et heller mangslungent bilde som avtegnes. I den grad velgeropplutningen kan aksepteres som indikator, later det til at DNAs frammarsj i de tre amtene hvilte på skiftende, om ikke også på avvikende, forutsetninger. I så henseende kan Nordland og Troms representere ekstremene.

I Nordland kan det trekkes linjer, ser det ut til, fra industrireising til arbeiderreisning, ettersom Narvik, Fauske og Rana rangerte blant de mest sentrale industristrøk i hele Nord-Norge. Troms var derimot ganske uten industri av omfang, og her var det fiskeri- og jordbruksstrøk som viste veien.

Mot denne bakgrunn er det minst to spørsmål som melder seg. Hva skapte grobunn for den politiske reisningen? Og, hvor kom idéene fra? Forsøksvis skal vi antyde svar langs to tidsakser. Vi trenger først å vite noe om utviklinga over tid, om bakgrunnen som la betingelser. Den blir det formålet å skissere i det neste avsnittet. Men derifra må det være mulig å trekke forbindelser til de mer umiddelbare forutsetningene, de som bestemte tidspunkt, retning og tempo. Disse blir tema for det påfølgende avsnittet.

Bakgrunn

Arbeiderpartiets plutselige framgang i Nord-Norge kan fortone seg naturstridig. Urbanisering og industrialisering reknes til de allmenne forutsetninger for vår tids arbeiderbevegelse, men i nord fantes det etter måten lite av begge deler rundt 1900. Byene huset ennå mindre enn 10 pst. av den totale folkemengde.²⁵ Og i en liten, men perspektivrik studie slår *Edgeir Benum* fast at «. . . industrien sysselsettingsmessig sett ikke spilte noen vesentlig rolle i Nord-Norge . . .» i perioden 1875 – 1920.²⁶

Men dermed er det likevel ikke sagt at alt forblev ved det gamle. Den rådende oppfatning er heller at det som preger landsdelen på denne tida snarere er de helt store omskiftelser.²⁷ *Axel Coldevin*, en nestor i nord-norsk historieforskning, sier det ett sted på denne måten: «Det er neppe for sterkt å si at omleggingen av det økonomiske liv i Nordland de siste 40 – 50 år før Verdenskrigen (d.e. den første, n.h.f), førte med seg større forandringer enn de der var skjedd i de foregående 4 – 500 år.»²⁸ Han sikter til den *prosessen* han sjøl et annet sted har betegnet som selve *oppløsningen* av «den eldgamle nordlandske samfunnsorden».²⁹

For oss kan det ikke komme på tale å ta opp denne utviklinga i hele sin bredde. Vi skal utvide synsvinkelen til å favne inn det meste av landsdelen, men må nøye oss med å fokusere de hovedtrekk som kan sette vårt tema i relieff. I tur og orden skal vi vektlegge tre slike, og den underliggende tanke er at de hver for seg og til sammen belyser *endringsprosesser*.

Folkeøkning og vandringer

1800-tallet er i norsk historie også kjent som befolkningsekspløsjonens århundre. Fra 1801 til 1900 ble folketallet i riket mer enn fordoblet. Men enda var ekspløsjonen kraftigere i Nord-Norge. En tilvekst fra om lag 80000 mennesker til nesten 280000 utgjorde mer enn en tredobling. Tar vi hele tidsrommet 1801 til 1910 under ett, økte folkemengden i nord med 255 pst., mens tilsvarende for riket var 173 pst.³⁰

Det var hovedsakelig to grunner til denne raskere folkeveksten nordpå. Utvandringen til Amerika kom seinere i gang, og den nådde heller aldri samme høyder som fra landet ellers. Bare i ti-året 1866 – 1875 angis det utvandring fra *Finnmark* over landsgjennomsnittet. Normen er ellers under og betydelig under dette gjennomsnittet.³¹ Dernest tok landsdelen gjennom nesten hele perioden imot befolkningsoverskudd fra andre strøk og fra utlandet. Det dreidde seg dels om regulære vandringsbølger, som den bekjente «døleinnvandringen» fra Østlandet og den finske immigrasjonen til *Finnmark*.³² Dels om et mer jevnt tilsig særlig til kystområder.³³ Fra 1890-tallet registreres dessuten et nytt fenomen. Skarer av langflyttere og arbeidsvandrere søkte til bergverk og anlegg i Nord-

Norge. Disse siste representerte et nytt slags folk som krysset grenser i enhver forstand. Vi kan la Jacob Johansens levnetsløp tjene oss som eksempel.³⁴

Johansen var gårdbrukersønn fra Vågå i Gudbrandsdalen. 14 år gammel, rundt 1890, fikk han arbeid som flisegutt på Hamar – Sel banen. Derifra fór han videre. Først til Gällivare i Nord-Sverige, senere til nikkelgruver i Russland og Finland, tilbake til Trondheim, men videre via Killingdal og Røros til Bergensbanen, før han endte opp i Sulitjelma i Nordland ved hundreårsskiftet. Men han stoppet ikke der. Etter ei tid dro han nordover til Ofoten, siden sørover både i Sverige og Norge før han til sist slo rot med Løkken Verk i Sør-Trøndelag som siste arbeidsplass. Bare en gang i løpet av denne lange vandringskarrieren var han tilbake på hjemtraktene – det var i 1948.

Johansen hadde mange likesinnede, også fra utlandet. Særlig nimbus har det stått om *de svenske rallarne*. Så vidt vites er omfanget av svenskevandringene ikke forsøkt kartlagt, men det kan neppe være tvil om at det var betydelig og det later til at arbeid ble søkt over grensene like naturlig som innenlands.³⁵ For oss er det et poeng at de gjorde dypt inntrykk der de fór forbi. Vefsningsen Peter Henriksen har fortalt om virkningen:³⁶

«Det kom en masse svenska og finna til Vefsn, slike som hadde store sluskehatter. Det var sagt i Vefsn at det var fæle folk og at folk mått holde seg unda dem. Men så var dem så fine i klean å dem hadde tjent store peeng, å vi fekk løst til å dra.»

Sammen med tre kamerater gikk ferden til Sulitjelma, og etter halvannet år i gruvemiljøet var bondehamsen lagt av da hjembygda skulle besøkes. «Vi kjøpte kle, skor å e trur vi hadde omkring hundre kroner når vi reiste hjem ette fyste turen. Men fyst så veksla vi alt i berre femmere – det ruva meir i boka . . . Vi kom heim – iført nye kostymer, brei, brun hatt på haue – på snei – tørkle rundt halsen, dress med ettesittende jakke å ei flaske på baklomma. Flaskehalsen mått en vise, å så hadde vi snus under leppa – en stor kul måtte vi ha der den låg. Vi prata halvt svensk – halvt norsk, banna å sputta. Vi vakte nok litt oppstyr å mange skull prøv ka vi dugde til.» Men i oppstyrets kjølvann fulgte videre ut-

ferdstrang: «Nå var det fleire som fekk løst til å reise ut for det gjekk ord om at vi hadde gjort det så bra, å nå ville dem oppleve det samme som vi hadde gjort.» Der først noen hadde gått foran, fulgte straks andre etter, og bygda var ikke lenger riktig den samme.

Folketilveksten generelt kan være et indisium på at tradisjonelle næringsrammer kom under økende press. Vandringene var åpenbart et uttrykk for at disse rammene mange steder var i ferd med å sprenges.

Nye omsetningsformer og eiendomsforhold

Parallelt med den sterke folkeøkningen og den store tilstrømmingen var den tradisjonelle overlevingsmåten, hvor byttehandelen med fiskeprodukter for kornvarer var hovedsaken, under avgjørende forvandling.

Merkeåret er 1789, uten at det har noe med begivenhetene i Frankrike å gjøre. Det var handelen på Finnmark som ble løst fra monopoltvungen det året. Gang på gang hadde det vist seg problematisk for de privilegerte handelskompaniene sørpå³⁷ å opprettholde forsyningen av livsnødvendige varer til Finnmarksbefolkningen. I praksis innebar frigivelsen en legalisering av handelen med russere fra Kvitsjø-området, den s.k. pomorhandelen. Denne hadde foregått mer og mindre i det skjulte i et hvert fall siden begynnelsen av 1700-tallet og hadde fått stadig økende omfang utover i hundreåret.³⁸ Med frigivelsen måtte myndighetene, som *Einar Niemi* skriver, innrømme «at det ikke var naturlig for Finnmark å få korn fra København så lenge *Arkangelsk* kunne forsyne amtet».³⁹

Som en praktisk anordning ble Senja og Troms fogderier (for ei tid) lagt til Finnmark amt, og Vardø, Hammerfest og Tromsø ble anlagt som de første kjøpsteder i Nord-Norge for å ta seg av utenrikshandelen. I landdistriktene ble det åpnet for at handelsmenn kunne slå seg ned. Fra 1796 fikk handelsrussen adgang til å handle direkte med fiskeralmuen på bygdene, først bare i det egentlige Finnmark, men etter hvert også i Troms og sørover like til Lofoten.⁴⁰

Kanskje som en virkning av den handelspolitiske reorienteringen lengst nord, ble også Nordland løst fra det gamle monopol-systemet fra 1813, og tre år seinere ble kjøpstaden Bodø grunnlagt.

Dermed var hele Nord-Norge åpnet for nye handelsformer ved inngangen til det 19. århundre. Anledningen som var budt ble imidlertid ikke til velsignelse for borgere av de nyetablerte byene, slik man skulle tro. Ikke i første omgang. Det var lokale handelsmatadorer som fikk sjansen: 1800-tallet ble *handelsstedenes* og *nessekongenes* glanstid i nord-norsk historie.

Fundamentet for disse handelsmennesenes solide posisjon hvilte dels på en svært allsidig næringsvirksomhet. Det ble handlet, fisket og drevet gårdsbruk, og gjerne også gjestgiveri og poståpneri. Dels var den betinget av kreditorvirksomhet. Handelsmannen var sitt distrikts bank. Alle disse funksjonene utstyrte kremmeren med en helt dominerende innflytelse i lokalmiljøet, ikke bare økonomisk, men like mye sosialt og politisk.⁴¹

Det lokale handelsmannsveldet er et hovedaspekt ved denne epoken. Et annet, og like sentralt for oss, er den langsomme undergravingen av samme. I ettertid sees dette tydelig fra siste halvdel av 1800-tallet.⁴²

Det første *dampskip* i rute på Hammerfest gikk fra 1838. Fra 1853 var hele kysten til Vadsø dekket sommertid, og fra 1883 hele året rundt. Regulær godstrafikk foregikk det fra 1865, og fra 1893 var den moderne hurtigruta i drift, snart med fart både dag og natt. Kommunikasjonsrevolusjonen hadde blant annet den bi-effekt at handelssteder ble sanert bort. De ble liggende utafor dampskipsleia, eller de var uten egne havner.

Like epokegjørende var etableringen av *kredittinstitusjoner* i form av sparebanker fra 1850-tallet av. Disse medførte i første omgang at nord-norske handlende kunne løse seg fra avhengighet til sine private kreditorer, gjerne fortsatt Bergenskremmere.⁴³ Men det er vanlig å rekne med at sparebankene i neste omgang også fikk en frigjørende effekt til fordel for menigmann. Disse konsekvensene har Coldevin beskrevet på følgende måte:⁴⁴

«Sparebankene var til stor hjelp for den almindelige mann. Selv et lite banklån hadde den virkning at fiskeren kunde klare utrustningen til fiske uten kreditt hos handelsmannen. Dermed stod han fritt ved salg av fangsten og kunde opnå bedre priser. Ved at godseierne i siste halvdel av århundret solgte adskillig av leilendingsjorden til brukerne, fikk disse adgang til

å stille pant for lån i sparebanker og i Hypotekbanken. På denne måten ble kreditten litt etter litt løst ut fra den direkte sammenheng med vareomsetningen. Den nye bankvirksomheten betydde differensiering i forhold til de gamle mere primitive former. Utrederforholdet, den gamle kredittform, ble dermed overflødig. Det betydde at ett av de sterkeste bånd mellom nordlendingen og bergenseren og mellom handelsmannen og fiskerbonden holdt på å bryte.»

Slik har det rimeligvis foregått, bare med to forbehold. Løsrivelsen var nok hovedsakelig en langtidseffekt. Tradisjoner og gamle bånd lot seg neppe slette umiddelbart. Og det må gis rom for lokale varianter. Her blir det spørsmål både om utlånspolitikk, og, i nær sammenheng med denne, om sammensetning av og innflytelse i bankenes forstanderskap.⁴⁵ Likevel må adgangen til alternative kredittkilder ha vært av vesentlig betydning, økonomisk som sosialt. Helt generelt kan dette utledes av et forhold som også Coldevin tangerer i sitatet ovenfor. Det gjelder *den radikale eiendomsoverdragelsen* som foregikk til noe ulik tid rundt om i Nord-Norge, men i aksellererende tempo fram mot 1900-tallet.

Så seint som i 1825 var bare omlag 12 pst. av alle matrikulerte bruk i Nordland og Troms på bondehender.⁴⁶ Innen 1907 var forholdet vendt fullstendig opp ned, eller ned opp. Nå ble bare vel 14 pst. av bruka i hele Nord-Norge drevet av andre enn eigerne sjøl.⁴⁷ Salget av det benefiserte godset fra 1820-tallet av og den endelige utstykkningen av de store nord-norske proprietærgodsene⁴⁸ sist på 1800-tallet åpnet adgangen. Overskudd fra fiske,⁴⁹ etter hvert lånemuligheter og til sist også lønnsinntekter fra anleggs- og bergverksarbeid,⁵⁰ sørget for kapitalen.

Nord-norske bønder og fisker-bønder ble en stand av sjøleigere i løpet av 1800-tallet. Er det urimelig å rekne med at denne prosessen også rommet et moment av sosial reisning? Samtidig kom omsider *byene* ut av dødvannet.

I 1801 talte Tromsø bare 84 borgere, Hammerfest 77 og Vardø 80. Bodø på sin kant hadde så tungt for å legitimere sin eksistens og berettigelse, at det på 1840-tallet pågikk seriøse overlegninger om å flytte kjøpstadsrettighetene til Lofoten. Men før det gikk så langt, var omslaget meldt.

1. mai-demonstrasjon på Mo i 1904.

I mai 1902 ble The Dunderland Iron Ore Company stiftet og i løpet av sommeren kom rundt tusen arbeidere til Mo. Utpå høsten 1902 ble fagforeningene på Storforshei, i Mo og Båsmo stiftet. (Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

I 1865 registrerte Tromsø 4073 innbyggere, Hammerfest 1547, Vadsø 1344, Vardø 830 og Bodø 519. Innen 1900 var Tromsø blitt en by med nesten 7000 innbyggere (6996). Hammerfest kunne oppgi 2300, Vadsø 1946, Vardø 2597 og Bodø 4877. Dessuten var Mosjøen kommet til på Helgeland fra 1874 og talte 1369 borgere i 1900. Flere byanlegg fulgte etter århundreskiftet, med Narvik i 1902 og Harstad i 1904.⁵¹

Fortsatt var det forholdsvis langt mellom relativt små byer, men *utviklingsretningen* kan vanskelig bety annet enn at byene fram mot midten og slutten av 1800-tallet, tok til å fylle sine tiltenkte funksjoner som handelssentra. Det og var et signal om at handelsmannsveldet måtte bli et interregnum.

Nye næringer

De nye næringenes utvikling og vekst hører inn under industrialiserings historie. Men av en eller annen grunn har denne historien, for så vidt den angår Nord-Norge, i forsvinnende liten grad engasjert forskere. Av sammenfattende beskrivelser er Benums vesle artikkel i Ottar så langt det eneste bidraget. Den får da være vårt underlag.⁵²

Etter det Benum fant kan industrien i Nord-Norge omkring 1920 fordeles på fire hovedgrupper: gruvedrift, metallindustri, olje- og fettindustri og treindustri. Blant de tre amtene var « . . . Nordland (-) rimelig godt representert i alle fire grupper, Troms i tre (metallindustri, olje- og fettindustri, treindustri), men Finnmark bare i to (gruvedrift, olje- og fettindustri), . . .⁵³ Mest ensidig var industri-sektoren i Finnmark, hvor gruvedrifta var viktigst. Minst industrialisert var Troms, hvor bedriftene også gjennomgående var minst.⁵⁴ Men i sum kommer Benum fram til at industrisektoren i det hele var av beskjeden økonomisk betydning. Han viser bl.a. til følgende data for industriens andel av sysselsatte, voksne menn:

Tabell 3.

Voksne menn med ene- eller hovedyrke i industri, i prosent av samlet antall voksne menn

Bygder:	1875	1891	1900	1910	1920*
Nordland	0,4	ca. 0,8	3,0	5,1	6,1
Troms	1,7	ca. 0,1	1,6	2,5	3,2
Finnmark	3,0	ca. 0,1	3,0	3,6	6,0
Byer:	1875	1891	1900	1910	1920*
Nordland	3,1	ca. 2,4	4,3	10,3	10,6
Troms	1,6	ca. 4,0	5,9	9,5	11,0
Finnmark	0,8	ca. 1,0	1,2	2,2	2,4

* = stipulerte tall

Benums oppstilling gir muligens et brukelig bilde av industrisektorens omfang. Mer diskutabelt er det om *folketellingenes* angivelser av *hovedyrke* er et godt nok mål på *industriens betydning*, det være seg i økonomisk eller i videre forstand.⁵⁵ Vår framstilling i

fortsettelsen skal begrenses til å utdype akkurat dette forholdet, og vi vil ta utgangspunkt i den eneste virksomheten som ruvet, *bergverksbransjen*. I tillegg synes også enkelte sider ved anleggsvirksomheten relevante å ta med i betraktning for vårt formål.⁵⁶

Ved århundreskiftet ble kopper og svovelkis ansett for de viktigste gruveprodukter hertillands. Iflg. den offentlige bergverksstatistikken for 1899 og 1900 utgjorde produksjonen på disse feltene 92 pst. av landets samlede malmproduksjon. Samtidig bemerkes det at produksjonen foregikk «saagodtsom udelukkende i de nordlige Dele af Landet . . .»⁵⁷ Status går fram av tabell 4:

Tabell 4.

Produksjon og produksjonsverdi kopper og svovelkis samlet i 1900

	Produksjon i tonn	Verdi i kroner
Riket	145 803	4 889 000
Nord-Norge (Tromsø Bergdistr.)	95 189	3 495 000

Til grunn for dette produksjonsresultatet i Tromsø Bergdistrikt lå det 458 769 utførte dagsverk ved ti forskjellige anlegg. Ett, Altens Kobbergruber, befant seg i Finnmark, og ett, Birtavarre og Moskogaisse Kobberfelter, i Troms. De øvrige lå i Nordland, men av disse hadde seks bare drevet sporadisk og med et belegg på under 30 arbeidere. Foruten de to nevnte gruvene i Finnmark og Troms, var det bare Bossmo Gruber i Rana og Sulitjelma Aktiebolags Gruber i Salten som bidro nevneverdig til produksjonsstatistikken. I en klasse for seg opererte sistnevnte. Med nesten 265 000 dagsverk ble det utført mer arbeid i Sulitjelma enn ved de andre tre store bergverkene i Nord-Norge til sammen. Forholdet framgår av tabell 5 hvor vi for sammenlikningens skyld også fører inn gruvene i Røros, som til denne tid hadde vært landets største bergverk:

Tabell 5.

Utførte dagsverk ved de fire største gruvene i Nord-Norge og ved Røros Kobberværks Gruber

Verk	Utførte dagsverk
Sulitjelma Gruber	264 780
Birtavarre Grube	67 024
Bossmo Gruber	58 565
Altens Kobbergruber	52 739

Røros Kobberværks Gruber	133 442

Sulitjelma-verkets utvikling var eksplosiv. Etter et par mislykka norsk-initierte forsøk, ble prøvedrift tatt opp med basis i svensk stor-kapital⁵⁸ fra 1887. Aktiebolaget Sulitjelma Gruber ble organisert fra 10. januar 1891. Etter første ordinære driftsår ble produksjonen oppgitt til vel 7000 tonn. Innen 1900 var årsproduksjonen passert 45 000 tonn. Da var gruvene i Sulitjelma, på mindre enn ti år, blitt landets desidert største bergverk. Produksjonen det året nådde nær dobbelt så høgt som den ved gruvene på Røros.⁵⁹

Dimensjoner og tempo gjør for så vidt tilfellet Sulitjelma spesielt. Vi kan m.a.o. ikke uten videre anta at alle forhold omkring *dette* bergverkssamfunnets framvekst var gjennomgående typiske. På den annen side virker det ikke urimelig å rekne med at nettopp dimensjonene bidrar til å *synliggjøre* mer allmenne prosesser og sammenhenger. Ut fra en sånn synsvinkel, men med det forbehold at det er en utviklings*retning* vi setter søkelyset på, skal vi se nærmere på noen sider ved rekrutteringa til bergverket.

Selve veksten innebar bl.a. at både *arbeidsplassen* og *samfunnet* omkring ekspanderte i samme takt.

I 1888 anslå bergmesteren arbeidsstyrken til 20 – 30 mann. Ved midten av 1890-åra kan man rekne med et *gjennomsnittsbelegg* på rundt 600 ansatte, og innen hundreårsskiftet passerte dette antakelig 900. For 1905 er det angitt en arbeidsstokk på nær 1700 ansatte.⁶⁰ Veksten bekreftes av kurven for folkemengden i Sulitjelma. Folketallet økte fra snaut 300 i 1891, til 1165 i 1900 og videre til nesten 3000 i 1910. Den overveiende del av denne folkeøkningen måtte stamme fra tilflytting, og to trekk synes umiddelbart slående.

Folk kom flyttende til fra praktisk talt hele landet. Blant rikets 20 amter kan vi finne igjen 16 oppgitt som hjemstavn i 1900.⁶¹ Men de kom også fra utlandet. Ledende administrativt og teknisk personell fra Tyskland, Østerrike og Sverige. Arbeidere fra Finland og særlig fra Sverige. På tellingsdagen utgjorde svenskene nesten 7 pst.

Men innafor denne vide rekrutteringsomkretsen skilte nordlendingene seg ut. 67 pst. i 1900 hørte hjemme i Nordland og ikke mindre enn 2/3 i Salten. Bare fra Saltdal, Folda og Skjerstad kom flere enn halvparten (56 pst.). Det var den korteste veien. Folk kom langveisfra, og de kom i stort antall fra bygdene omkring.

I tillegg var det de som kom og gikk, ustanselig. Rørosingen Johan Moen, som hadde arbeid på Hanken i Sulitjelma fra høsten 1898, forteller om det fenomenet:⁶²

«Hele kokklaget var fra Ålen og Hesjedalen. Der var ellers folk på Hanken fra alle landets kanter, og Sverige og Finland og Russland. De kom og reiste fra Ofofbanen, Gravhalsen og Bergensbanen, fra Vigsnes óg, og Flekkefjordbanen kom dem fra, og Røros og Kjøli. Noen kom rett over fra Sverige, over Jokkmok og Kvikkjok og Lommivatnet – mange for over der. Det skiftas ustanselig. De ble en måned, halve året – dro, skulle faen ikke komma til Lapplandshelvetet mer. Men så kom dem til Bodø, drakk seg blakk, stempla det dem hadde og måtte tilbake igjen.»

Før man eventuelt får tilgang på bedriftsoppgaver, viser det seg ytterst problematisk å måle gjennomstrømmingen. Men spredte opplysninger i bergverksstatistikken tyder på at Moens personlige erfaringer har et solid statistisk fundament. I 1890 heter det at 126 «i alt arbeidere» representerer «det gjennomsnittlige Belæg», mens det totalt i løpet av året har «i en kortere eller længere Tid været sysselsat 462 forskjellige Personer, . . .».⁶³ I 1897 anga bergmesteren et snitt på 411 arbeidere, men samtidig oppgir han at han ved befarung registrerte 850 personer i arbeid.⁶⁴ Bak uoverensstemmelser som disse er det nok delvis Jacob Johansen, Petter Henriksen og geliker vi møter igjen. Men de kan også for en del være utslag av en tredje tilpasningsform som vi begynner å ane konturene av i bergverkets nære omland.

Vi lar *Hans Pedersen* være et eksempel. Han var sønn av Peder Olsen, eiger til et bruk i Sørfold. I 1900 registrerte folketellinga Hans som scheider ved Sulitjelma Gruber. Innen 1907, viser matrikkelen, var han blitt bonde på halve farsgården. Og for *bonden* Hans Pedersen kan *lønnsarbeidet* ha vært en valgt forutsetning, en nødvendig inntektskilde, slik *fisket* hadde vært det for nordlandske jordbrukere gjennom århundrer før. Om han i så fall delte dette valget med mange, vet vi foreløpig lite eksakt om, men eksemplene kan forfleres og andre moment peker i den retningen. For alle *kort-distansevandrerne* blant arbeiderne i Sulitjelma var det *fullt mulig* å pendle, eller sesongmigrere, til gruvene. Det har ikke vært *nødvendig* å oppgi farsbruk, eller ønske om å skaffe seg bruk. Da kan vi heller tenke oss at lønnsarbeidet *erstattet* fisket i en variant av det tradisjonelle kombinasjonsbruket, og slik at ei stor gruppe mennesker fikk materielt feste i den nye tida, uten helt å miste tilknytningen til den gamle.⁶⁵ Ved siden av *gruveproletaren* og *slusken* finner vi *arbeiderbonden/bondearbeideren*. På denne måten framstår veksten i bergverksamfunnet som summen av flere slags møter. Mellom utlendinger, søringer og nordinger. Mellom en voksende, bofast lønnsarbeiderklasse og vandrende slusk på den ene sida, og pendlende bygdefolk på den andre. Poenget i denne sammenhengen er nettopp at de møttes, og tilsvarende møter foregikk andre steder under liknende vilkår.

I Ofoten ble jernbanen til malmleiene i Norrbottens län videreført og fullført i åra fra 1898 til 1902/03 i et samarbeid med den norske og svenske staten og Luossavaara-Kirunavaara Aktiebolag. Prosjektet var storstilt og i gjennomsnitt skal 2 – 3000 mann til sammen ha vært i sving med bygginga på norsk og svensk side av grensen.⁶⁶ Rekrutteringa foregikk i hovedsak etter det mønster vi har avdekket ovenfor. Men med den forskjell at innslaget av svensker og nordinger var enda mer markert.⁶⁷ Det var også gjennomstrømmingshastigheten. Mens 1540 arbeidere i tredje kvartal 1900 er notert som det høgste antall på norsk side ved ett enkelt tidspunkt, skal så mange som 8810 ha vært tatt inn på anlegget i alt. Dette tallet inkluderer et ukjent antall Tordenskjolds soldater, de som sluttet og vendte tilbake i flere omganger. Likevel var gjenomtrekken kolossal. Bare de færreste, om noen i det hele tatt, ble ved banen gjennom hele anleggstida. Ved det ene byggetrinnet ble

det i 1900 tilsatt 1528 personer. Men bare 86 av disse utførte et helt årsverk hver. Pr. arbeider var gjennomsnittet det året *62 dagsverk*. Dessuten var anlegget i seg sjøl naturligvis av begrenset varighet og kan i den forstand som virksomhet ikke sammenliknes med bergverket. I Ofoten avfødte det ikke desto mindre utskipningshavna, jernbane- og arbeiderbyen Narvik. Og for de som ikke valgte å bli da baneprojektet ble slutført med gradvis nedtrapping utover i 1902, bød det seg nesten like store nye muligheter til arbeid sør i Rana. Der kom bygginga av jernbanen mellom Gullsmedvik og Storforshei i Dunderlandsdalen til å pågå de neste fire åra.⁶⁸

I Nord-Norge var det ganske sikkert Nordland som mest ble merket av den hektiske aktiviteten som preget anleggene og bergverksdriftas første fase. Men i noen grad må linjene kunne trekkes videre. I muntlige beretninger går *Birtavarre* i Troms igjen med liknende klang som «Sulis» og Ofoten. Fra 1906 kom *Aktieselskabet Sydvaranger* til å spille en omskapende rolle for Varangerområdet og Finnmark helt på linje med Sulitjelmas i Salten og Nordland.

I et næringskart framstår bergverkssektoren og anleggsvirksomheten bare som lommer. Virkningene rakk likevel langt utover lokaliseringens grenser.

Karakteristisk er *den hurtige ekspansjonen på svære arbeidsplasser*. Det innebar at tusentalls mennesker kom og gikk, fór forbi og trakk flere med seg. Lokalmiljøer over hele landsdelen, men kanskje særlig i Nordland, måtte bli berørt alt etter som stadig flere re-int personlige bånd ble strukket til et helt nytt arbeidsmiljø. Dette miljøet var *kosmopolitisk*, og det utgjorde stammen i en *lønnsarbeiderklasse* som både var *sterkt konsentrert* og *uhyre mobil*. Den kombinasjonen la grunnlaget for ytterligere ringvirkninger.

«En gammel erkjennelse», hevder Coldevin, «går ut på at det er produksjonsforholdene og ervervsmulighetene som former samfunnet, som bestemmer de enkelte klassers stilling til hverandre».⁶⁹ På grunnlag av overlevingsvilkår og levebrødsalternativ skapes det rammer, kunne man si, økonomiske, men og sosiale og dermed også politiske. Motsatt kan man tenke seg at *fundamentale endringer* i betingelsene for å overleve får følger for slike rammer, ved at det dannes forutsetninger for å forme nye. I Nord-Norge var sånne grunnleggende omkalfatringer under full utvikling fram mot siste hundreårsskifte.

Det gamle handelsmonopol var definitivt brutt. En lokal handelsmannsstand etablerte seg i myndig posisjon mellom fiskerbondedalmuen og sørnorske kapitalsentra. Reorganiseringen av den livgivende handelen medførte bl.a. at fiskerbonden for første gang i historien fikk møte sin kreditor bokstavelig talt i døra. Overskuddstilegnelsen ble så og si personifisert – konkret i sin aller ytterste konsekvens. Opplevelsen var neppe behagelig:

«Denne utviklingen var i og for seg ingen fordel for fiskerne. Mens Bergens-kjøpmannen var en fjern herre, satt disse nye handelsmennene hjemme i bygda og kunne følge fiskeren i hans næring og bruk. Handelsmannen eller kremmeren som han het i lovspråket, tok jo imot all fisken og skaffet mel og utrustning tilbake. Han hadde sine skyldbøker, og hvem stod ikke der. Han kunne som ingen annen sette tommeskruen på den stakkars fiskeren. Derfor var han vel ofte mer fryktet enn aktet.»⁷⁰

I denne nære erfaringen lå spirer til uro som gjorde sitt til å fylle misnøyens beger. Særlig siden fiskerbonden sjøl heller ikke lenger riktig var den samme.

Parallelt med at det ble så mange flere nordinger, kunne langt de fleste med tilgang til jord slå seg opp som eigere. Den sosiale mobiliteten fulgtes dessuten ad av en geografisk. Store flyttebevegelser foregikk gjennom hele 1800-tallet, og i større grad enn fra, dreidde det seg om flyttinger og vandringer innen og til landsdelen. De foregikk mellom bygder, mellom regioner, mellom landsdeler og over landegrenser og vitnet om utganger og spredte impulser. Lenge var det de næringsgreiner det gamle samfunnet var tufta på som absorberte folkeøkningen og flyttemassene. Men fra sist på 1800-tallet åpnet det seg også alternativer, i Amerika, i framgangsrike byer og ved bergverk og anlegg. På den måten ble rotfesta miljøer og tradisjonelle levemåter brutt opp.

Den «eldgamle nordlandske samfunnsorden måtte nødvendigvis bryte sammen da den nye tid satte inn for alvor mot slutten av forrige århundre», oppsummerer Coldevin.⁷¹ Til den nye tida rekner han helst «moderne kredittvesen, dampskipslinjer og en friere handelslovgivning», men han tar også med «en ny sosial tankegang» blant sprengningskreftene. Denne tankegangen var det ikke minst

arbeiderbevegelsen som gjorde seg til talsmann for. Det som trengtes for at den skulle fenge, var gnister som tente og initiativ som anviste perspektiver.

Forutsetninger

Idéene som ga det sosiale oppbruddet innhold og politisk retning kom til Nord-Norge langs mange kanaler. Spennvidden kan illustreres ved to eksempler.

Lengst øst i Finnmark slo den stigende, russiske revolusjonens vingeslag innover et nord-norsk pionermiljø. Forbindelsens røtter strekker seg langt tilbake som et vesentlig trekk ved *Nordkalottens historie*. Gjennom et par hundre år var det sementert avhengighetsbånd mellom russere fra Kvitsjø-traktene og nord-norsk kystbefolkning via den omtalte pomorhandelen. Til tider hadde russemjølet vært regelrett livbergende for folk i Troms og Finnmark.⁷² Om de langsiktige, holdningsskapende virkningene av denne århundrelange kontakten reflekterer Arthur Brox:⁷³

«Russehandelen er et eksempel på fredelig samkvem i enkle frie former mellom to nabofolk som trengte hverandre. Begge disse folka holdt til i en barsk og bortgjømt utkant av verda, hvor striden for tilværet var hard og hvor uår og hungersnød ofte kom på. Dette tvang dem til å søke sammen og dra nytte av hverandre. Samkvemmet var til like stor fordel for begge parter, og det skapte godvilje mellom nordmann og pomor som har satt djupe spor i sinn og tanke hos den eldre generasjon av fiskere i Nord-Norge.»

Mot en sånn bakgrunn kunne også kampen mot tsarveldet vinne støtte og sympatisører. I Kirkenes omkring Wesselfamilien og i Vardø omkring Egede-Nissen vokste det fram miljøer som aktivt stilte ressurser og arbeidskapasitet til beste for russiske revolusjonære. Der ble flyktninger huset. Agitatorer ble skaffet befordring. Skrifter og brosjyrer ble trykt og smuglet inn i Russland. På denne fronten kom både trykkeriet til avisa *Finnmarken* og pomorflåten til nytte.⁷⁴ Påvirkningseffekter og konsekvenser av denne aktiviteten og kontakten lar seg vanskelig måle, men så vel Wessels som Egede-Nissen var samtidig frontfigurer ved organiseringen av en

nord-norsk arbeiderbevegelse. Den revolusjonære virksomheten i Finnmarks grenseland avtegner én dimensjon. En annen finner vi spor av «i ei lita avstengt bygd i Rana». ⁷⁵

Ved årsskiftet 1892/93 var *Langvassgrændens læse- og diskusjonsklub* stiftet. Iflg. organisasjonsveteranen *Ole Jamtli* var den tenkt som en fostringsklubb for radikale debattanter som ville yte krefter for samholdssaken: «. . . der fremkom tanken om å organisere seg i fellesskap og der diskutere i fellesskap for å komme frem til en felles forståelse av de mange store spørsmål som ville melde seg gjennom tiden. Det var organiseringen av fellesskapet, å dyktiggjøre seg i diskusjonene, og i skrift og tale legge frem sine krav for det borgerlige samfunns organer.» ⁷⁶ Hvorvidt denne klubben, som det er hevdet, ⁷⁷ også var den første sosialdemokratiske foreningen i Nord-Norge, kan diskuteres. ⁷⁸ Det følgende utdraget fra forhandlingsprotokollen beretter i alle fall om et vidtfavnende perspektiv:

«År 1893 den 18. februar holdtes møte i Langvasgrend Læse, og diskusjonsklub. Til behandling forelå:

Arbeiderspørsmål.

Samtlige i diskusjonens deltagende talere kritiserte skarpt den stedfunne utplyndring av den arbeidende befolkning. Etter en lengre diskusjon vedtokes enstemmig følgende resolusjon. Nærværende forsamling uttaler: Arbeidet er kilden til all samfunnsmessig rikdom og kultur, derfor bør *hele utbyttet* tilfalle den der arbeider. Forsamlingen slutter seg forøvrig til de bestrebelse hvis ene mål er, ved en ekspropriasjon at forvandle arbeidsmidlene, grunn, jord, fabrikker, bergverker, samferdselsmidler, maskiner og verktøy m.v. til hele samfunnets felleseiendom.» ⁷⁹

Dette høgst lokale, nesten merkvordige fenomenet har også sin plass i en videre sammenheng. Bak sto nemlig ranværingen *Hans Berntsen*, og diskusjonsforeningen markerer bare innledningen på en av de mest oppsiktsvekkende agitasjonskarrierer i norsk arbeiderbevegelse i det hele. Berntsen måtte gi seg p.g.a. sjukdom i 1911. Fram til da skal han ha rullet å sette i gang innpå 400 fagforeninger! ⁸⁰

Russiske revolusjonsagenter i det grenseløse Finnmark og debat-

terende bygdefolk i en avkrok i Rana illustrerer et mangfold av impulser, men vitner dessuten om at der det var initiativ, kunne det også vinnes gjenklang. Ut fra denne synsvinkelen skal vi se hvordan det *organisatoriske* gjennombruddet i hovedsak lot til å ta form av ulike næringsvilkår.

Opptakten i Troms var tilsynelatende tilfeldig og nært knyttet til personen *Alfred Eriksen*.

Eriksen kom som prest til Karlsøy i 1891 og soknet da politisk til Venstre. Ei tid fungerte han også som formann i Venstres amtsforening, men kom på kant med partiet etter stortingsvalget i 1900. Bakgrunnen for striden er uklar, men refererer seg tydeligvis til splid om så vel personer som standpunkter. O. M. Gausdal, en av Eriksens nærmeste støttespillere på denne tida, mener en opplagt utnevning av Eriksen til Stortinget ble sabotert ved et komplott på valgmannstinget, satt i scene av utsendinger fra sør- og midt fylket.⁸¹ Selve valget hadde gitt forhåpninger, og da Eriksen ikke nådde opp på valgmannstinget, munnet frustrasjoner hos tilhengerne ut i et fraksjonsmøte. Eriksen og et femtitalls valgmenn satte hverandre stevne på Klæboes Hotel i Tromsø. Etter det Gausdal forteller var det denne forsamlinga som besluttet å danne Tromsø Amts Arbeiderparti og å starte avisforetakend *Nordlys*. På dette møtet skal det også ha vært full oppslutning om Eriksen som parti-formann og redaktør.

Det er Gausdals framstilling som gjengis i den offisielle partihistorien,⁸² men i sin avhandling om valget i Troms i 1903, reiser *Ola Teigen* rimelig tvil om at møtet på Klæboes Hotel virkelig gjorde så vidt konkrete vedtak.⁸³ Bl.a. fortsatte Eriksen som formann for Venstres amtsforening ennå et par år, og det kan se ut som om han i det lengste primært satset på å erobre sitt gamle parti for seg og sine standpunkter.

Et avgjørende skritt mot brudd ble tatt med innbydelse til aksjetegning på *Nordlys* høsten 1901, og allerede fra første avisutgivelse ble konfrontasjonslinjer med profilert innretning trukket opp. Med redaktør Eriksens ord i presentasjonslederen:⁸⁴

«Derfor tiltrængtes det et nyt blad.

Likesom de smaa og undertrygte rundt omkring ellers samler sig for at kjæmpe om sin ret, er den samme bevægelse i færd

med at opstaa ogsaa mellom os. Den store arbeidende klasse vil ikke lenger sløvt og taalmodig finde sig i de rikes og mægtiges haarde og hjærteløse herredømme. Sammenligner vi tilstanden nu og for 10 aar siden, kan der ikke være tvil om det. Nu rører det sig helt andre tanker og følelser i folkets store og brede lag.

Saa ny er bevegelsen endnu her hos os, at den engang ikke bærer noget bestemt, samlende navn. Men vi er vis paa, at den fra idag vil vokse i styrke og klarhet, og den store klasse av gaardbrukere og arbeidere og alle som tror paa retfærdigheten, vil slutte sig til den.

Her er det vort blad har sin plads. Med fuld bevisthed sætter vi os til maal at kjæmpe for smaakaardsfolkets frigjørelse. Paa alle omraader skal vi arbejde for at de tilsidesatte og undertrykte i samfundet vinder sin ret.

Vort blad vil søke at utbrede forstaaelse for hvad der ligger i denne sak. Gjennem det skal troen paa den store sak økes, og der skal skapes en fylking, fuld av levende samfølelse og begejstret kraft.»

Teigen mener at Eriksens *partipolitiske* plassering ennå da han skreiv denne lederen var uklar. Det ble ikke eksplisitt gitt tilslutning til DNA, og Eriksen *definerte* ikke sitt grunnsyn som sosialisme.⁸⁵ Men dette er forhold som like rimelig kan forklares som taktisk motivert forsiktighet i et ukjent terreng. På denne tida var Arbeiderpartiet fortsatt et helt ubeskrevet blad i nord-norsk sammenheng, knapt mer enn ei sør-norsk sekt.⁸⁶ I alle tilfeller var det eventuelt en uklarhet som ikke vedvarte. Bare et par måneder seinere trakk Eriksen seg fra formannsvervet i Venstre, og fra seinsommeren 1902 løsnet skredet i form av en rekke foreningsstiftelser.

Helgøy arbeiderforening ble dannet som den første sist i august. I løpet av mindre enn to måneder var åtte foreninger organisert, og da *Tromsø Amts Arbeiderforening* ble konstituert 10. desember 1902, representerte den en samling av 17 lokale foreninger.⁸⁷ Samlingsmøtet bestemte at amtsforeningen skulle stille på DNAs landsmøte det følgende året.

Organisasjonsreisningen kom som en farsott og vitner om kalkulerert innsats. Eriksen sjøl utfoldet stor aktivitet. I partihistorien blir

han framstilt i en egen aura, som selve grunnleggeren. «Uten å nedsette noen annens innsats på noen måte eller å gå noen annens ære for nær, bør det slås fast at det er denne mann som først og fremst har æren av å ha plantet sosialismens sæd i Troms og for stiftelsen av Tromsø Amts Arbeiderparti.»⁸⁸ Om Eriksens sentrale posisjon er det ingen grunn til å reise tvil. Han nedla et stort praktisk arbeid i form av agitasjonsturnéer. Som redaktør av *Nordlys* var han arbeiderforeningenes propagandist framfor noen. Og han fungerte som den samlende personlighet. En prest kunne *legitimere* et politisk opprør.⁸⁹ Men Eriksen var slett ikke aleine. Den flittigste foreningsstifteren i Troms var antakelig *Olav Dalsbø* fra Målselv. Andre foreninger kom i stand på helt lokalt initiativ.⁹⁰ Gausdal beretter om utstrakt offervilje og ubeskåret, nesten religiøs idealisme:

«Det manglet ikke på kræfter, som var villige til å ofre sig for vor sak. Når jeg tænker tilbage over det som foregikk i disse socialismens barndomsår i Troms, reiser det spørsmålet sig: Hvad var det egentlig, som bevirket og fremkaldte den offervilje og arbejdsglæde som besjælet os. Der var ingen personlige fordele å opnå. Vi reiste på egen bekostning og holdt foredragene gratis.

Jeg tar vel neppe feil når jeg mener, at årsaken lå i den høie ideale opfatning vi hadde av socialismen og som ble forkynt purt og rent. Det socialistiske samfund strålte os imøte med en både etisk og estetisk glans, som ikke lot noen uberørt. Derfor bredte bevægelsen sig i alle bygder med en ufattelig hurtighet. Det var som en religiøs vækkelse.»

Men ellers er det interessante spørsmålet heller hvordan dette arbeidet, som resulterte i valgtriumfen året etter, kunne lykkes. Det ser ut til at særlig tre forhold kan vektlegges. Selve *organiseringen* for det første. Dernest, i intim sammenheng med organiseringen, *den systematiske agitasjonen* som mobiliserte så vel på basale motsetninger som på dagsaktuelle saker. Til sist kom *konjunkturrelle forhold* i fiskerinæringa til å legge ytterligere vekt til agitasjonens poenger. Kombinasjonen skapte eksplosjonskraften.

Som Teigen peker på fantes det et organisatorisk tomrom. Høyre og Venstre fungerte i praksis som partier bare i forbindelse med stortingsvalga hvert tredje år. Manglende kommentarer og reaksjo-

ner i Venstreavisa *Tromsø* tyder på at man på det hold ble «tatt på senga», og da var det blitt for seint.⁹¹ Til valgkampen i 1903 mønstret de borgerlige partienes motstandere et vel beredt nett av lokale foreninger. Bare det var en historisk nyskapning, og overraskelsesmomentet var helt på sosialistenes side.

Organisasjonsapparatet var et redskap og bidrar til å forklare mobiliseringsgraden. Selve mobiliseringa var en frukt av rådende motsetninger og materielle forhold.

Helt i sentrum sto kampen mot nessekongeveldet. Veteranen A. Haugjords beretning forteller om hvordan dette kunne oppfattes og utlegges:⁹²

«Jeg kom hit til Karlsøy i 1893 . . . Forholdene for befolkningen var mer enn sørgelige: Elendige husbygninger, få og små båter og lite driftsmidler forøvrig. *Men handelsmannen hadde pant i alt.* De fikk varer hos ham på «borg», selvfølgelig til altfor høye priser, og de leverte sin fisk og de kreaturer de kunne avstå til ham. Fiskeprisene ble satt *etter at handelsmannen hadde solgt fisken*, og han kunne da regulere prisen som han fant passende. Det var en glimrende forretning å være handelsmann! Da Helberg kom til Karlsøy eide han intet, men da han hadde vært her i 30 år, eide han en formue på 300000, og det etter at han hadde ført et stort hus og kostet sine mange barn på de beste skoler. Men det verste var at folkene ikke var bare økonomisk underkuet, men de var også åndelig underkuet. De turde ikke si handelsmannen imot eller gjøre noe som han ikke likte. Gjorde noen det, kom straffen: nektelse av kreditt eller auksjon over kreaturer eller annet. Sådan her og sådan i de fleste bygder her nord. *Det var opprørende å se. Det måtte da melde seg som en stor oppgave å søke å frigjøre folket fra handelsmannsherredømmet.*»

En nøktern vurdering var dette ikke nødvendigvis, men det dokumenteres ei *holdning* som var utbredt, og som *Nordlys* og Eriksen visste å spille på i fullt mon. I den forbindelse var Eriksens personlige feide med handelsmannen Helberg trolig også av stor politisk betydning.

I to omganger sto de overfor hverandre i rettssalen. I 1900 var Helberg stevnet for injurier. Året etter var Eriksen på tiltalebenken

for å ha ødelagt en kontrakt hvor en fiskerbonde overdrog (konas) jord til handelsmannen. Ved begge anledningene trakk presten det lengste strå.⁹³ I det siste tilfellet prosederte Eriksen utislørt politisk: saken gjaldt etter hans mening forsvar av fattigfolks interesser mot rikfolks overgrep.⁹⁴ På den måten var han i stand til å tilføre, ikke bare Helberg, men hele den sosiale og økonomiske institusjonen han representerte i folks bevissthet, et slag som vakte oppsikt – iflg. Teigen også begeistring. En sånn manns kamp var det mange som kunne identifisere seg med.

To andre saker på dagsorden gjaldt russehandel og kvalfredning. Den første ga mer ammunisjon til kampen mot handelsmennene. Fra handelsmannshold var det reist forslag til Stortinget om å forby russehandelen utenom sommermånedene (makketida). Det var et reint interesseframstøt mot sjenerende konkurrenter. Framlegget ville, om det var blitt vedtatt, trygget handelsmennenes økonomiske kontroll versus almuen. Det var et framstøt som ga arbeiderforeningenes agitatorer flere gode kort.

Kvalsaken var av rikspolitisk karakter og satte sterke stemninger i sving over nesten hele landsdelen. Opphisselsen må sees i sammenheng med konjunktorene i de store sesongfiskeriene. Trenden var katastrofal.

Etter et rekordopptak i Lofoten på 38 mill. skrei i 1895, var fangsten redusert til bare vel 8 mill. i 1900. Fangstfallet ble i noen grad kompensert ved en viss prisoppgang, men totalutbyttet ble likevel halvert fra 6,9 mill. kroner i 1895 til 3,46 mill. i 1900. Fram til 1903 økte opptaket igjen, men passerte ikke 14 mill. fisk, og utbyttet sank til et nytt lavmål på 3,29 mill. kroner.⁹⁵ Tilsvarende dårlig utviklet vårfisket på Finnmark seg. Der falt fangstutbyttet fra 40 000 tonn i 1900 til en bunn-notering på 15 000 tonn i 1903.⁹⁶ Like drastisk falt ikke skreiopptaket i Troms disse åra. Likevel var 1903 et betydelig dårligere år enn de to foregående og verdiutbyttet ble mer enn halvert fra over 1,6 mill. kroner i 1901 til 731 000 i 1903.

Fiskerne sjøl hadde en forklaring på svikten: desimering av kvalstammen etter flere ti-år med intensiv jakt.⁹⁷ Man mente at kvalen dreiv lodda mot land og at torsken fulgte etter. Uten kval skulle det heller ikke bli torsk langs kysten, og konjunktorene lot til å gi fiskerne rett. Teorien om at kvalen styrte fiskens vandring

hadde imidlertid ingen støtte i fiskeriforskningsmiljøet, og rikspolitikerne var uvillige til å gripe inn med reguleringer av kvalfangsten. Fra Nord-Norge måtte det se ut som de nasjonale og internasjonale fangstselskapene hadde større innflytelse blant de etablerte lovmarkerne enn fiskeralmuen. Innen 1903 var stemningen brakt til bris-tepunktet:

«Paa massemøte i Hamningsberg 26. mai blev følgende resolution enstemmig vedtat:

Undertegnede, som anser Kvalfangstens fortsættelse for at være ruinerende for Finmarkens fiskerier henstiller til Statsmyndighetene uopholdelig at vedta effektive kvalfredningslover.

Dette krav som har vært fremsat stadig og med styrke i over en mandsalder maa en gang bli hørt. Det kunde ellers let hende at fiskerne – for hvem denne sak først og fremst er en livssak – selv nødsages til at ta den i sin egen haand med de midler som disse endnu raader over, selv om saadanne midler vil bli dømt som radikale.

Utvandrerstrømmen fra Norge har alt tat slike dimensjoner som maa vække bekymring hos landets fædrelandssinnede borgere. Et middel har man endnu tilbage, som kan bidra til at hindre masseutvandring fra Finmark hvis eneste hovednæringsvei er fiskeriene, og det er at søge om: man kan faa tilbake de gode, gamle loddefiskeriene som en gang var Finmarks guldgruber. Det mener vi først kan opnåes naar effektiv kvalfredning er gjennomført. Som meningsberettigede borgere i landet forlanger vi at bli hørt i denne livssak for oss og vore efterkommere uanset hvilket resultat «vitenskapelige sports-mænd» (F. Nansen?, nhf) end maatte komme til om kvalfangstens skadelighet og ikke skadelighet. Vi bygger vort krav paa menneskealders praktiske erfaring.

Hamningsberg mai 1903

Denne resolution er undertegnet af 292 fiskere og fiskerinteresserte.

Nordlys, 3.6.1903»⁹⁸

Det var den ulmende konflikten i stemninger som dette, som like etter toppet seg i stormløpet mot kvalstasjonen i Mehamn. Den gryende arbeiderbevegelsen i Troms markerte stillingtaken ved å gjøre kravet om øyeblikkelig fredning til den andre hovedsaken på sitt valgprogram.⁹⁹

Sosialismens inntog i Troms er blitt nært knytta til sokneprest Alfred Eriksens navn. Hans motiver for å stille seg i spissen for en politisk reisning under arbeiderbevegelsens perspektiver, er ikke klarlagte. Motstandere insinuerte at den refuserte Venstre-kandidaten primært var ute etter å sikre seg en tingtaburett. Det kan anføres momenter som tyder på at presten i alle fall gjennomløp en radikaliseringsprosess, at han kanskje ble båret fram fra et uavklart eller uklart ideologisk utgangspunkt på stemninger han sjøl var med på å gi retning. Men for oss er det i så fall *eksistensen* av disse stemningene og *materialiseringen*, om vi kan si det slik, i den vedvarende oppslutningen om Arbeiderpartiet, som er hovedsaken. For så vidt plasserer Eriksen seg i en sammenheng som strakk seg langt utover hans person.

Mot en bakgrunn av et arkaisk fåmannsvelde som var i ferd med å gå i oppløsning, kom økonomiske og sosiale forskjeller til å framstå i desto grellere kontrast. Under slike forhold var det *mottakelighet* for idéer om alternative ordninger, og så meget mer som agitasjonen for disse idéene kunne knyttes konkret til almuens overlevingsvilkår i det hele. Arbeiderbevegelsens parti hadde navn på uretten som ble følt, og løsning på elendigheten som ble opplevd.

Arbeiderbevegelsens gjennombrudd i Troms betegner arbeiderbevegelsens *politiske* gjennombrudd i nord. Det gjorde sin virkning og skapte inspirasjon til etterfølgelse andre steder. Fra Fauske i Nordland forteller *Hans Trondsen* at det var valgresultatet i Troms og Narvik som ga motet til å realisere en alt lenge tenkt tanke, da *Valnesfjord socialdemokratiske forening* ble stiftet i romjula 1903.¹⁰⁰ Omtrent samtidig så en sosialdemokratisk partiforening dagens lys på Rognan i Saltdal. Disse to, sammen med et par foreninger i Vesterålen og visstnok en i Svolvær,¹⁰¹ dannet Nordland amts arbeiderparti vinteren 1904. Amtsforeningen fungerte bare et par års tid. Med overgangen til direkte valg i enmannskretser fra og med valget i 1906, ble det mer hensiktsmessig å organisere krets-partier. I Nordland kom imidlertid framgangen ikke like umiddel-

bart overbevisende som den vi har skissert i Troms. Her ser det ut til at den politiske reisningen, slett ikke utelukkende, men som et karakteristisk trekk, fulgte i den *faglige* bevegelsens kjølvann. Tilfeldig er det ikke at den første utsending fra Nordland som registreres på et DNA-landsmøte, stilte for to faglige foreninger. Det var *Nils Berntsen* (bror til Hans) som møtte for «Bosmo og Fauske arbeiderforeninger» i 1897.¹⁰² Registreringen gir oss føringer både til datering og til sammenhenger.

Bosmo Bergarbeiderforening var stiftet høsten 1896. Der hadde Hans Berntsen minst én finger med i spillet.¹⁰³ Om lag på samme tid var *Fauske og Omegns Arbeiderforening* dannet ved Ankerske Marmorbrudd. Der møter vi den *svenske* kransbinderen *Petreus Matteus Nylander* for første gang i nord-norsk arbeiderhistorie.¹⁰⁴ Men ingen av disse foreningene ble mer enn varsler. «Nylanderforeningen» (Odlag) sovnet inn da svensken kort tid etter dro videre nordover. Bosmo-foreningen overlevde ikke den første konfrontasjonen med de belgiske driftsherrer i 1898. Som et ledd i en boikottaksjon hadde de fleste medlemmene forlatt arbeidsplass og sted, og da arbeidet smått om senn kom i gang igjen – med nye folk på de gamle vilkår – var foreningen i realiteten gått i oppløsning.

Den første levedyktige foreningen ble organisert på en annen kant, i *Ofoten*. Baard Jensen, som var streikeleder ved det engelske anlegget i 1888, forteller at da anleggsvirksomheten ble gjenopptatt ti år seinere, var det «vanskelig at finde en Mand som ikke visste noget om Arbeiderbevegelse». Men han legger også til at «det var talt lite om arbeiderforening i den tiden, det var alltid tale om farten i arbeidet og fortjenesten».¹⁰⁵ Det var heller ikke ved selve *banen* den første vellykka foreningsdannelsen fant sted. Den foregikk nede i *byen*, i Narvik, og initiativet fulgte med et *svensk arbeidslag*.

Svenskene hadde drevet med vei- og brakkebygging oppe ved riksgrensa. Sist på året i 1898 var de trukket ned til Narvik. Sammen med noen få nordmenn, i alt skal det ha vært ti menn og fire kvinner, holdt de møte 2. juledag på Kalstads Kafé for å høre den kjente agitatorene *Helene Ugland* tale. Og denne forsamlingen var det som etter foredraget gikk inn for å stifte *Narvik Arbeiderforening*. Selve stiftelsesmøtet ble avholdt 1. januar 1899, og fra 7. mai samme år var foreningen tilsluttet Arbeidsmandsforbundet og gjennom det Arbeiderpartiet.

Narvik Arbeiderforening kan illustrere en spennende dimensjon ved den nord-norske arbeiderbevegelsens tidlige historie som særlig forfatteren *Dag Skogheim* har vært opptatt av i sine bøker: den påvirkningsfaktor som lå i det kosmopolitiske miljøet ved anleggene og gruvene. «Det som særpreger nord-norsk arbeiderbevegelse i tiden omkring 1890 – 1920,» poengterer han et sted, «er det flernasjonale: nordmenn, samer, svensker, finner og russere.»¹⁰⁶ Han tenker seg et proletært fellesskap av rallare, vandrende geseller og russiske revolusjonære som vekslet kunnskaper og utvekslet erfaringer seg imellom, før de fór fra hverandre igjen og spredte holdninger og tanker videre.

I Ofoten får vi gode belegg for så vel anleggsmiljøets som den vandrende agitasjonens betydning for organisasjonsreisningen. Slik arbeidsfolk uavlatelig kom og gikk, er det f.eks. ikke urimelig å rekne med forbindelser til arbeidermiljøet ved gruvefeltene i Malmberget og Gällivare. Der var Norrbottens første fagforening, *Malmbergets Arbetareförening*, i aktivitet fra januar 1895. Og i Narvik Arbeiderforening ble det første styret fylt opp med bare svensker.¹⁰⁷ Formann ved stiftelsen ble svensken Joh. *Nyström*. I 1902 opererte kransebinderen fra foreningen i Fauske, Nylander, i samme vervet. Og forbindelsene kan følges videre. Da arbeiderne ved Sydvaranger-verket dannet forening i 1906, ga de den navnet *Nordens Klippe*. Navnevalget var bevisst symbolsk: «... Vi har kaldt vor forening Nordens Klippe. Ved at kalde den så har vi lovet meget, og vi vil prøve at holde hvad vi har lovet.»¹⁰⁸ Nesten som en oppfyllelse av kalottvisjonen dukker Nystrøm opp igjen. Nok en gang opptrådte *svensken* som pioner i *nord-norsk* arbeiderhistorie ved å la seg velge til formann for enda en nystiftet forening. Og Nystrøm kom ikke alene. Den vandrende Nylander endte sine dager i Kirkenes, etter ei årrekke som avholdt vaktmester på Folkets Hus.

Likevel er det ikke sikkert at Narvik Arbeiderforening danner mønster i alle henseender. Som «en utpreget arbeiderby» (Forselv) under etablering, var Narvik spesiell. Der var det ingen fundamenterte barrierer å overskride. Byens og klassens vekst gikk i hånd i hanke som to sider av samme sak. Fra Narvik Arbeiderforening i 1899 til stiftelsen av *Narvik socialdemokratiske forening* like før stortingsvalget i 1903, behøvdes knapt modningstid, og arbeidernes parti var byens dominerende fra samme tid.

Andre steder slo omstendigheter annerledes ut og demonstrerer de vanskene fagorganisasjonspionerene hadde å overvinne.

I sin utgave av 8. september 1902 bekjentgjorde *Dunderlandsdølen* at nå var «H. Berntsen, reisesekretær for Norsk Arbeidsmandsforbund . . .» på foredragsturné oppover dalen. I løpet av den turen rakk han å gjenreise Bosmo-foreningen og i tillegg stifte tre helt nye foreninger: *Plura Arbeiderforening*, *Nordlyset* på Storforshei og *Mo Arbeiderforening*. Tida skulle være moden, for nå var anleggsevenytret i Dunderlandsdalen begynt. «På steder hvor man før har levd i idyllisk ro, uberørt av tidens voldsomme rivninger, kommer storindustrien og storbedriften med sin larmende virksomhet og omskaper forholdene på en ganske kort stund,» heter det i et samtidig skrift.¹⁰⁹ Og sånn måtte det føles når 1500 – 2000 arbeidere kom svermende innover for å bygge jernbane. Det var fiskere og bondegutter fra de lokale traktene som strømmet til, men også skarer av erfaren slusk. Som nevnt ble arbeidet på Ofotbanen fullført nettopp i 1902, og da passet det akkurat å søke seg til Mo. Organisasjonstanken var derfor godt kjent også langs Dunderlandsanlegget, må vi ha lov til å anta. Likevel sleit *organisasjonene* tungt i førstningen.

Til tross for at den hadde en av landets største arbeidsplasser som sitt operasjonsområde, nådde ikke medlemstallet i Mo Arbeiderforening over hundre de første åra. Men strengt tatt var det ingenting overraskende i dette forholdet. Det var en enkel, men tvingende funksjon av gjennomtrekken som preget alle anlegg. Den fostret sitt eget reaksjonsmønster: «. . . hvis vi ikke fekk det vi forlangte ette det som vi mente arbeie va værdt, så kasta vi resskapen og gjekk.»¹¹⁰ Det er tydelig at foreningen på Mo stadig ble tapet for sine beste medlemmer – de organisasjonsvante. Sju ganger måtte Mo Arbeiderforening skifte formann bare de to første åra. Dessuten var det de mange som verken kjente eller forsto solidaritetens bud. Etter en forfeilet lønnsaksjon sommeren 1903 der uorganiserte spilte en hovedrolle, skreiv *Lorents Berre*¹¹¹ bittert om disse:

«De – det er folket i Mo – var uten forståelse av organisasjonens nytte og nødvendighet. De ønsket visstnok å oppnå så gode vilkår som mulig, men de ville ikke ofre noe for det, iallfall ikke selv. De ville heller leve som snyltedyrr på organisa-

sjonens legeme og få fordeler uten å stå solidariske med de organiserte arbeidere. De innså ikke at slikt er uverdigg og umuligg når man vil oppnå noe for å forbedre sine kår.

Derfor ble man også i år stående med en lang nese, da man ville operere enkeltvis og trodde seg kloke nok til å kunne unnvære organisasjonens hjelp. Karl Marx har sagt: Arbeidere i alle land foren eder! Herinne trodde man seg klokere enn Marx. Man overså foreningsvesenet og tenkte allikevel å oppnå fordeler.»

Gjennomtrekk og likegyldighet i en uensarta arbeidsstokk var den ene store bøygen organisasjonsbyggerne var konfronterte med. En annen, som hadde gode vilkår under den første, var de systematiske trakasserier. *Retten* til organisasjon måtte *erobres*. Forhistorien i Sulitjelma er et klassisk tilfelle.

Norsk Arbeidsmandsforbunds historie går fra 1895. Det skulle ta tolv år før det fikk sine første avdelinger ved landets største bergverk, i «*det norske Sibirien*» (H. Berntsen), i «*Laplandets helvede*» (Kata Dalstrøm). Karakteristikkene til agitatorer som gjorde forges framstøt for organisasjonssaken i Sulitjelma, forteller sitt om hvorfor det måtte ta tid.

I 1890-åra var det ennå langt fram til konsesjonsstridene, og i forhandlingene hadde den norske regjeringa «visade sig mere tillmøtesgående, än den enligt gruflagen var förpliktad till», heter det fornøyd i Sulitjelma Aktiebolags Minnesskrift.¹¹²

Bolaget fikk fri bruksrett over vide områder, og i praksis ble det slik at det disponerte over alle ressurser og ellers også eide det aller meste innafor driftsfeltet – grunn, hus, veier og transportmidler. Det ble sagt at norsk lov ikke rakk lenger enn til Finneid ute ved kysten. Lenger inn kunne absolutt ingenting foregå om det ikke hadde Verkets velsignelse. Særlig var ledelsen på vakt mot organisasjonsspøkelset. Så seint som den 26. desember 1906 ble Arbeidsmandsforbundet skriftlig, presisert og pr. telegram underrettet på denne måten: «Vi ønsker ingen udsending herop. Lokale vil ikke erholdes.» Noen lengre meningsutveksling om den saken følte det store vi ikke behov for. Men vrangvilje var ikke den eneste metode verksledelsen rådde over. En lønnsaksjon i 1894 hadde slått feil. En innsender til *Social-Demokraten* la skylda for miséren på

manglende samhold.¹¹³ Og det fikk alvorlige følger: «Efter denne strejk blev den saakaldte svartbogen bekjendt, hvor de blev optegnet, som arbejdskjøberne trodde var aarsag til strejken. Blandt disse var der ogsaa intelligente og gode arbejdere, som siden ikke har kunnet erholde arbejde i Sulitjelma.» For øvrig, avslutter N., «og-saa mod socialisterne har Wenstrøm (direktøren, nhf.) ikke vært den bedste. Alle forsiktighedsregler har blitt tat for at holde disse elementer udenfor Sulitjelmas grænser».

Den allestedsnærværende Nylander skal ha forsøkt seg flere ganger, men uten hell.¹¹⁴ Den legendariske *Kata Dalstrøm* skreiv sin bitende artikkelserie om «Sulitjelma – Laplandets helvede» for *Social-Demokraten* høsten 1904 etter å ha blitt avvist.¹¹⁵ Rundt århundreskiftet ble Helene Ugland *smuglet* inn til gruvesamfunnet under dramatiske omstendigheter. Veien var stengt og Verket hadde plassert en bevæpnet utkikk oppe på fjellet for å holde henne unna. Nattetid i brakker og gruveganger rakk Ugland å holde tre – fire foredrag før hun ble hektet og sendt vekk.¹¹⁶ Hans Berntsen var der i januar 1897.¹¹⁷ Det oppholdet ble også av kort varighet. Etter et døgn og under henvisning til eiendomsretten ble han bortvist. Men også fra et privateid hus på Finneid tre til fire mil lenger ned, måtte Berntsen fortrekke etter pålegg. Huset sto på Verkets grunn!

I en jubileumsartikkel i *Nordlands Fremtid* berettes det om voksende misnøye og økende underhåndsagitasjon «mann og mann imellem».¹¹⁸ Året 1906 skal ha satt skillet, for da «kom der flere kjente organisasjonsfolk til Sulitjelma, deriblant O.K. Sundt, Kojan m.fl.». Tida var antakelig overmoden, men det var bolaget sjøl som sørgde for å løse reaksjonskjeden.

Aarsberetning om fagbevægelsen i Sulitjelma for aaret 1907 framstiller opptakten slik:

«I januar 1907 forsøkte nemlig verksbestyrelsen at faa gjen-nemført et nyt system, idet den under paaskud om derved at kontrollere arbeidstiden, at arbeiderne skulde staa den fulde tid 10 timer, havde lavet istand nummerplater av bly til alle arbeidere. De tænktes at benyttes paa den maate, at enhver arbeider, naar han om morgenen gik paa arbeide, skulde til den bestemte tid møte op ved nummerkassen og av vedkom-

Slavemerke fra Sulitjelma.

I 1907 bestemte verksledelsen at hver arbeider skulle bære en støpt kobberplate med nummer på. Arbeiderne ved Charlotta-gruve nektet å bære «slavemerkene» og ble oppsagt. Men de fikk støtte fra de øvrige gruvene og på det islagte Langvannet samlet de seg til et masse møte. Ikke mindre enn ti avdelinger ble stiftet.

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

mende formand eller stiger motta sin nummerplate. Naar han da skulde ind til middag maatte han likeledes til bestemt tid levere den tilbake, og naar han gik ut efter middag motta den igjen for atter at levere den om kvelden, naar han var færdig med sit dagsverk.»

Sett fra verksledelsens side ble forsøket på å innføre et kontrollsystem et feilgrep – selve feilgrepet. En begrunnelse for systemet skal ha vært hensynet til sikkerheten. Man skulle vite hvem som var nede, om noe hendte. Etter det veteranen *Hagbart Hansen* for-

teller var stemningen blant arbeiderne at nå sto *menneskeverdet* på spill.¹¹⁹ Blyplatene ble omgående døpt for «slavemerker».

Charlotta gruver var utsett til prøveklut for det nye systemet, muligens etter nøye omtanke. Ved Charlotta var visstnok hovedtyngden blant arbeiderne familieforsørgere.¹²⁰ og tanken var nok at disse i alle fall hadde mer enn sine lenker å miste og derfor var disponerte for besindighet. Ikke desto mindre feilet opplegget. Alle som en nektet arbeiderne å ta imot nummerplatene og verket svarte med å si opp 120 mann. Men dermed var begeret fylt og en samlet reaksjon munnet ut i det berømte møtet på Langvannsisen 13. januar hvor 1200 – 1500 menn og kvinner gikk sammen om å danne organisasjon ved å ta ett skritt til side på isen.¹²¹

Begivenhetsrekka fra oppsigelsene til massemøtet er bare dunkelt belyst. De første valgte tillitsmennene toet sine hender. I årsberetningen for 1907 heter det, lyrisk:

«Hvem som havde sammenkaldt dette møtet var og blev en hemmelighet, det var liksom et instinkt, der havde drevet arbeiderne sammen, og det viste seg at alle mand i denne store forsamling var besjælet av en tanke: sammenslutningstanken havde som et pinseveir grepet alle sind.»

I alle tilfeller var det ryddet grobunn og sådd spirer gjennom flere år, som vi har antydnet, men Hagb. Hansen visste også å fortelle om styrt og hektisk aktivitet i disse januardagene:

«I all hemmelighet kom nu nogen arbeidere fra Hanken, Giken og Charlotta til overlegning om hvad som burde og kunde gjøres, og resultatet blev da det historiske massemøte på isen ved Sandnes 13. januar 1907.»

Men, legger han til:

«Hvem som i virkeligheten stod for sammenkallelsen av det store møte på isen, fikk verksledelsen aldri rede på, selv hvor meget den forsket derefter.»

Trygge følte de seg ennå ikke. Noen var det likevel, i tillegg til «pinseveiret», som både hadde kjent timen og som hadde visst å gripe øyeblikket. På Giken, vet vi, befant blant andre også Sundt seg.

I forlengelsen av ismøtet ble det nå stiftet ti foreninger – for Furulund, Charlotta, Sandnes, Giken, Hankebakken, Hanken, Fagerli, Jakobsbakken, Sagmo og Furuhaugen. Berntsen ble budsendt og hjalp til med å organisere et fellesstyre (det stedlige styre). Her ble Sundt valgt til den første formannen, og fra 1. februar 1907 var avdelingene tilmeldt Norsk Arbeidsmandsforbund. Organisasjonens aller første oppgave var å sikre gjeninntakelse av de oppsagte arbeiderne. Deretter begynte forhandlinger om lønnstariff.

Fagorganisasjonen i Sulitjelma kom «som et skred» (Moan), men den var kommet for å bli.

Fagorganisasjonens gjennomslag i Sulitjelma ga gjenlyd. Med det var en industriell bastion erobret for fellesskapstanken, og derfor kan denne begivenheten *symbolisere* fagbevegelsens gjennombrudd i hele Nord-Norge.

Fra de første spede organiseringsforsøk på 1890-tallet hadde pionerene lagt ned et seigt arbeid, ofte med levebrødet som innsats. Bergverk og anlegg trakk til seg folk som brakte impulser. Det er betegnende hvordan *svenske* arbeidsvandrere og agitatorer stadig går igjen som foregangsmenn og -kvinner i *nord-norsk* fagbevegelse.¹²² Ennå var Nordkalotten uten grenser. Men nettopp vandringstiljøet som var gunstig for spredning av idéer, utgjorde også en hindring for selve organiseringen. Etterspørselen på arbeidskraft var stor, og var arbeideren ikke fornøyd med betingelsene et sted, kunne han dra videre til et annet. *Samhold* var ikke nødvendigvis den praktiske konklusjonen under sånne forhold. En annen splittelsesfaktor lå i den utstrakte bruken av anbud og akkord. Tilsynelatende gjorde den arbeiderne til herrer over eget utbytte – i praksis til konkurrenter på et anarkisk arbeidsmarked, til hverandres lønnstrykkere. Derfor var det, som Bull skriver, «fagforeningenes første oppgave (. . .) å oppheve den private konkurranse mellom arbeiderne».¹²³ Rotfeste solidaritetens bud så og si. Men forutsetningen later til å ha vært et minimum av stabilitet, både på arbeidsplassen og i miljøet omkring. I Sulitjelma var det etter 1900 ikke bare folketallet som økte. Det gjorde også *antallet familier*. I 1910 var det flere *husmødre* der enn det hadde vært kvinner ti år før, og tallet på barn var mangedoblet – fra ca. 100 i 1891, via 300 i 1900 og til nesten 500 i 1910. I Dunderlandsdalen var anleggsfasen over i 1906. På de neste sju åra greide Mo Arbeiderforening seg med ett

eneste formannsskifte. På denne måten skapt det vilkår for det mer vedvarende organisasjonsarbeidet. I forlengelsen kunne Arbeiderpartiet begynne å høste også i Nordland.

Alt ved kommunevalget i Fauske i 1907 fungerte fagorganisasjonen i Sulitjelma som valgapparat sammen med partilaget i Valnesfjord. Til sammen vant de 10 av 28 utsendinger til herredsstyret. Før valget i 1910 var partiorganisasjonen komplettert med Sulitjelma Arbeiderparti og en avdeling i Kvitblikk på Fauskeeidet. Økningen i stemmeandel var denne gangen ikke stor nok til å forrykke mandatfordelingen som ble den samme som ved det forrige valget. Tre år seinere samlet derimot Arbeiderpartiets lister en oppslutning som ga uttelling i 20 plasser. Det var like mange som de borgerlige grupperingene til sammen fikk, og Arbeiderpartiet tapte bare ordførervalget ved en tilfældighet, ved loddtrekning. Etter valget i 1916 var det ikke aktuelt å trekke lodd. Med 23 representanter mot de borgerliges 17, kunne Arbeiderpartiets medlemmer i herredsstyret velge Andreas Moan, småbrukeren og gruvearbeideren fra Kvitblikk til sin første ordfører i Fauske.¹²⁴ Det viste seg å bli Moans første skritt mot presidentstolen i Lagtinget. Og fra Sulitjelma og Fauske er det grunn til å tro at vi kan følge impulsene i en videre omkrets.

I Vefsn bygdebok heter det eksempelvis om dette:

«De viktigste ytre stimulanser til den lokale arbeiderbevegelsen i denne perioden (1905 – 1915, nhf.), har antakelig kommet fra Norsk Arbeidsmannsforbund – og på forskjellige måter. Delvis ser en at det var agitatorer fra forbundet som besøkte Mosjøen og Vefsn, som f.eks. i 1904. Men kanskje vel så viktig er det at omkring århundreskiftet reiste folk fra Mosjøen og Vefsn bort på arbeid på gruve- og anleggssteder. Her kom de i kontakt med Arbeidsmannsforbundets folk som nettopp forsøkte å organisere gruve- og anleggsarbeiderne. Disse yngre arbeiderne vendte – i hvert fall periodevis – tilbake til heimstedet og brakte sosialistiske tanker og kjennskap til arbeiderbevegelsens organisasjonsarbeid til Mosjøen og Vefsn. Det er ikke vanskelig å finne mange enkeltteksempler på dette mønsteret.»¹²⁵

Dessverre gir forfatteren av bygdeboka ingen slike eksempler, men Kåre Odlaug har gitt en levende beskrivelse av hvordan det kan ha foregått:¹²⁶

«De nye erverv løste det patriarkalske familiebåndet. Før dro far og sønn på Lofoten, eller de drev sammen på jorda under farens ledelse. Nå var de skilt. Før snakket en lite politikk blant småbrukerne. Nå kom sønnen hjem fra Sulitjelma med sosialistiske idéer. Et par radikale aviser hadde såvidt vunnet innpass før 1907, og Nylanders arbeiderforening hadde forbedret grunnen, men gjennombruddsåret i Sulitjelma ble avgjørende for bygda óg. Agitatoriske røster kom til orde alt i venstreavisene . . . og fra 1910 kom *Saltens Fremtid*.¹²⁷ Arbeiderne tok bladet med hjem i helgene og onnene, vervet abonnenter. Reisende agitatorer som besøkte Sulitjelma, tok seg gjerne tid til noen foredrag i omegnen óg.¹²⁸ Det skyter opp sosialdemokratiske foreninger i grender, bygder, og herreder – i Valnesfjord, på Fauskeidet, i Vattenbygda (. . .) på Finneid, i Misvær, i Beiarn.»

Valgstatistikken, som viste hvordan særlig de industrialiserte sonene etter hvert ble solide ankerfester for Arbeiderpartiet i Nordland, gir næring til Odlaugs forestilling om smitte-effekt. Det samme gjør den parallelle utbyggingen av Arbeiderpartiets organisasjonsnett. Fra 1906 var Søndre Salten sosialdemokratiske kretsforening en realitet. Søndre Helgeland arbeiderparti og Nordre Helgeland kretsparti fulgte i 1909, og Vesterålens kretsparti like etter i 1910. Med Nordre Saltens kretsparti, seinest fra 1913, var praktisk talt hele amtet dekket opp.

Sluttord

Arbeideravisene som tok til å komme ut i Nord-Norge ved siste sekelskifte, bar bud om et sosialt oppbrudd i landsdelen. Så meget mer som det til disse klart klasserelaterte talerørene kan registreres en praktisk-historisk pendant, i form av organisasjonsreisning og skarpe konfrontasjoner mellom allmue og flere slags øvrigheter.

Med et sensasjonelt utslag toppet disse tendensene seg allerede i 1903, da DNA for aller første gang markerte seg i nasjonal politisk sammenheng ved å erobre fire stortingsmandater fra Nord-Norge. Den overveldende velgermobiliseringen som Alfred Eriksen og kretsen hans utløste, var en hovedfaktor bak det oppsiktsvekkende resultatet. Likevel viser valghistorien de følgende åra at jordsmonnet som Arbeiderpartiet kunne høste av, nå i realiteten var fruktbart over det meste av den nordligste landsdelen. I løpet av kort tid vokste arbeiderbevegelsens parti fra ingenting til majoritet i distrikt etter distrikt. Ingenting ved DNAs egen historie så langt hadde varslet denne utviklingen. I ettertid er det lettere å se at *mulighetene* var lagt til rette, nesten til overmål.

Hele landsdelen var *i bevegelse*, i mer enn én forstand. Befolkningsseksplasjon og flyttestrømmer vitner om press og utganger. Enten man nå bare *erfarte* trykket, eller man ble *tvunget* eller *lot seg friste* ut av stadig snevrere rammer for livsopphold, var det impulshorisonter som åpnet seg. Det er et av *denne* historiens paradokser, at da den lokale verdenen ble trangere, ble utsynet videre.

Nye omsetningsformer skapte basis for et lokalt mektig patriarkat. Nessekongen kunne opptre som beskyttende allfader om konjunktorene sviktet. Til sist var han i alle fall kreditor, og aldri langt unna. Med overskuddstilegnelsen stilt helt personlig til skue, ble veien fra observasjon til undrende slutning den kortest mulige: mon ikke de få mektige ble så rike, *fordi* de mange avmektige forble så fattige? Samtidig kan man tenke seg at toleransegrensen overfor den lokale potentats (vilkårlige) makthevdelse måtte bli atskillig senket, i takt med den voksende sjølrespekt som stadig flere kunne forankre i egen eiendom. Opprotning fulgte også av storstilt satsing i anleggs- og bergverksvirksomhet. I kjølvannet ble det formet en lønnsarbeiderklasse med karakteristiske trekk. Konsentrert på svære arbeidsplasser, dels mobil utover alle grenser, dels med direkte bånd tilbake til oppvekstmiljøer og hjembygder. På den måten ble (den internasjonale) kapitalismens motsetninger brakt til landsdelen, og ikke bare til de proletære lommene i næringskartet, men via pendlende bygdefolk også innover tallrike lokalsamfunn i en vid omkrets omkring.

Kombinasjonen av alle disse faktorene forårsaket sosial gjæring. Arbeiderbevegelsens historiske sjanse lå i å gi denne gjæringen po-

litisk retning ved å anvisе alternativer under de rådende overlevingsforhold.

Særlig i Troms, men også i Finnmark og i deler av Nordland, tyder Arbeiderpartiets kontante frammarsj på at kampanjen mot det arkaiske handelspatriarkatet var en heller takknemlig oppgave for målbevisste agitatorer. Handelsmannens posisjon var isolert, og hans tradisjonelle stilling var allerede underminert av moderne kommunikasjonsmidler, nye kredittinstitusjoner og bykonkurransen. Mot nessekongeveldet skulle kampsangparolen «lad falde, hvad ikke kan staa»! virkelig vært rammende.

Langt seigere ble den faglige kampen for retten til organisasjon. Arbeidsplassene med det store innslaget av vandrende kvinner og menn var riktignok rikt impulsgevende, til gjengjeld representerte nettopp gjennomstrømmingen en formidabel skranke for det *sted-faste* organisasjonsarbeidet. Så lenge arbeidskraft var etterspurt, kunne den som ikke fant seg til rette på ett anlegg, dra videre til neste. Et heterogent miljø på den ene sida, og en vel organisert og erfaren motpart med mange våpen i arsenalet på den andre, gjorde ikke arbeidet lettere for pionerene. Her kan det se ut til at *gjennomslaget* for organisasjonstanken fulgte med et minimum av stabilisering. Først da ble konsentrasjonen av arbeidere en virkelig kraft, så vel imot arbeidskraftkjøpernes trakassier, som overfor lunkenhet i egne rekker.

Denne framstillingen av «arbeiderbevegelsens framvekst i Nord-Norge» er skisseartet og langt fra uttømmende. Det hele bildet vil bli ganske annerledes fasettert enn det vi til nå har maktet å gi inntrykk av. Til avslutning skal vi for egen rekning kommentere dette forbeholdet, samt levere et argument for at arbeidet likevel får stå som det står.

Så langt er det egentlig bare kronologien som kan reknes som rimelig bra beskrevet, og det bare i sine groveste hovedtrekk. Om institusjonelle uttrykk som oppslutning i valg og organisasjonsvekst aksepteres som brukbare indikatorer, kan det slås fast at en arbeiderbevegelse hadde sin gjennombrudds- og etableringsfase i nord i løpet av en ti-års periode fra like før til kort etter år 1900. I sum dreidde det seg om en overgripende prosess som foregikk over praktisk talt hele landsdelen samtidig, og med klare forgreininger over landegrensene på Nordkalotten. Men bak dette kronologiske

faktum skjuler det seg åpenbart sterkt sprikende forutsetninger. Dermed stilles vi overfor uløste problem av teoretisk, terminologisk og tematisk karakter.

Påtrengende spørsmål kan formuleres som varianter over den gamle kontrovers om personlighetens rolle i historien.

Nord-norsk arbeiderbevegelses tidlige historie kan oppvise et rikt galleri av markante skikkelser. Sentrale *aktører* som Alfred Ericksen, Ellisif Wessel, Adam Egede-Nissen, Petreus Nylander og O.K. Sundt m.fl., og legendariske *agitarorer* som Kata Dalstrøm, Helene Ugland, Hans Berntsen o.a. Initiatorer og inspiratorer som disse opptrer ved alle avgjørende slag og går igjen i alle beretninger fra grunnleggningstida. I helt bokstavelig forstand kan det sies at arbeiderbevegelsens pionerfase i nord er *utenkelig* uten disse gjengangere og pådrivere. Men må den også *identifiseres* med sånne personligheters betydning, og er den *uforståelig* uten deres innsats? Ut fra den oversikt det i dag er mulig å ha, er det fristende å svare bekreftende, men da med antydningssvis to modifikasjoner. De aller fleste lokale undersøkelser gjenstår det fortsatt å utføre. Og det vil ganske sikkert vise seg fruktbart å vurdere grundigere forholdet mellom allmenne betingelser og utløsende faktorer. I så henseende er bildet foreløpig ikke uten motsetningsfylte trekk.

Med hensyn på den politiske utviklingen i snever forstand, har den offisielle historikken for Troms-partiet sine ord i behold, når den utnevner det jordbrukende og fiskende Troms til «fylket som viste veg». ¹²⁹ Regelen var imidlertid ikke uten unntak. Fra samme tid og helt uavhengig av det som foregikk i Troms, var arbeiderbevegelsens stilling like overbevisende i malmlastings- og arbeiderbyen Narvik. Og med regelen og unntaket er det i alle fall to *parallelle* dimensjoner som avtegnes: én reisning med utspring i tradisjonelle primærnæringsstrøk langs den ene – denne var utelukkende politisk i form og ytring; og en annen reisning med utspring i industrialiserende miljøer langs den andre. I dette siste tilfellet kan det se ut som den faglige kampen for organisasjonsretten spilte en avgjørende rolle som brekkstang for sosialistiske idéer generelt. Men om dette er riktig, blir vi kan hende stående overfor usammenliknbare sammenhenger som unndrar seg det syntetiserende perspektiv.

For det første kan det bli problematisk å operere innafør den geografiske avgrensningen 'Nord-Norge'.

Ellisif Wessel i 1895.

(Privat arkiv)

De grunnleggende sosio-økonomiske forskjellene mellom de hurtig industrialiserende sonene (med omland) på den ene sida, og distriktene som fortsatte å overleve på tradisjonelle næringer på den andre, er for så vidt åpenbare. Men enda kan problemet loddes djupere, noe som vil framgå om *Vesterålen* jamføres med *Lofoten*.

Historisk og administrativt utgjorde disse en felles region med likearta næringsstruktur. Likefullt framstår Arbeiderpartiets stilling som diamentralt ulik i de to områdene. I en forklaringsssammenheng kan man nok fristes til å la Vesterålen ved fylkesgrensen gå med i dragsuget så og si fra Troms-bølga. Men til en slik konklusjon kan det innvendes at også i Troms var den politiske bevegelsen sterkest lengst i nord, opp mot grensen til Finnmark. Bølga skyllet m.a.o. snarere andre veien. Og like vanskelig blir det å gripe hvorfor Lofoten, som ikke befant seg stort lenger vekke, og som må ha følt *væreigernes* regime like tydelig som fiskerbondealmuen i Vesterålen og Troms følte *handelsmennesenes*, forble så *totalt* upåvirket, om vi skal tro valgstatistikken. Er det spor i følgende irriterte notis i Nordlys?: «Det påstås i Vesteraalens Avis at Alfred Eriksen har vært på misjonsreise, men faktum er at det har vært sosialister lenger her i Bø.»¹³⁰ Valgresultatet i 1903 tyder på at innsenderen hadde helt rett. Men hvorfor var det så ingen sosialister i Lofoten?¹³¹

For det andre var det ikke urimelig om de ulike utspring, divergerende forutsetninger og avvikende utviklingslinjer hadde konsekvenser for bevegelsens innretning og innhold, skiftende fra region til region.

Fiskerbønder som reiste seg mot lokale patriarker gjorde andre erfaringer og hadde andre grunner enn (hel- og halv-) proletarer som organiserte seg mot internasjonale kapitalmagnater. Kampen var simpelthen ikke den samme overalt. Det ble da antakelig heller ikke 'sosialismen'.

«Fiskerbonde-sosialisme» er lansert som en karakteristikk med adresse til arbeiderbevegelsen i Troms.

Det er påfallende at Troms-partiet (i 1903) ikke gikk til valg på et program som var skåret etter DNAs ordinære, men i stedet på et s.k. «stedlig program for Tromsø Amt». Plattformens eksplisitt lokale valør ga den heller en sosialradikal enn egentlig sosialistisk profil (Teigen, Bratrein).

«Lønnsarbeider-sosialisme» kunne være den begrepsmessige

motpol i en sammenlikning, i vårt tilfelle med spesiell referanse til arbeiderbevegelsen i Øst-Finnmark og det sentrale Nordland. Foreløpig må vi avstå fra å innholdsbestemme denne, men enkelte iøynefallende trekk er det likevel på sin plass å nevne.

På Narvik-partiets valgprogram i 1903 figurerte klassiske sosialdemokratiske krav som allmenn stemmerett for kvinner og menn, 8-timers dag, sosialisering og folkevepning mot militarisme. Dette var hva man kunne vente. Men dertil viste det seg å være solid grunn for genuint radikal arbeiderpolitikk i Nord-Norge. Sør-Salten skulle fram gjennom første verdenskrig bli et arnested for tranmællittisk antimilitarisme og fagopposisjon – faktisk Fagopposisjonens fjerde viktigste støttepunkt, etter Trondheim, Trøndelag og Bergen – , og i Sør-Varanger var det Norges Kommunistiske Parti som samlet størst oppslutning ved det store skisma i 1923 da DNA sprakk til venstre.¹³² Det var utvilsomt gruvemiljøene som fostret de venstresosialistiske og kommunistiske sympatiene i disse områdene. Her vil alt ligge til rette for en virkelig nærgående testing av Bull d.e.'s kjente tese om industrialiseringstempo og radikalisering, men kanskje særlig sammenholdt med en utprøving av kalottvandringenes spesifikke betydning som ideologispredere.¹³³ Men inntil videre må vi nøye oss med å fastslå at heller ikke '*arbeiderbevegelsen*' får oppfattes som noe kompakt avgrensbart fenomen.

Til slutt er vi altså blitt stående igjen med det lite tilfredsstillende resultat at forskningsprosjektet '*arbeiderbevegelsen i Nord-Norge*' fortsatt befinner seg på formuleringsstadium. Ikke desto mindre må vi med et visst hold kunne peke på momenter av sammenbindende karakter som rekker utover det geografiske multiplum, og som derfor kan være veiledende i oppfølgende arbeider. Ett slikt moment er det forhold at den sosiale reisningen vi har skissert ovenfor, sjøl definerte seg inn under den nasjonale – og internasjonale – arbeiderbevegelsens idealer og mål. Kriteriet er formelt. Likefullt representerte det en reell grenseoppgang i det politiske landskapet over store deler av landsdelen. Det var også oppfatningen til antagonistene, som for sin del visste å vise at de satte lite pris på det nye ved situasjonen. På den måten kom den moderne klassekrigen til å gjøre sitt inntog også lengst i nord; i ulike former og fasonger riktignok, men kampgnyet var umiskjennelig, og det ga gjenlyd.

Dernest gjelder det selve den sosiale og økonomiske transformasjonen. Tradisjonelle og tradisjonsavhengige bånd sprengetes med omkalfatringer i gamle og med nye næringer. Handelsmannsveldet var under oppløsende press fra mange kanter. Samtidig åpnet flyttestrømmer og sosial mobilitet som fulgte av jordkjøp og/eller lønnsarbeid for overskridende erfaringer og holdninger. Omveltningen hadde verken samme form eller innhold overalt, og de fleste konsekvensene av de skiftende vilkår gjenstår det som nevnt å utforske, men i oppbruddet var hele landsdelen involvert. Mellom foreningsdannelser, om vi tar det eksemplet, som Bosmo Bergarbeiderforening av 1896, Bodø Baker og Konditorforening av 1898, Løsarbeidernes forening i Tromsø av 1902 og Vardø typografiske forening av 1903, er det neppe mer enn *epoken* som binder. Men den representerer også et funn – til en start.

Noter

- 1 Arbeiderbevegelsen i Norge, en bibliografi, Arbeiderbevegelsens Arkiv, Oslo 1979
- 2 Et nyttig litteraturoversyn finnes i *Ottar*, Tromsø Museum nr. 119 – 120
- 3 Gløtt fra Universitetet i Tromsø, 26.10.1981, spredt til flere nord-norske aviser de følgende uker. – Rune Hagen har fungert som daglig leder for Arbeiderbevegelsens Arkiv for Nord-Norge siden oppstarten i 1979
- 4 Se Ottar Brox, «Er nordnorsk lokalhistorie konservativ?», i *Nordlys*, 5.11. 1981. Brox innvender mot Hagen at nord-norsk arbeiderbevegelse, forstått som *fagbevegelse*, har hatt liten betydning i de fleste lokalmiljøer. Vi skal se at også dette er en diskutabel påstand
- 5 Anders' reise i Norge er kartlagt av Tore Pryser, *Gesellar, rebellar og svermarar. Om «farlege folk» kring 1850*, Oslo 1982
- 6 Ble flyttet til Tromsø ved utgangen av 1903
- 7 Både *Nordlys* og *Fremover* ble utgitt som Arbeiderparti-aviser. Dunderlandsdølen var opprinnelig et reint privat foretakende. Under redaktøren Redv. Knudtson, sjøl fordums anleggsarbeider, var det imidlertid et uttalt mål å bidra til organisasjonsreisningen. Iflg. Mo Arbeiderforenings beretter, Per Karstensen, er det ingen tvil om at Dunderlandsdølen ble oppfattet som arbeidernes egen avis. Se Per Karstensen, *Mo Arbeiderforening gjennom 50 år, 1902 – 1952*, Mo 1952
- 8 En dokumentarisk beretning om disse konfliktene finnes hos Dag Skogheim, *Klassekamp under nordlysflammer. Nord-norske arbeidere i kamp 1889 – 1918*, Oslo 1973
- 9 *Nordlandsposten*, 23.3. 1889, sit. etter Skogheim, op.cit., s. 13
- 10 Etter Jan Forselv, *Arbeidere og arbeiderbevegelse i Narvik før 1920*, hovedoppgave i historie, Trondheim 1977, s. 10
- 11 Anslagene varierer. I Finmarkens Amtstidende for 5.6. 1903 oppgis «over 1000 mand», sit. etter Skogheim, op.cit., s. 59

- 12 Halvdan Koht (red.), *Det norske Arbeiderpartis historie 1887 – 1937*, Oslo 1937, s. 101
- 13 I 1894 ble det registrert 11500 medlemmer, i 1900 10655. Etter Aksel Zachariassen, *Fra Marcus Thrane til Martin Tranmæl*, Oslo 1962, s. 519
- 14 Dokument nr. 77 (1900 – 1901). *Oversigt over valgtingene og valgmandstingene 1900*. Utarb. av J. Utheim, Kristiania 1901
- 15 Oppgaver etter Dokument nr. 25 (1904/1905). *Oversigt over valgtingene og valgmandstingene 1903*. Utarb. av J. Utheim, Kristiania 1905
- 16 Arbeiderpartiets andel av godkjente stemmer ved stortingsvalg 1906 – 1915:
år	pst.
1906	29,9
1909	30,2
1912	33,3
1915	43,3
- Etter valgstatistikken, *Norges offisielle statistikk*, V. 49, V. 128, V. 189 og VI. 65
- 17 Ola Teigen kommer til 65,6 pst. Det er mulig at han har reknet med 382 stemmer som ble forkastet. For å måle oppslutningen mest mulig eksakt, vil det være en korrekt framgangsmåte, men av hensyn til sammenlikningen har vi valgt å berekne ifht. godkjente stemmer, slik det går fram av statistikkens *Oversigtstabel*. Forskjellen blir ikke altfor stor, og trenden, som er hovedsaken her, blir akkurat den samme. Ola Teigen, *Arbeiderpartiets første stortingsmenn. En studie av stortingsvalget i Troms 1903*, magistergradsavhandling, Oslo 1963
- 18 Her refererer vi til Teigens tall. Se hans oversyn, op.cit., s. 115
- 19 Fram til 1905 gjaldt den *indirekte valgmetoden*. Det ble stemt på valgmenn som i sin tur pekte ut representantene. Fra valget i 1906 gjaldt flertallsvalg i enmannskretser
- 20 I valgstatistikken *anslått* til h.h.v. ca. 60 og 40 stemmer
- 21 På dette tidspunkt valgte Bodø, Narvik og Tromsø felles 1 representant med varermann. Det ser ut til at valget av Arbeiderpartiets kandidat i Narvik, redaktør Jørg. Berge, direkte skyldtes motsetninger mellom de to andre byene. Ved 8 tidligere valg hadde Tromsø lagt beslag på all byrepresentasjon, både utsending og vara. Til valget i 1903 ble det inngått et valgsamarbeid mellom Narvik og Bodø, etter initiativ fra Bodø og slik at Narvik ble tilbudt representanten mot at varamannen ble kåret fra Bodø. I Bodø var det visstnok ikke forutsett at *Arbeiderpartiet* skulle vinne reint flertall, men da valgresultatet forelå, sto initiativtakerne ved avtalen
- 22 Alle tall fra *Norges offisielle statistikk*, VI. 65, *Stortingsvalget i 1915*
- 23 Se nedenfor om DNAs organisatoriske utvikling i Nordland, avsn. IV
- 24 For disse dataene på kretsnivå skylder jeg Narve Fulsås en takk
- 25 Snautt 8 pst. i 1900
- 26 Edgeir Benum, «Industrialisering i Nord-Norge, ca. 1875 – ca. 1920», i: *Ottar*, nr. 119 – 120, s. 8 – 28
- 27 Se Einar Niemi m. fl., *Trekk fra Nord-Norges historie*, Oslo 1978; Håvard Dahl Bratrein, *Nord-Norges økonomiske historie i perspektiv*, stensil 1970
- 28 Axel Coldevin, *Næringsliv og priser i Nordland 1700 – 1880*, Bergen 1938, s. 141
- 29 A. Coldevin, «Fisker, kremmer og proprietær i Nordland», i: *Heimen*, bd. 8, s. 5 – 11
- 30 På grunnlag av avrunda tall fra *Historisk Statistikk 1978*, Oslo 1978, og *NOS, Folkemængdens Bevægelse*
- 31 Jfr. Julie E. Backer, *Ekteskap, fødsler og vandringer i Norge* (Samfunnsøkonomiske studier 13), Oslo 1965, se tabell 91, s. 165

- 32 Om den finske innvandringen til Varangerområdet, se E. Niemi, *Oppbrudd og tilpassing. Den finske flyttingen til Vadsø 1845 - 1885*, Vadsø 1977
- 33 Jfr. Trygve Solhaug, *De norske fiskeriers historie 1815 - 1880*, bd. 1. Universitetsforlaget 1976. Og Arnfinn Engen, «Nordland - småkårsfolks Amerika? Trekk ved befolkningsutvikling og migrasjon i Nordlands amt 1801 - 65», i *Vandringer, Festskrift til Ingrid Semmingsen på 70-års dagen 29. mars 1980*, Oslo 1980.
- 34 Beretning 936 i Norsk Folkemuseums Avdeling for Arbeiderminner
- 35 Se f.eks. Anders Norberg, *Sågarnas ö. Alnø och industrialiseringen 1860 - 1910*, Uppsala 1980, s. 39f.
- 36 Norsk Folkemuseums Avdeling for Arbeiderminner, nr. 1172. Deler av denne beretningen er trykt i Edvard Bull (red.), *Renhårig slusk*, Oslo 1961
- 37 Det s.k. Bergensmonopol i perioden 1681 - 1714, og Københavnmonopol i perioden 1729 - 1789
- 38 Nils A. Ytreberg, «Russehandelen i Troms - en brekkstang for frihandelen av 1789», i *Historisk Tidsskrift*, bd. 32, s. 481 - 513
- 39 Niemi, m. fl., op.cit., s. 55. Om pomorhandelen, se også Solhaug, op.cit. s. 244ff.
- 40 Tillatelsen gjaldt opprinnelig bare 1 måned midt på sommeren. Da var fisken vanskelig å omsette p.g.a. av flueplage. makkgang (makketida, makketidshandelen). Gradvis ble makketida forlenget, og fra 1874 foregikk den over 2 1/2 måned
- 41 Se Håvard Dahl Bratrein, *Alfred Eriksens lokal-politiske plattform*, hovedoppgave i historie. Oslo 1970. Avhandlingen er også en lokalstudie av handelsmannsveldet i Nord-Troms, og det er Bratreins framstilling vi bygger på her. Det må legges til at i Lofoten var handelsmannens stilling som *væreiger* en nøkkelposisjon
- 42 Det er grunn til å understreke ståstedet. I samtida ble ikke tegna lest på denne måten. Den ultra-liberale handelsloven av 1868 resulterte i første omgang i en kraftig ekspansjon i antallet handelssteder. Se Coldevin, *Næringsliv*, op.cit., s. 135.
- 43 Coldevin opplyser at Bergenskjøpmennene var begynt å berekne seg 6 pst. rente på Nordlandsgjelda fra 1856. Det var noe nytt. Bare to år seinere ble Bodø Sparebank opprettet som den første i Nordland. S. st., s. 127.
- 44 S. st., s. 138.
- 45 Det var også klare skranker for bankenes utlånsmuligheter i den første fasen. I 1880 var forvaltningskapitalen til fem banker i Nordland begrenset til ca. 2 mill. 15 år seinere var den på omlag 3 mill. S. st.
- 46 1045 sjøleigere på 8393 bruk. Etter A. Coldevin, *Jordegods og storgårder i Nord-Norge*, Trondheim 1943. Finnmark var lenge definert som kongens allmenning. Etter en kongelig resolusjon av 1775 var det blitt mulig for private å tilegne seg jord og få tilstått eiendomsrett. Regulært salg av jord ble imidlertid først introdusert med lov av 1863
- 47 3312 på 22968 bruk, etter oppgavene i *De faste eiendomme i aarene 1906 - 1910*/Statistisk Sentralbyrå, Kristiania 1912
- 48 Ennå i 1874 besto Dønnesgodset på Helgeland av 428 bruk. Nærmere om oppløsningen hos Coldevin, *Jordegods*, op.cit., s. 68 - 76: «Det store tidsskiftet»
- 49 I så måte nevnes ofte de rike sildeåra i 1860- og 1870-åra, men uten at det kan sies at forholdet er særlig utforsket
- 50 Heller ikke dette forholdet er uttømmende klarlagt, men foreløpige undersøkelser tyder på at kombinasjonen lønnsarbeid og gårdsbruk var et utbredt mønster i alle fall i Saltendistriktet
- 51 Med h.h.v. 4643 og 2055 innbyggere i 1910. Alle tall er fra serien *Folkemængdens Bevægelse*

- 52 Vi avgrenser m.a.o. framstillingen i dette avsnittet til å gjelde industrireisingen, siden denne synes mest relevant for oss
- 53 Benum, op.cit., s. 12
- 54 Til gjengjeld, mener Benum, var industrien i Troms mest allsidig, med et bredt spekter også innafor andre bransjer, som nærings- og nytelsesmiddelindustri, grafiske bedrifter, tekstilindustri og jord- og stein-industri
- 55 Heri ligger ikke nødvendigvis noen *kritikk* av Benums framstilling. Benum gir sjølf flere anførsler i samme retning som våre nedenfor her, men lar dem eksplisitt ligge. I vårt tilfelle er det selve *innfallsvinkelen* som betinger *utvidelsen* av perspektivet ifht. det Benum anlegger
- 56 Benum holder anleggsvirksomheten utenom
- 57 *Tabeller vedkommende Norges Bergværksdrift i aarene 1889 – 1890. Norges officielle statistikk, tredie række no. 165*, Kristiania 1892. Innledning, s. 2
- 58 Det var industrimagnaten Niels Persson i Helsingborg som hadde sett mon i kisen ved Langvatnet, som råstoff til kunstgjødselfabrikasjon i Skåne
- 59 I bergverksstatistikken ble denne registrert til 23 005 tonn. *NOS, Fjærde Række no. 59*, Kristiania 1903
- 60 Alle tall er med vilje rundelige. Bergverksstatistikken viser seg problematisk å benytte dersom man er ute etter nøyaktige oppgaver. Etter som dette heller ikke spiller noen rolle i denne sammenhengen, unnlater vi å gå inn på en nærmere kildekritisk vurdering. Det understrekes bare, slik vi har gjort, at det dreier seg om gjennomsnittsanslag. Disse forteller noe om *arbeidsplassens størrelse*, men ingenting om *hvor mange* arbeidere som totalt var tilsatt ved verket i løpet av et år. De indikasjoner vi foreløpig har, tyder på at dette tallet vil ligge langt over statistikkens gjennomsnitt. Se nedenfor, 26
- 61 Etter personlistene til folketellinga av 3.12.1900
- 62 Norsk Folkemuseums Avdeling for Arbeiderminner, nr. 2028
- 63 Bergverksstatistikken for 1889 og 1890. Merknad til tabell 6, s. 26 – 27
- 64 Bergmesterens beretning, vedlegg til *Tabeller vedkommende Norges Bergværksdrift i Aarene 1896, 1897 og 1898*, NOS tredie række no. 340, Kristiania 1900
- 65 En sterk indikasjon til fordel for denne hypotesen er det helt parallelle fallet i deltakelsen på Lofot-havet – totalt fra en rekordnotering på 32492 mann i 1895 til 18555 i 1901, i *Salten* fra 6347 i 1890 til 6049 i 1895 og til 3929 i 1901, og endelig i *Skjerstad* fra 633 i 1890 til 414 i 1895 og til 141 i 1901: Etter Anne-Sofie Wiik, *Salten Fogderi. Strukturendringer i næringsgrunnlaget, med en utdypning i en undersøkelse av deltakelsen i lofotfisket 1880 – 1914*, sær oppgave, Nordland distriktshøgskole, Bodø 1979
- 66 I tillegg var det arbeid for flere hundre i forbindelse med byggearbeider ved det påtenkte utskipningsstedet innerst i Ofotfjorden. Det vises til Forselv, op.cit.
- 67 Bare ved 1. avdeling i Norge, banehalvdelen nærmest kysten, utgjorde svenskene 17 pst. Av nordmennene stammet 81,6 pst. fra Nord-Norge. Forselv, op.cit., s. 13
- 68 Om preg og dimensjoner her skriver Coldevin: «Store masser av fremmede arbeidere rykket inn, mange svensker og finner, og etterhvert tok også bygdefolk arbeid. Enkelte tider i 1902 og 1903 var det opptil 2000 mann i arbeid, men gjennomsnittlig ca. 1400, derav 400 bare i Gullsmedvikskjæringen». A. Coldevin, *Mo prestegjeld etter 1850/Rana bygdebok*, Mo i Rana 1964, s. 114
- 69 Coldevin, i: *Heimen*, bd. 8, s. 5
- 70 S. st., s. 9
- 71 S. st., s. 11

- 72 Se Solhaug, op.cit., s. 50f.
- 73 Arthur Brox, «Russehandelen i Finnmark og Troms», i: *Heimen*, bd. 9, s. 529
- 74 Se Adam Egede-Nissen, *Et liv i strid*, Oslo 1945; Dag Skogheim, *Kvinner i nordnorsk arbeiderbevegelse*. *Ellisif Wessel*, Oslo 1977; Knut Einar Eriksen og Einar Niemi, *Den finske fare. Minoritetspolitikk i nord 1860 – 1940*, Universitetsforlaget 1981
- 75 Gunnvald Grundstrøm, «Hans Berntsen. Opprøeren og pioneren», i: *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 2, 1980
- 76 Ole Jamtli, Arbeiderforeningen «Nordlyset», Storforshei, gjennom 60 år, 1902 – 1962. Manuskript i Arbeiderbevegelsens Arkiv, Oslo
- 77 Grundstrøm, som muligens bygger på Joh. B. Mikalson, *Hans Berntsen. Agitatorveteranen*, Oslo 1937
- 78 Coldevin, *Mo prestegjeld*, op.cit., s. 101f.
- 79 Sitert etter Ole Jamtli
- 80 Edvard Bull, *Arbeiderklassen i norsk historie*, Oslo 1948, s. 154
- 81 «Valgmennene fra sydfylket hadde bak vor rygg rottet sig sammen med endel fra midtfylket for å holde Eriksen ute.» O. M. Gausdal, Minner om socialismens inntog i Troms fylke. Manuskript i Arbeiderbevegelsens Arkiv, Oslo
- 82 Emil Larssen, *Det store gjennombruddet, 1902 – 1952*. Utgitt av Nord-Troms Arbeiderparti, Tromsø 1952, se s. 18
- 83 Teigen, op.cit., s. 17ff. Samme tvil understrekes også av Bratrein. Se denne, *Alfred Eriksens lokalpolitiske plattform*, s. 34f.
- 84 Fra lederen i første nummer, 10. januar 1902, sitert etter Larssen, op.cit., s. 21
- 85 Se Teigen, op.cit., s. 23f.
- 86 At Eriksen sjøl ikke manglet begrep om «sosialisme», går fram av hans egen kommentar til den andre rettssaken mot Helberg. Jfr. nedenfor, note 94
- 87 Det dreidde seg om Ibbestad, Finnsnæs, Gibostad, Helgø, Karlø, Lyngen, Mandalen, Skjervø, Nordmo, Moen, Trondenæs, Baddern, Oksfjordhavn, Nordrejsen, Mejland og Haukø og Rotsund arbeiderforeninger, og i tillegg Harstad værkedstedsarbejderes forening. Etter Teigen, op.cit.
- 88 Larssen, op.cit., s. 14
- 89 Eller som det heter i partihistorien videre s. st.: «Alfred Eriksen hadde et åpent blikk for skjevhetene og uretten i samfunnet, uredd og modig som talsmann og skribent som han var, var det å forstå at han av en betydelig del av folket ble betraktet som utsendt av høyere makter for å komme dem til hjelp»
- 90 Nordreisa og Kvenangen
- 91 Teigen, op.cit., s. 18 og s. 29f.
- 92 Siteres etter Larssen, op.cit., s. 9f.
- 93 Nærmere om rettssakene i avhandlingene til Bratrein (s. 46 – 48) og Teigen (s. 19f.)
- 94 På etterskudd, i en artikkel i *Social-Demokraten*, 9.11. 1901, gjorde Eriksen saken til «en kamp mellom sosialisme og kapitalisme». Teigen, op.cit., s. 19
- 95 Etter oppgavene i *Aarsberetning for Norges Fiskerier for 1902*, tabellene 47 og 51
- 96 Etter Larssen, op.cit., s. 7
- 97 Larssen oppgir at det ble fanget 17745 kval i nord-norske farvann i tidsrommet 1868 – 1904
- 98 Gjengitt etter D. Skogheim, *Klassekamp*, op.cit., s. 57
- 99 Det er mer enn symptomatisk at fredningskravet også figurerte på *Narvik Arbeiderpartis program til valget i 1903*
- 100 Den sjølbiografiske beretningen til Hans Trondsen, *Erindringer*, som i ei årrekke

- fungerte som Arbeiderparti-ordfører i Fauske kommune, finnes i Arbeiderbevegelses Arkiv, Oslo
- 101 Trondsens opplysninger. Vesterålforeningene kan være Bø Arbeiderparti og Andenes sosialdemokratiske forening. Svolværforeningen har det foreløpig ikke lyktes å identifisere. Svolvær Arbeiderforening av 1898 som omtales hos Alsvik, har det neppe vært. Den var åpenbart av klassisk filantropisk karakter. Olav Alsvik, *Svolværs historie*, Svolvær 1963
  - 102 Protokoll for det 11. landsmøte i Kristiania, juli 1897
  - 103 Kåre Odlaug nevner dessuten Magnus Fryklund og Gustav Adolf Myrás som initiativtakere. Kåre Odlaug, *Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 60 år*, bd. 1, Oslo 1955, s. 258
  - 104 Iflg. Trondsen var Nylander stifteren. Odlaug hevder det var Fryklund som tok initiativ og at Nylander ble den første formann (S. st., s. 247). Stiftelsesår har det ikke vært mulig å stadfeste. Trondsen anfører «midten av 1890-årene», Odlaug «slutten av 1890-årene». *Før 1897* må det i alle fall ha vært – jfr. ovenfor om Nils Berntsen på DNAs landsmøte det året
  - 105 Etter Forselv, op.cit., s. 15
  - 106 I «Politikk og grenser», i: *Ottar*, nr. 127 – 128
  - 107 Etter navnene å dømme. Medlemmer i styret foruten Nystrom, var A. Renius, G. U. Nymann, J. A. Hedmann, E. A. Sundstrøm og J. A. Sjølander. Forselv, op.cit., s. 31
  - 108 Ellisif Wessel ved stiftelsesarrangementet. Finmarken, 4.12. 1906. Etter D. Skogheim, *Ellisif Wessel*, op.cit., s. 42
  - 109 Sikkert etter P. Karstensen, op.cit., s. 7
  - 110 Jacob Johansen. Jfr. Edv. Bulls artikkel om *vandrekulturen* blant anleggsarbeidere. Bull, «En vandrekultur», i: *Festskrift til Ingrid Semmingsen*
  - 111 Lorents Berre var lærer i Hattfjelldal og gjennom flere år en flittig bidragsyter til Arbeidsmanden (organ for Norsk Arbeidsmandsforbund). Utga i 1903 pamfletten «Storstreiken ved Dunderlandsanlegget i juni 1903». Her siteres Berre etter P. Karstensen, op.cit., s. 30
  - 112 *Sulitelma Aktiebolag 1891 – 1916. Minnesskrift med anledning af Sulitelma Aktiebolags 25-årlige virksomhet. På styrelsens oppdrag utarbejdet af Rudolf Berg*, s. 54
  - 113 Social-Demokraten 9.12. 1897. Innlegget er undertegnet N – for Nylander? Gjengitt hos Skogheim, «Proletariat og organisering i Lapplands helvete», i: *Ottar*, 119 – 120, s. 47 – 59
  - 114 K. Odlaug, op.cit., s. 247
  - 115 *Social-Demokraten*, følgende nummer, 25.10, 26.10, 31.10. og 5.11. 1904
  - 116 Jacob Johansen beretter detaljert om Helene Uglands besøk og om sin egen deltakelse ved innsmuglingsaksjonen. I et brev til Arbeiderbevegelses Arkiv Oslo hevder Ingv. *Svinsås* at affæren kostet Johansen og hans to svenske medsammen-svorne, Aksel Ringhus og Henning Person, jobben. I Svinsås' gjengivelse har historien en moral: «De reiste godt fornøyd med at offeret ikke hadde vært forgjeves.» Johansen sjøl forteller imidlertid ingenting om avskjeden
  - 117 Berntsens egen beretning om det besøket er gjengitt hos Mikalsen, op.cit.
  - 118 *Nordlands Fremtid*, 19.2. 1937. Fagbevegelsen i Sulitjelma. 30-års virke: Februar 1907 – februar 1937. En beretning om arbeideres kamp, klassesolidaritet og seier i kraft av samholdets makt
  - 119 S. st., Et historisk tilbakeblikk. Sulitjelma-arbeidernes organisasjon gjennom 30 år. Av *Hagbart Hansen*, som sjøl var med i 1907

- 120 S. st., Andr. Moan, til 30-års dagen for fagorganisasjonen i Sulitjelma. Om «merkekrigen» forteller også Kristian Magnus Falsen Moljord, Norsk Folkemuseums Avdeling for Arbeiderminner, nr. 1156
- 121 Anslagene over tilstedeværende varierer helt opp til 1800 (Trondsen). I årsberetninga oppgis 1500
- 122 Det kunne de også gjøre i *parti*-historien. Styret til Østfinmarkens første kretslag av Det norske Arbeiderparti hadde denne sammensetningen:
 Formann Herman Kangas, finlender
 Nestformann Torolv Bugge, norsk
 Styremedlemmer Karl Greek, svensk
                                   Isaak Jakola, finlender
                                   Arvo Harila, finlender
 Opplyst av Dag Skogheim
- 123 Edv. Bull, *Norsk fagbevegelse*, Oslo 1968, s. 91
- 124 Hans Trondsen har gjengitt stemmetall og mandatfordelingen i sine *Erindringer*. Ellers finnes disse offentliggjort (for valgene i 1910, 1913 og 1916) i *Saltens Fremtid* for 13.10. 1910 og 22.10. 1913 og i *Nordlands Social-Demokrat* (se note 55) av 16. og 18.10. 1916
- 125 Kjell Jacobsen, *Vefsn bygdebok*, Mosjøen 1977, bd. 3, s. 123
- 126 Kåre Odlaug, *Sulitjelma og Sulitjelma-affæren. Forsøk på en økonomisk-sosiologisk undersøkelse*, hovedoppgave i historie, Oslo 1949
- 127 Seinere Nordland Social-Demokrat, Nordlands Fremtid og i dag Nordlands Framtid. Avisa ble i sin tid startet i og utgitt fra Sulitjelma.
- 128 Andr. Moan forteller at det var på en sånn tur han sjøl for første (og siste) gang hørte Helene Ugland tale
- 129 På tittelbladet til *Det store gjennombruddet*, op.cit.
- 130 *Nordlys*, nr. 6, 1903. Geir Skeie gjorde oss oppmerksom på den innsendte notisen
- 131 Det er mulig Laffertys begrep «socio-structural basis» kan vise seg egnet i denne forbindelse. Se William M. Lafferty, *Industrialization, Community Structure, and Socialism. An Ecological Analysis of Norway 1875 - 1924*, Universitetsforlaget 1974
- 132 Se Lafferty s.st., og Lafferty, *Economic Development and the Response for Labor in Scandinavia. A Multi-Level i Analysis*, Universitetsforlaget 1971
- 133 Edvard Bull (d.e.), *Arbeiderbevegelsens stilling i de tre nordiske land 1914 - 1920*. Utgitt første gang på tysk i 1922, men er nå tilgjengelig i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 1, 1976

TEFAH $\frac{2}{1983}$

**BOLIGPOLITIKK
OG
BOFORHOLD**

Introduksjon: Boligpolitikk og boforhold

Knut Einar Larsen

Arbeiderboligspørsmålet i Trondheim 1850–1920.
Noen eksempler fra den sosiale boligbyggingens historie

Kjell Håve

Bergen Leieboerforening og kampen mot bustadnauda rundt 1920

Erling Berg

Leieboerbevegelsen: Fra kamporganisasjon til informasjonsorgan

Lars Gulbrandsen

Popularitetens fordelingspolitiske pris.
Om endringer i den sosiale sammensetningen av medlemsmassen i
OBOS i etterkrigstida

Reidun Wilhelmsen

Hvorfor skulle Vålerenga saneres?

Kjersti Granum

Drabantbymiljø

Dokumentasjon:

En streik på Spitsbergen i 1907

Med en innledning av Dag Skogheim

Rapport:

Einar A. Terjesen

**Marxisme og historievitenskap. Rapport fra minnekonferansen om
Marx i Linz**

Forskningsprosjekter og -meldinger:

Tore Brantenberg: Norske arbeiderboliger

Film/videopptak av arbeiderveteraner

Nye hovedoppgaver om arbeiderbevegelsen

Summaries/Zusammenfassungen

ISSN 0-332-5539 ISBN 82-530-1292-6

Dag Skogheim

Minnehistorie og arbeiderkultur

Erfaringer fra arbeidet med den flernasjonale arbeiderbevegelsen i Nord-Norge

I den historiske forskning er kilder og kildegransking en vesentlig forutsetning. Men det er sammenhenger hvor kilder praktisk talt er umulig å finne. Det gjelder den muntlige overlevering – minnehistorien.

I arbeiderbevegelsens historie vil den muntlige overlevering til tider være regelen fordi intet ble skrevet ned om viktige begivenheter og prosesser. Årsakene var mange, frykt for alle slags represalier for eksempel.

Den muntlige overlevering fikk mange uttrykk – beretninger, i viser, i fyndord og anekdoter. Til sammen danner dette et tanke-mønster som både i kvantitet og i kvalitet er særdeles opplysende og uendelig mer enn bare temporære stemningsrapporter.

For det muntlige materialet har det ved seg at det på komprimert vis prøver å forklare begivenhetene og prosessene og MENNESKENE bak dem.

Selvsagt er det anonyme i arbeiderbevegelsens historie ikke noe nytt fenomen, men like gammelt som f.eks. diktningen selv. For all folkelig diktning er anonym, og fortellergodset bæres videre av personer med interesse og forpliktelse for det. Men i arbeiderbevegelsen får anonymiteten nye årsaker. Det ble nemlig forbundet med alvorlige konsekvenser å ytre meninger i prosa eller poesi på tvers av det aksepterte i borgersamfunnet.

Hvor alvorlig dette kunne være leser vi best ut av et brev som daværende sekretær i Norsk Arbeidsmandsforbund, *Eivind (Even) Reiersen*, lot trykke i avisa «Nordlands Socialdemokrat». ¹

«Hr. E. Reiersen!

Jeg har nu været i Aura og er nu i Glomfjord, men uten resultat. Jeg er nemlig blokeret.

De kan tro at min situation er helt andet end lys. Hadde ikke Tuv været saa hadde jeg sikkert maattet ligge ute her; ti for arbeiderne faar ikke lov til at huse mig. Altsaa uten grund blir man betragtet som et fredløst dyr, som ikke maa komme i berøring med menneskerne.

Nu forstaar jeg saa godt aarsaken til de mange mord og selvmord.

De Reiersen kan paa mitt ansvar rykke ind et stykke bygget paa følgende oplysninger:

Arbeiderne trakaseres, de mer fremtrædende inden organisationen blir specielt efterstræbet og befalet har uttrykkelig sagt at socialisterne skal fjernes herfra, selvfølgelig bør tilreisende arbeidskraft fraraades.

Med hilsen N.N.»

Reiersen oppga ikke sin kilde og vi vil aldri få vite hvem som skrev til ham, men av eksisterende *Sortelister* fra den tid ser vi at aktive organisasjonsfolk eller folk som ytret seg offentlig i poesi og prosa mot det bestående skulle sparkes og sveltes fra jobbene – hvor de enn kom.

Mye av minnehistorien må ha blitt uttrykt i dikt, dikt som av mange grunner aldri kom så langt at de ble trykt. Men de er blitt skrevet av og distribuert på det viset. Deler av dette materialet finner vi i de gamle arbeideravisene, og det er med på å gjøre det mulig for oss å følge omformingen av mennesker og livsforhold praktisk talt på pulsen.

Selvsagt er slike uttrykk i bunden form også historie, laget av dem som selv var med på å skape historien. De forteller ikke bare om slit, om elendighet og nedverdiggende forhold men like mye om protest, om kamp og hvordan kampen fikk innhold og karakter og retning mot arrogansen og ydmykelsen fra kapitalen og den dannede klasse.

At slike uttrykk har hatt effekt er sikkert, for ellers ville ikke avisene ha fortsatt å trykke dem. De virket sterkt fordi de – som i den gamle, muntlige tradisjon – utsa noe viktig om det folk var opptatt av.

Mye ble diktet, det meste er alt gått tapt, men det gjelder snart sagt alt som har med arbeiderbevegelsens kulturytringer å gjøre. For all denne kulturaktivitet ble aldri gjort offentlig kjent, fikk aldri oppmerksomhet.

Dikt som gjenspeiler erfaringer

Jeg vil vise til to anonyme dikt der erfaringer gjennom kamp blir forsøkt overført i bunden form og i det språk som arbeidsfolk selv skapte.

Det første sto i «Dunderlandsdølen» i 1903.² Det engelske selskapet Dunderland Iron Ore Lmt. hadde drevet ganske hensynsløst så der til stadighet var større og mindre ulykker. Blant arbeidsfolk økte misnøyen og forbitrelsen så sterkt at de sommeren 1903 gikk til en stor og omfattende streik. Selskapet hadde dengang hånd om malmfeltene og lot firmaet *Standard Construction* bygge jernbanen. Under streiken kontaktet firmaet den norske regjeringen og fikk utvirket at et kompani soldater på ca. 180 mann ble sendt fra ekserserplassen i *Mosjøen* til *Mo i Rana*. Dunderland Iron Ore Lmt. betalte selv alle omkostningene ved transport, og statens høyeste embedsmann i Nord-Norge, amtmannen, begrunnet militærets innsats på følgende måte:³

«(. . .) han var i en meget vanskelig Stilling i dette Tilfælde, ved at Kompagniet (det engelske – DS) forlangte, at Militæret skulde være en Tid, og Folket forøvrigt ansaa det for unødigt. – – I Tilfælde af, at noget galt skulde indtræffe, saa vilde disse Udlændinger paakalde Beskyttelse gennem sit Diplomati fra sine Hjemlande o.s.v.

Vi kan forsaavidt være enige i Amtmandens Udtalelse i omhandlede Retning fra en Side set; men paa den anden Side, saa maa en Embedsmand handle efter sit eget Syn paa Sagen og efter Landets Love og Regler foruden ydre Paavirkning. Skal det bli Regel, at private udenlandske Folk skal ha Ind-

virkning paa vaar Krigsarmees Anvendelse i visse Tilfælde, saa kan vi likesaa godt først som sidst nedlægge vaar Selvstændighed.»

Streiken i Dunderlandsdalen 1903

I juni måned i nitten tre,
da streiken brøt ut var jeg òg med.
Men de var morske
imot oss norske
og slo oss ned.

Bak direksjonen sto fremmed makt,
og staten vår sluttet vennskapspakt.
Vårt militære,
til pris og ære
sto fast på vakt.

Det staten lærte vår arbeidsstokk
var nyttig lekse, og grovstilt nok,
så alle fattet,
håss staten aktet
sitt eget folk.

Vår streik i Dunderlandsdalen ble
en mektig vakker og grei beskjed
til arbeidsmannen
å holde sammen
mot overgrep.

Ukjent forfatter

Det andre diktet fant jeg i avisa «Finmarken», i 1907.⁴ I 1907 var industrialiseringen av grenselandet Sør-Varanger i full gang. Konesjon ble gitt på bekostning av mange samefamiliers eldgamle interesser. Svindel av store dimensjoner kom for dagen og avdekket korrupsjon langt opp i embetsverket. I denne tid søkte revolusjonære fra Russland tilflukt på norsk område i Finnmark og brakte med seg ideer og praksis som ble tatt opp av arbeiderbevegelsens folk i området og omsatt først og fremst i faglig organisering.

Du lyver, prest!

Når pengemændene vil stjæle
og nytte arbeidsmandens sved,
får presten penge for å hæle
og mane os til ydmyghed:
Her skal vi bare tåle, lide,
så skal vi få vår lønning hist.
Du *lyver*, prest, det må du vide.
Slig mente ikke Jesu Krist.

Når pengemændene vil krige
og suge andre lande ud,
så får de presten til å sige,
at krigen den er sendt af gud.
Og ikke nok med vrøvl som dette,
men den som *straff* af gud er sendt,
fordi vi arbejdsfolk er slette
og ikke bøier nakken pent.

Den guden, han var altid fremme
og jevnet dem så bred en vei.
Men ingen lar sig mere skræmme
af prestens ord: «gud vil det ei.»
Hans lære om, hvad gud behager»
er ikke værd en rådden sild;
den lærer nu som alle dager
det, *presten og de rige vil.*

«Opprørsfanen» – Nordens Klippes fane.

Fanen med teksten «Ned med tronen, alteret, pengevældet» ble laget til 1. mai i 1908. Det ble tumulter da politiet forsøkte å beslaglegge den og fanen fikk en fleng. Fanens motto stammer fra Ellisif Wessel. – Ved siden av fanen: foreningens formann Petrus M. Nylander.

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

I kirkene preket prestene mot agitatorene i arbeiderbevegelsen, mot disse «oprørets» og «misnøiens» og «hatets» apostler. I den folkelige, muntlige tradisjon gjennom tidene er prestene kanskje mer enn futene gjenstand for lite smigrende oppmerksomhet. Og i minnehistorien i den framvoksende arbeiderbevegelse i nord finnes et utall angrep på prestene og deres reaksjonære holdning.

Ellisif Wessel

Alt i første omgang under industrialiseringen i nord kom kvinner med i det praktiske faglige og politiske arbeidet. En av dem var Ellisif Wessel (1866 – 1949) oppe på Kirkenes.⁵ Hun var gift med distriktslegen i Sør-Varanger og ble valgt til kasserer i fagforeningen Nordens Klippe da den ble stiftet sensommeren 1906.

Det er Ellisif Wessel som i sitt tidsskrift «Klasse mot Klasse» (1914/15) gir det beste uttrykk for det konstant flernasjonale i den nord-norske arbeiderbevegelse dengang. For nord-norsk arbeiderbevegelse fikk sine særpreg fra første stund med nordmenn, svensker, finner, samer og russere. Alle kom de til å stå sammen på de nye, store industrianleggene langt fra alfarvei og kommunikasjoner.

De geografiske dimensjonene var til tider mektige, like fra isødet ute på Spitzbergen, over Lappmarkenes høyfjell til anleggene på Murmanskbanen og Den transsibiriske jernbanen. Arbeidsfolk fra fire, fem nasjoner med sin språklige egenart, sine særegne kulturtrekk og historie skapte under ekstremt harde forhold sine organisasjoner og ga dem innhold og mening. I mange år samlet jeg materiale om den framvoksende arbeiderbevegelse i nord og fant under store vanskeligheter fram til veteraner som ennå levde og kunne berette av egen erfaring om for eksempel kampen for organisasjonsretten ute på Spitzbergen så langt tilbake som i 1911 og 1917.

Mønstret var det samme på Spitzbergen som i Sulitjelma og Kirkenes og Mo i Rana: Fire, fem nasjoners folk med en felles ide om uendelig bedre framtid gjennom organisering og kamp. Vanskelighetene må ha vært formidable, språkvanskelighetene for eksempel, i tilspissete, farlige situasjoner, men det de berettet om var at folkene sto i brakkene, lyttet oppmerksomt og tolket hverandre –

kvener fra Nord-Norge simultant fra norsk til finsk, fra finsk til norsk og folk fra grensetraktene i Sør-Varanger fra russisk til norsk og fra norsk til russisk. Ellisif Wessel bekrefter det flernasjonale trekk da hun skildret stiftingen av *Nordens Klippe*.⁶

Den gang var ikke Ellisif Wessel noen ukjent person, for hun og hennes mann hadde alt i flere år sloss mot urimelighetene både i den statlige og kommunale administrasjon i Finnmark.

Under de mange intervjuer jeg gjorde i Sør-Varanger i 1975, 1977 og 1978 berettet veteraner i arbeiderbevegelsen at Ellisif Wessel gjerne leste dikt før de åpnet fagforeningsmøtene i Nordens Klippe, helst egne dikt. Og i disse første, grunnleggende årene i arbeiderbevegelsens historie i nord – før fagforeningene var konsolidert og folkene hadde fått oversikt og rutine er det ikke overdrevent å si at Ellisif Wessel var et viktig bindeledd innad og utad i fagbevegelsen i *Sør-Varanger*.

Men like klart er det at *hun selv* fikk tatt ut sine krefter og anlegg gjennom den organiserte arbeiderbevegelse så det kunne bli kontinuitet og mål over arbeidet hennes. I og med arbeidet i fagforeningen så og erfarte hun først hvilke vilkår arbeidsfolk egentlig levde under.

Leting etter veteraner fra Spitzbergenkonflikten i 1917

Først i 1970 ble jeg personlig klar over hvor rikt fasettert den nordnorske arbeiderbevegelse egenlig har vært.

Redaktør *Jørgen Hustad*⁷ ga meg den første ordentlige innføring i de mange og isolerte arbeidskampene som ble ført i nord fra 1880-årene av. Han var fra Narvik, – den største svenske by i Norge, som han pleide å si. Hustad ble redaktør i avisa «Nordlys» i Tromsø ved en tilfeldighet i 1915. Den tidligere redaktøren var kommet på kant med folkene i trykkeriet og måtte forlate avisa. Hustad var tilsatt som forretningsfører, men måtte ta over redaktørarbeidet og alt det medførte. Han kom til å stå som redaktør fra 1915 til 1917 da han overtok redaktørstillingen i Halden. Jeg ville bruke Spitzbergenkonfliktene i 1911 og 1917 som eksempler. Det var bare en tilfeldighet at jeg kom bort i dem, for jeg fikk vite at mine slektninger hadde vært med på storstreiken der oppe i 1917. Under konflikten hadde nordmenn, svensker og fin-

ner organisert seg og var kommet i konflikt med *Store Norske Spitzbergen Kulkompani* som fikk beveget regjeringen i Kristiania til å sende militære for å ordne opp. Den gang visste jeg ikke om at dosent *Adolf Hoel* hadde behandlet konflikten i sitt verk om Svalbards historie.⁸

Jeg ville gjerne vite hvor jeg kunne lese om forholdene for arbeiderne der oppe på Spitzbergen dengang. Det finner du ingen steder, sa Hustad, men let i de gamle arbeideravisene nordpå fra det året, så finner du bra mye. Det gjorde jeg, og i åtte år hadde jeg nærkontakt med ham. Han ble min fremste informant til oversikt gjennom meget vanskelig tilgjengelige kilder.

Ganske raskt fant jeg en enkel systematikk å arbeide etter. Først arbeidet jeg ut detaljerte intervjueskjemaer for å bruke når jeg intervjuet Hustad og deretter begynte jeg å lete i mikrofilmene etter det jeg måtte ha tak i etter intervjuene med ham. På grunnlag av alt dette laget jeg en foreløpig sammenfatning og kunne raskt fastslå hva som fantes eller manglet av litteratur. Nå fikk jeg korrektiver hos Hustad og adresser hos ham til personer som gjorde det mulig å finne veteranene – om der ennå levde noen. Hustad hadde forlatt Tromsø i 1917, men han erindret mye om det som både hadde gått forut for konflikten og det som fulgte.

Det lyktes faktisk å finne noen veteraner, og jeg klarte å samle en rekke opplysninger fra folk som personlig hadde vært med på de begivenhetene jeg ønsket å sette meg mer inn i. Dermed fikk jeg samlet nye informasjoner og fikk enda flere nyttige korrektiver. Alt var uhyre tids- og arbeidskrevende, men så spennende at det ikke var mulig å slutte.

Det viste seg at saken hadde store dimensjoner, men etter noen måneder hadde jeg en brukbar sammenfatning og gikk til Hustad igjen og gjennom ham lyktes det å komme i forbindelse med folk som kjente en gammel anleggsarbeider, enkemann, som var med ute på *Spitzbergen* i 1917 og som levde på *Rognan i Saltdal*, Nordland fylke. Mannen het *Johan Mosti*, var født i 1894 og mente selv at han nok var den siste som levde av arbeiderne fra dengang.

Ved inngangsdøra hans hang et veritabelt skjold. Der hadde han festet sine arbeidsredskaper – feisel, slegge og diverse gruveredskaper han hadde brukt i sitt liv. Skjoldet med redskapene var som en presentasjon av mannens liv. Han var tydelig stolt av sitt fag og

sitt mangeårige arbeid for fagorganisering og utvikling av arbeid i jord og stein.

På høyre underarm – oppe på den! – hadde han tatovert det brukne gevær. Tatoeringen hadde kostet ham 30 dagers arrest under militærtjenesten i 1915. En underoffiser hadde sett symbolet da Mosti måtte gjøre honnør en gang og ermet ble blottet. Hans holdning var klart antimilitaristisk, ikke pasifistisk, og begrunnet i den personlige erfaring med norsk militær gang på gang satt inn mot den organisasjon han selv hadde vært med på å bygge opp.

Det intervjuet jeg fikk med ham var viktig, for Mosti døde få måneder etter at jeg traff ham, og som han sa var han vel den siste av gruvearbeiderne fra stortreiken på Spitzbergen sommeren 1917. Kanskje er dette det eneste korrektiv vi har i dag mot den beskrivelse av konflikten som f.eks. *Hoel* gir.

Johan Mosti om Spitzbergenkonflikten i 1917

Intervjuet løper slik etter mine notater fra dengang:

«I en samtale med meg sommeren 1971 forteller tidligere gruvearbeider Johan S. Mosti at han reiste opp til Spitzbergen fra Tromsø natt til 1/6 1917. Han var med den første pulje arbeidere som skulle opp den sommeren. De andre – folk sørfra – kom senere med en annen båt. [. . .]

Betingelsene på Spitzbergen var 5 kroner pr. dag og 1,50 i kost. Arbeiderne hadde selvfølgelig ingen form for sykepenger.

På turen opp snakket og diskuterte arbeiderne om å organisere seg. Og – så snart de hadde kommet i land – og ordnet seg – holdt de møter og besluttet å skape en organisasjon.

Peder Vestad (senere formann i Norsk Skog- og landarbeiderforening) og en Dalin (svensk?) ble henholdsvis formann og nestformann. Det ble en syndikalistisk ordnet forening. Dette året kom Store Norske Spitzbergen Kulkompani inn for å drive, sier Johan S. Mosti. Tidligere hadde det vært et amerikansk selskap, men direktøren var amerikansk dette året også.

Etter organiseringen kom kravene. Johan S. Mosti mener å huske at selskapet bød arbeiderne 8 kroner. Arbeiderne hadde fri reise til Spitzbergen, men måtte betale tilbakereisen selv.

Arbeidet tok til normalt etter at de hadde kommet opp. Men der var mye å harmes over, forteller Johan S. Mosti.

Spisesalen var for eksempel så møkket at man måtte måke ut skiten, nesten halve arbeidsbelegget før dem var med sjukdom, sier han, og . . . de angret på at de hadde reist oppover. Ingen opplysninger var gitt om forholdene før de reiste. Store Norske Kulkompanis hyresjef hadde kontor i Harstad. Poteter hadde man for eksempel ikke hatt om vinteren, og barakkene var elendige.

Arbeiderne ville telegrafere til Norge om forholdene og organiseringen, men selskapet nektet dem å gjøre bruk av telegrafene. [. . .] Nektingen utløste forbitrelse. Arbeiderne gikk nå og ville slukke fyrene (dvs. Elektrisitetsverket). Blant de som gikk var Johan S. Mosti. Direktøren, amerikaneren, kom da med revolver og truet med å ville skyte. Men flere arbeidere kom til og det ble svær opphisselse.

Ingeniører, stigere og funksjonærer som ville blande seg oppi tok vi i kragen og «fløtta» på dem, sier Johan S. Mosti. Fyrene ble slukket.

Så kom militæret noen dager senere (Marinefartøyet «Farm»). Arbeiderne fikk bare et lite, begrenset område å bevege seg på, det ble satt ut militære vakter med skarpladde våpen. Ingen av arbeiderne fikk gå opp i fjellsiden. Det er mye skodde om vårsommeren der oppe, sier Johan S. Mosti, og om noen trosset forbudet og gikk inn i skodda så ble det skutt skremmeskudd.

Arbeiderne følte seg som fanger, sier han. De fikk ikke lenger lov til å holde møter inne i barakkene, men måtte holde dem ute, og rundt om gikk militære poster med maskingevær.

Så ble det bestemt at ca. 90 mann, svensker og nordmenn skulle sendes tilbake til Norge (Johan S. Mosti sier at nordmennene var de mest aktive). De ble ført om bord i dampskipet puljevis – ca. 10 mann om gangen under bevoktning. I Tromsø kom politi ombord og nektet alle å gå i land, men nordmennene protesterte og ble da sluppet opp mens svenskene ble ført til Narvik hvor jernbanevogner sto klare til å ta dem med. De ble så beordret til å gå rett i vognene og ble straks sendt over grensen.)

Mot Johan Mostis muntlige beretning til meg sommeren 1917 setter jeg Hoels versjon i hans Svalbards historie – en bok som i forordet karakteriseres slik:⁹

« . . . nærværende verk vil derfor for all fremtid bli stående som et historisk kildeskrift når det gjelder den økonomiske og vitenskapelige aktivitet på Svalbard frem til i dag.»

Hoels versjon av streiken

Da jeg etter intervjuet med Johan Mosti leste Hoels versjon av begivenhetene sommeren 1917 fikk jeg klart for meg hvor uunnværlig det ville være å forsøke å komme i kontakt med liknende informanter før de definitivt var hukommelsesløse og i grav. Noen ganger har jeg følelsen av å kappspringe med selve døden.

Hos Hoel heter det bl.a.:¹⁰

«Den produksjonsplan som var lagt for sommerens arbeid, lot seg ikke gjennomføre på grunn av en ondartet streik som brøt ut 1. juli.

I oktober 1916 hadde arbeiderne i Longyearbyen dannet en forening som våren 1917 trådte frem under navnet Longyear City Lokale Samorganisasjon. Etter utskiftningen av arbeidere ble foreningens ledelse besatt med nye folk. Allerede 14 dager etter ankomsten hadde den nye ledelse som åpenbart var sterkt påvirket av en gruppe svenske syndikalister blant de nye arbeidere, klart å fremtvinge en streik der som nevnt tok til 1. juli. Bedriftsledelsen hadde måttet avvise de krav som var fremsatt, da den fant dem helt uantagelige. Da streiken ikke kunne ha sin grunn i misnøye hos de overvintrende arbeidere hvorav storparten var reist hjem til Norge, trakk bedriftsledelsen den slutning at den var planlagt og nøye forberedt i Norge i løpet av vinteren.

Streikeledelsen gikk meget hensynsløst frem. Den lot 60 arbeidere besette kraftstasjonen hvor ilden under kjelen ble slukket. Hensikten med denne aksjon var å hindre bedriftsledelsen i å sette seg i telegrafisk forbindelse med hovedkontoret i Kristiania. [. . .]

8. juli mottok [. .] styret et telegram fra direktør Bay hvor denne meddelte at det ville være nytteløst å innby streikelederne til nye forhandlinger etter den opptreden de hadde lagt for dagen såvel før som under streiken, en opptreden som tydelig hadde tilkjennegitt at det ville være umulig å komme til en brukbar avtale. Videre het det i telegrammet at de streikende hadde satt seg i besittelse av dynamitt og at flere dynamittpatroner var blitt avfyrt som demonstrasjon. Et nytt krav gikk ut på at arbeiderne skulle ha minimumslønn og fri kost også under streiken.

Etter at en gjenpart av dette telegram var oversendt Regjeringen, besluttet den å sende marinefartøyet «Farm» med forsterket besetning til Adventfjorden. Etter samråd med selskaps styre oppnevnte den også byfoged Meinich i Tromsø til meglingsmann og anmodet ham om å følge med «Farm» til Spitsbergen for å forsøke å få konflikten bilagt. [. .]

15. juli ankom byfoged Meinich og sjefen på «Farm», kaptein F. Beutlich, med en militæravdeling til Longyearbyen etter en marsj over isen fra Colesbukta.

Samme dags ettermiddag hadde byfoged Meinich et møte med arbeidernes representanter som formulerte arbeidernes krav. Forhandlingene pågikk til utpå ettermiddagen 18. juli uten at det ble oppnådd enighet. Alle de forslag til en løsning av konflikten meglingsmannen fremsatte etter samråd med direktør Bay som telegrafisk hadde fått fullmakt av sitt styre til å forplikte selskapet overfor arbeiderne, ble avvist. Forhandlingene var dermed brutt.

Etter at bruddet var et faktum, beordret sjefen for «Farm» arbeiderne til å møte frem foran arbeidermessen hvor han kunngjorde at han hadde overtatt kommandoen i Longyearbyen for å opprettholde ro og orden.

Det gjenstod nå bare å få sendt de streikende arbeidere hjem til Norge.»

Aasmund Selfors om Spitzbergenkonflikten i 1911

Under tilfeldige omstendigheter fikk jeg i mars 1974 navn og adresse til en av lederne for Spitzbergenkonflikten i 1911 – *Aasmund Selfors*, Mo i Rana (1886 – 1977).

Dengang organiserte omlag 200 mann seg deroppe og gikk i kamp mot den hensynsløse driften som det utenlandske selskapet drev. Selfors hadde i 1911 vært på praktisk talt alle større industri-anlegg i Norge. 1911 var Lockoutens år i Norge, og det var Lockouten som tvang ham og andre til å finne arbeid på Spitzbergen den sommeren. Han berettet slik under intervjuet:

Da vi kom i brakka måtte vi først måke ut leirsuppa og alt svi-neriet. Det var køyer i tre høgder over hverandre, og to mann i hver køy. Det fantes ikke vaskerom, ikke noe vaskeri, det var lus og fa'nskap og maten var gamle hermetikksaker fra 1906 og 1907 så kokken mer enn en gang kom og sa at vi ikke måtte ete i oss av maten, men heller ta kavring og sirup. Både losji og befal deroppe var av siste sort. Det var ikke noe forhold, ikke noen samtale, bare ordre og kjeft. Jeg vil karakterisere det som en slaveleir hele bedriften deroppe. Men vi som kom var vante anleggsarbeidere og gruvearbeidere hele gjengen, i alt et par hundre mann, norska, svenska, finna, russera og noen engelskmenn. Snart kalte vi ihop til et masse møte – da vart vi 210 mann i alt med dem som var igjen fra siste vinter. Vi måtte tolke alt som ble sagt, og der sto dem i brakka og tolka fra norsk til finsk og russisk. En svenske ble valgt til formann. Han kom rett fra gruvene i Birtavarre i Troms. Høken¹¹ kalte de ham. Jeg kom med i komiteen på fire mann som skulle forhandle med direktør Gibson¹² om de krav vi ville ha gjennomført før vi gikk på arbeid. Men da vi kom på kontoret hans trakk han revolver og la på bordet framfor seg og sa at han avbrøt all samtale og dersom vi ikke var tilfreds med forholdene så kunne vi dra til helvete. Da samla vi alle igjen og ble enig om å innstille arbeidet straks og begynne å pakke ihop og ta dampskipet Locksley – kullbåten som lå der – tilbake til Tromsø.

Men først slo vi ihop to bord og tok et rødt sengeklede og hengte over spilan, laga inskripsjona av papirbokstava og

marsjerte gjennom brakkegata og opp til kontoret hvor vi prøvde å forhandle, men da hadde dem stengt alle dørene og da gikk vi tilbake til brakkene og der ble det besluttet at vi skulle reise derfra med en gang, alle mann.

Jeg ble med Locksley – en båt på en 600 tonn – men skipperen opplyste at det ikke var mat ombord, han hadde ikke mat til alle, og ville ikke gå ut uten at det var skaffet mat til folket. Det ble parlamentering for han direktøren, han Gibson, ville ikke ut med mat, men så til syvende og sist fikk vi en 2 – 3 tønner med skonrok på hver båt – og så vann.

Og losjiet var oppå kullene i båten – det var våres oppholdssted og vi fikk ruskevær på turen over til Tromsø så du kan sjøl skjønne hvordan det ble seende ut. Da vi kom til kaia i Tromsø så var fagforeningene i byen møtt opp på kaia, for de hadde på en eller annen måte fått greie på dette og vi hadde fanen med oss, så da båten la til kaia der så ble den fanen vi hadde på Spitzbergen – trekorset og sengeteppet og inskripsjonene – det ble hivd iland til fagforeningene og så marsjerte vi opp til festiviteten i Tromsø, og der fikk vi bespisning og taler og alt ihop. Imidlertid så tapte vi konflikten fordi at på nedtur så hadde skipperen tinget streikebrytere så det var 40 av de 210 mann som reiste opp igjen og tok streikebryterarbeid – så den konflikten var av dem vi tapte på veien.

Oppgjøret? – mange av oss hadde vært deroppe i månedsvis, men da vi kom til selskapets representant for å få oppgjør så ble vi avvist med den begrunnelse at vi sjøl hadde laga til konflikten, og vi fikk ikke oppgjør, vi hadde forlatt arbeidsplassene ulovlig og hadde ikke rett til noe. Det var ingen mulighet å henvende seg til noen rettsinstans for det fantes ikke så der sto vi uten noen slags mulighet for å saksøke selskapet. Etter den tids vurdering hadde vi store beløp tilgode, men vi fikk ingen ting – så til dags dato har jeg ikke fått ett eneste øre. Komiteen var sammensatt slik at den var internasjonal i høyeste grad. Formannen var svensk så var det jeg og så var det en finnlender og jeg tror den fjerde var engelskmann.»

Selfors' beretning blir på mange måter interessant i en slik sammenheng, og enda mer interessant om vi også sammenholder den med hva en annen historiker har skrevet om denne konflikten, nemlig statsstipendiat Trygve Mathisen i *Svalbard i internasjonal politikk*. Under avsnittet «Det amerikanske konvensjonsutkast» behandler forfatteren konflikten i 1911:¹³

«Sommeren 1911 hadde Arctic Coal Company visse vanskeligheter med arbeiderne sine. Og det endte med at direktør John Gibbson ble overfalt. Uroen syntes vesentlig å være satt i gang av to svensker. Disse ble transportert til Tromsø hvor selskapet forsøkte å få dem stilt for retten og dømt, men de norske domstoler fant ikke å kunne behandle saken. Selskapet satte seg da i forbindelse med den amerikanske sendemann i Stockholm for å få ham til å bevirke at de to svenske arbeidere ble utlevert til sitt hjemland. Den norsk-svenske avtale om ekstradisjon kunne imidlertid ikke anvendes for personer som hadde forbrutt seg på Svalbard. Dermed måtte saken henlegges.

Denne affæren bevirket at Arctic Coal Company i sin årsrapport til State Department sterkt framhevet nødvendigheten av å få en tjenestemann med politi- og domsmyndighet på Svalbard, selv om selskapet fortsatt holdt fast ved at det ikke var noe øyeblikkelig behov for en omfattende rettsorganisasjon og administrasjon.»

Spitzbergenkonfliktene i 1911 og i 1917 er instruktive når det gjelder forsøkene på å vurdere dem gjennom bruk av kilder – mange ti-år etterpå. På den ene siden forsøkene på å sortere dem vitenskapelig. Hvilke kilder brukes, hvilke ekskluderes – og hvorfor? På den andre siden de muntlige beretninger som kun har sanksjon i egen vunnet erfaring, i ovennevnte tilfeller materialisert i to arbeidere som sannsynligvis er de eneste informanter representative for hundrevis andre.

De beretter om noen banale årsaker til konfliktene som nok er spesielle for Spitzbergens vedkommende, men likvel danner rammen om den virkelighet *massen av arbeidere* møtte rundt om under framveksten av den organiserte arbeiderbevegelse i nord. Når for eksempel de *vitenskapelige, økonomiske og politiske be-*

traktningene omkring Spitzbergen er beskrevet i bindsterke verk, så er de *vilkår* spitzbergenarbeiderne var underlagt bare beskjedent gjemt i noen anonyme dagboksopptegetninger¹⁴ og i noen norske lokalaviserspalter og i den muntlige beretning til to gruvearbeidere som selv var med på de første forsøkene på organisering derute i isødet. Men om det er aldri så beskjedent så antyder det likevel et mønster i den arbeiderbevegelse som vokste fram i nord – det flernasjonale under hele prosessen.

En flernasjonal arbeiderbevegelse

Vi hører Selfors berette at de valgte en svenske til formann, en svenske som kom fra et norsk anlegg, Birtavarre i Troms, og det er klart at han valgtes som primus inter pares. Resten av styret er en nordmann, en finne og visstnok en engelskmann. Og nettopp dette mønstret finner vi over hele landsdelen – fra gruvefeltene i Dunderlandsdalen, Sulitjelma, Ofoten, Birtavarre, Sør-Varanger og på Spitzbergen. Dette mønstret er fast alt fra første fase av den voldsomme industrialiseringen i nord fra omkring 1890. Det finnes solide belegg for å hevde dette.

Den svenske journalist og forfatter Pelle Molin¹⁵ oppholdt seg i 1890-årene til stadighet i Nord-Norge. Han reiste overalt i landsdelen, på kryss og på tvers og sendte artikler til svenske aviser og tidskrifter: «Østersunds-Posten», «Gøteborgs Handels- og Sjøfartstidning», «Gøteborgs Aftonblad», «Ny illustrerad tidning», «Ådal och Nordlandskust».

I «Ådal og Nordlandskust» skriver han om en ferd på Helgeland i 1894 da han ble overrasket over å møte svensker og høre stockholmsk og skånsk på høgjellet sør om Røsvand (sannsynligvis på veien mellom Tärnaby i Sverige og Mosjøen i Norge):

«Svenska sluskare komma hit över Jämtland och Norrbotten. Vägarna gå över Gellivara – Ofoten, Quickjock – Varveke – Sulitjelma, Vilhelmina – Hattfjelldalen – Mosjøen, Umbugten – Mo i Ranen, Trondhjem och mera sällan Frostviken – Namsos.»¹⁶

«Ty här i Vefsen stryka alltjämt skaror af tiggande svenskar fram, afskedade arbetare från de stora grufvorna i Sulitjelma. De stjåla emellanåt, slåss alltid och supa så ofta de få något att supa för.»¹⁷

De opplysninger Molin her gir stemmer bra med et intervju jeg gjorde med *Karl Kristensen* fra Setså i Salten i oktober 1974. Han berettet fra sin barndom på Setså i 1890-årene at svensker og finner kom gående ned Saltdalen over Graddis. De skulle ta arbeid i Sulitjelma og hadde gått over fjellene. Setså var siste etappe før Sulitjelma. De kom stadig, i små flokker, sa han. På Setså hvilte de ut etter strabasene og så alltid veldig slitne og medtatte ut.

Både Molin og Kristensen gir nok riktige opplysninger for gruve drift i Sulitjelma tok til for fullt i begynnelsen av 1890-tallet og gruvearbeidere fra *Sala sølvverk* i Västmanland var noen av de første som kom, vervet av den svenske *konsul Perssons*¹⁸ folk som trengte profesjonelle gruvearbeidere i Sulitjelma. Fremdeles lever det etterkommere etter arbeiderne fra Sala. En av dem intervjuet jeg i 1975, *Anders Ringvall*, Fauske, født i 1899.

Ringvall ble blind etter en gruveulykke i desember 1917 men ga meget presise opplysninger om finske og svenske gruvearbeidere. Om sin far berettet han følgende:

«Far min var helsvensk. Han kom fra en stad i Sverige som heter Sala. Før dem kom til Sulitjelma hadde min far arbeidet sammen med sin far i silvergruva fra han var 13 år. I 1891 kom dem til Sulitjelma, da skulle han være på nittende året, da kom han og to brødre sammen med nesten 80 andre svenske. Far han ble med i fagforeningsstyret på Hankebakken i Sulitjelma 1907 da dem starta fagforening. Det var ikke så stor avdeling der, 30 mann, og innenfor fagbevegelsen så var han med hele tida. Dem ville plassere han i kommunestyret men han var ikke valgbar – han var utlending – men så ble han norsk, og det var i 1914 – da måtte han på tinget og avlegge de der løftene om å være norsk.»

Samme år – 1975 – laget jeg et intervju med pensjonert gruvearbeider *Alf Petterson*, Sulitjelma. Han var oppvokst i Sulitjelma i en av de aller eldste brakkene der, ei torvbrakke. Faren var svensk,

kom fra Småland og hadde først arbeidet på Ofofbanen, så arbeidet han i marmorbruddene ved Fauske og til slutt i gruvene i Sulitjelma. Årsaken til at faren dro til Norge var at forholdene i Sverige var dårligere. Når det en sjelden gang ble snakket om Sverige pleide faren si: Jag har fa'n inte nå't å tacka svenska staten før!

1974 intervjuet jeg *Marie Eveline Arntsen*, Fauske. Hun var født i 1893 og hadde vært kokke i flere år i Sulitjelma omkring 1910. Hennes far var fra Nord-Sverige, fra Kasettavaare og het Isak Henriksen. Han rømte til Norge da han var 12 år og kom til Ibestad i Troms der han gikk i skomakerlære. Marie Eveline Arntsens mor var fra Sodankyla i Nord-Finland.

Under samme intervjurunden berettet *Rut Brandt*, Sulitjelma, at hennes far kom fra Kuopio i Finland, Johan Henriksen Koljonen, født i 1881. Hun hørte aldri faren nevne navnet på foreldrene, men snakket om at de hadde vært så fattige. Hennes far ble formann i smeltehytta i Sulitjelma under første verdenskrig. Andre navn hun nevner som finske navn båret av arbeidere i Sulitjelma er Rossi, Hakkareinen, Mattson.

Petter Skaalbones, født 1891, i Salten, kom til å slutte seg til den *syndikalistiske* del av arbeiderbevegelsen i Nord-Norge og ble en av de mest kjente agitatorene der i 20-årene. I et intervju jeg gjorde med ham i 1974 beretter han at han kom til Kirkenes senhøsten 1913. På den tid var det ikke snakk om syndikalistisk aktivitet, sier han, men den var allerede praktisert i Sverige, for i 1914 eller 1915 kom svenske arbeidere til Kirkenes direkte fra Trollhättankanalen hvor de hadde arbeidet, og de var syndikalistisk organisert.

Skaalbones gjorde meg også oppmerksom på de store bedriftsulykkene vinteren 1915 da 7 arbeidere mistet livet og henviste til en statistikk over slike ulykker utarbeidet av distriktslege Wessel på Kirkenes.¹⁹ Skaalbones kjente alle de omkomne. Blant de sju var tre svensker: Johan Lindkvist, fra Bohuslän, født 1897, ugift, – Johan Johanson Fjeldmann, fra Karlstad, født 1897, ugift, – P. E. Johansson, fra Sundsvall, født 1890, ugift.

Hver gang der var en alvorlig ulykke aksjonerte Ellisif Wessel, og Skaalbones anviste meg avisa «Finmarken» fra årene 1914 til 1917 så ville jeg finne dikt hun skrev ved noen slike hendelser.

Nettopp på denne tid var sterke aksjoner i gang i Sør-Varanger, protester mot den behandling Amaltheamennene fikk i Sverige.

Skaalbones berettet at protestskriv ble sendt til regjeringen i Stockholm og at Ellisif Wessel også i den anledningen skrev dikt som ble lest opp i Nordens Klippe. Og dette diktet fant jeg i avisa «Finmarken» fra oktober 1917.

Om diktning skal funksjonere så må det forholde seg slik at i *arbeiderbevegelsens minnehistorie* har iallfall blant veteranene Ellisif Wessels arbeid blant et nordisk proletariat høyt oppe i grenselandet funksjonert meget godt.

Det nære arbeidsfellesskap mellom norske, svenske og finske arbeidere gir seg utslag på alle vis. Ikke sjelden var det så mange svensker på en arbeidsplass at til og med matskikkene ble svenske.

I løpet av årene fra midten av 1880 har de i stadig større tall fylt anleggsplassene over hele landsdelen, ja, mye, mye lenger.

Andre hadde vært med på enda fjernere anlegg, og en avismelding fra 1894 forteller at der vinteren samme år har vært en person oppe i Sulitjelma for å verve arbeidere til den Transsibiriske jernbanen, at arbeidsfolk er budt 4 kroner dagen under reisen samt fritt opphold. 52 norske og svenske arbeidere har allerede underskrevet kontrakten forteller «Norrbottenkuriren». Alt dette er bare rimelig, for russerne trengte sikkert masser av vante anleggsfolk til det gigantiske arbeid som skulle til for å bygge banen, og vante arbeidsfolk fant de nettopp på de nye anleggene blant annet i Nord-Norge på den tid.

Vi vet at de brukte kinesere som hjelpemannskaper, og en «last» kinesere er fotografert på vei fra Finland over Haparanda til Narvik. Fotografiet er tatt på Ofotbanen før de er kommet til Narvik der de ble tatt ombord og brakt til Murmansk.

Også amerikanske kapitalinteresser syslet med tanker om å få kinesisk arbeidskraft til Spitzbergen ettersom de fikk så mange vanskeligheter med sine norske, svenske og finske arbeidsfolk.²⁰

Organisasjonene oppstår

Langsomt må folk ha erfart at improvisert motstand mot urett ikke var nok. Organisering måtte til – viten og oversikt. Livsfjern teoretisering dudde heller ikke. Forutsetningen var teori direkte og begripelig utledet av praksis som folk forsto umiddelbart. Det var agi-

arbeidslag.

Et arbeidslag i Sulitjelma gruver.

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

tatorene i arbeiderbevegelsen som måtte påta seg å føre den ut i livet. Sterke og utholdende måtte de være, og mange ødela seg på slikt voldsomt krevende arbeid, for der sto ikke noen folkemasse og applauderte dem når de kom.

I *Nord-Norge* var sosialistiske agitatorer tidlig i aktivitet og fremst blant dem *Hans Berntsen* fra Mo i Rana. Men kvinner var med fra første stund ser det ut for. De gjorde det aller nødvendigste grovarbeidet for å vekke fortrykte og sløve sanser.

Ellisif Wessel på den nordligste og østligste utpost – grensen mot Russland – og sammen med henne *Kathrine Bugge*²¹ som kom til å stifte den første sosialistiske søndagsskole på Kirkenes i tiden omkring utbruddet av første verdenskrig.

I *Tromsø* virket *Gitta Jønsson*²² som kom til å bli mest kjent av de tre, for fra omkring 1910 begynte hun å reise på agitasjonsferder på kryss og tvers over hele det vidstrakte Nord-Norge.

Men før dette, før disse kvinnene kom med i aktivt politisk arbeid eksisterer der sagnaktige muntlige overleveringer om en an-

Borsmie i Sulitjelma gruver ca. 1910.

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

nen kvinne, *Helene Ugland*,²³ som vi med sikkerhet vet agiterte i *Nordland* og spesielt i området ved *Sulitjelma* i 1898. To gruvearbeidere i Sulitjelma berettet for meg i 1975 at Helene Ugland var den som en eller annen gang før århundreskiftet hadde tatt seg opp til Sulitjelma og møtt arbeiderne i gruvene under skiftet og agitert for organisering der. Sulitjelmaverket eide alt i miles omkrets og forbød enhver adgang om ikke vedkommende hadde antakelsesbevis fra verkskontoret. Og verket organiserte et eget vaktssystem som overvåket at uvedkommende ikke fikk adgang til Sulitjelma.

Om *Helene Ugland* berettet gamle gruvearbeidere til meg at hun klarte å omgå verksbetjentene og virkelig møtte arbeiderne i gruvene. Jeg har også rester av *ei vise* diktet i forbindelse med dette besøket til Helene Ugland.

Men flere veteraner oppe i Sulitjelma påsto at også *Kata Dalstrøm*²⁴ tok seg opp til Sulitjelma, trosset verksbestemmelsene, møtte arbeiderne, men ble angitt og ført derfra med makt. Det som er sikkert er at både Helene Ugland og Kata Dalstrøm reiste om-

kring på lange *agitasjonsferder* omkring *århundreskiftet*, men om de virkelig også tok seg opp til *Sulitjelma* har vi ingen pålitelige belegg for å hevde.

Seg imellom hadde disse kvinnene god kontakt. De har ganske sikkert vært aktive når det gjaldt å tilrettelegge *agitasjonsferdene*.

En slik *agitasjonsferd* som *Kata Dalstrøm* gjennomførte i 1913 langs mesteparten av *Nord-Norges kyst* kan vi følge delvis i detalj gjennom avisa «*Nordlys*». Der kan vi se hvor hun dro, hva hun snakket om, hvilke emner som hun tok opp til diskusjon. Det er nok grunn til å anta at i Tromsø var *Gitta Jønsson* en som ordnet med mye av det praktiske på denne *agitasjonsferden* til *Kata Dalstrøm*. Og *Kata Dalstrøm* selv skrev, skrev under reisen og ga offentlig uttrykk for tanker og formeninger om de felles problemer for arbeiderbevegelsen.

Sosialismens veier til Nord-Norge

Redaktør *Hustad* sa engang i et intervju med meg 1971 at de *sosialistiske tankene* kom til *Nord-Norge* hovedsakelig langs to veier – med *gesellene* og *rallarene* over *Narvik* og med *revolusjonære flyktninger* fra *Tsar-Russland* over *Finnmark*. Under sin oppvekst i *Narvik* i begynnelsen av århundret ble han personlig kjent med mange av de svenske og finske håndverkerne som slo seg ned i byen og som hadde sin *håndverksmessige læretid* nede på kontinentet der de hadde møtt og blitt kjent med sosialistiske ideer og miljøer.

At *pomorhandelen* sannsynligvis også omfattet en viss grad av *smugling* av folk og *litteratur* er rimelig å anta. En gårdbruker fra *Vik i Helgeland* berettet i et intervju jeg gjorde med ham i 1974 hvordan hans farfar som drev byttehandel med *pomorene* i *Finnmark* ble bedt ombord til den russiske prinsipalen. I salongen ble han bevertet med vin og kjeks. Så la russeren en pung penger på bordet og spurte om nordmannen ville hjelpe til å få unna en *kvinne* han hadde gjemt ombord, og han trakk et forheng til side og viste nordmannen en ung kvinne som satt der. Det ble imidlertid ingen ting av denne «handelen», men sikkert er det at dette hendte en eller annen gang i 1880-årene og det kan ha vært en av de

mange russiske revolusjonære som flyktet fra de brutale tiltak tsar-despotiet gjennomførte under Alexander 3.

De første *arbeideravisene* i *Nord-Norge* bidro mektig til agitasjonen. Hver av dem fikk sine særpreg, men hadde ett felles preg: en pågående kamp for organisering av arbeidets folk og mot til å avsløre uansett om det var politiske motstandere eller forhold i egne rekker.

Kummerlig var arbeidsforholdene for redaktør og trykkeripersonale. Hustad berettet for meg at i *Tromsø* var det så ille med økonomien i avisa («Nordlys») at hver gang avisa skulle ut måtte bladstyrets formann og han legge de nødvendige kronene på bordet så trykkerifolkene fikk penger å kjøpe papir for når de begynte.

Da han forlot *Tromsø* forsommeren 1917 for å overta en arbeideravis i *Halden* skulle den nye redaktøren *Peder Kaasmoli*²⁵ komme reisende med hurtigruten. Men før båten kom fikk Hustad telegram fra Kaasmoli: Møt på kaien med 20 kroner! Da han gjorde det viste det seg at kollegaen hadde så lite penger at han mankerterte for billett.

Men for å begripe det urimelige arbeidspresset som lå på redaktørene må en ha in mente at de var både pott og panne vekselvis. De sakset fra andre aviser, de skrev oftest lederne i avisa, de ordnet korrespondansen med parti- og fagforeninger, la opp agitasjonsru-ter, lånte handvogn og trillet gjerne papiret til avisa, møtte til allskens møter og konferanser, skulle selvsagt delta i diskusjonene både under og etter møtene og kommentere det.

Hustad ville ikke nevne navn, men det var så elendig med klærne til en av de mest kjente agitatorene at han måtte låne buk- sa til Hustad mens han holdt et flammende foredrag. I mellomtiden ble den bøtt hos en kamerat.

Men i en tid der elleve, tolv timers virksom arbeidsdag var regelen for de fleste kunne ikke agitatorer, redaktører eller tillitsmenn generelt forutsette at noen reflekterte over arbeidspresset.

Klappjakt på utlendingene

Med *revolusjonen* i *Russland* og *innbyrdeskrigen* i *Finland* blir det definitivt slutt med den nærsagt frie utvekslingen av arbeidsfolk over grensene på *nordkalotten*. Mens en under de første årene av

første verdenskrig ennå *fritt* kunne passere den *russiske* grense til og fra Norge ble det forbundet med livsfare å gjøre det fra og med revolusjonen.

Allerede i 1917 hadde den norske regjeringen med hard hand begynt å utvise aktive elementer i den *syndikalistiske bevegelsen*. Noen av de beretninger jeg har fått tyder på at det enkelte steder nærmest ble drevet klappjakt på dem. Folk som hadde arbeidet i landet i ti, tyve år ble plutselig hentet av politiet og sendt over grensen. Mange av dem hadde i løpet av disse mange årene fått familie og hadde stor forsørgelsesbyrde.

Når denne hardhendte utvisningen ikke møtte mer indignasjon og protest fra arbeiderbevegelsens side må det skyldes de *motsetninger* som nettopp på denne tid hersket særlig i norsk fagbevegelse der *syndikalistene nettopp hadde brutt ut*. Vi har tidligere sett at nettopp den syndikalistiske organisasjonsform blir prøvd bl.a. på *Spitzbergen i 1917* og at *arbeidsgiverne i syndikalismen* så en virkelig utfordring og fare. Derfor *svartelistet* de notoriske syndikalister og undersøkte nøye før de ansatte folk.

Da den økende radikalisme i arbeiderklassen falt sammen med revolusjonen i Russland og innbyrdeskrigen i Finland skjerpet regjeringen oppmerksomheten sterkt og nølte ikke med å sette inn sterke militær-avdelinger i Nord-Norge da Sulitjelmaarbeiderne i april 1918 nektet å utlevere to militærnektene til soning i fengsel.

Sulitjelmaarbeiderne var kjent for å være særdeles radikale og med en så stor konsentrasjon industriarbeidere godt organisert fryktet man muligvis det verste.

Militæraksjonen mot Sulitjelmaarbeiderne i april 1918 er av de aller største som er foretatt i Norge. Både *hæravdelinger* og *marineavdelinger* ble satt inn og stedet var under total *militær sensur i nesten en uke mens arrestasjonene pågikk*.

På denne tid var de siste kamper i *Finland* slutt, men fra land i vest søkte skarer av *russiske revolusjonære* hjem til Russland. Og ikke bare russere, men folk fra andre nasjoner som ville være med å bygge den første sosialistiske republikk i verden. Alle veier ble forsøkt, en av dem var *skipsleia langs Nord-Norges kyst til Vardø og derfra til Kola*. I denne trafikken ble *Tromsø* et nøkkelpunkt, og der satt *Gitta Jønsson* og *Jeanette Olsen* sammen med andre av arbeiderbevegelsens folk og dannet et viktig ledd i en kjede fra *Ber-*

gen til Vardø. *Bengta Amdal*²⁶ – datter av Gitta Jønsson – fortalte meg i et intervju 1976 at mange av disse revolusjonære folkene kunne ligge i dekning hjemme hos foreldrene i flere dager før de kom seg videre.

På den lange veien opp kysten lå alle under dekk, og dersom ruta over Vardø av forskjellige grunner ikke kunne brukes for en tid så organisertes alternative ruter *over land – til Sverige*. Fra Tromsø gikk ferden den lange veien til *indre Troms* og over *Øverbygd til Torneträsk* der *svenske kamerater* overtok og hjalp dem videre.

Bengta Amdal var dengang bare jentunge, men beretter at hun av og til gikk småturer med disse revolusjonære etter at det var blitt mørkt om kveldene – så fikk de røre seg litt og kunne trekke frisk luft.

Raskeste og letteste vei ville vært over Finland, men den veien kunne ikke brukes vinteren og våren 1918 på grunn av innbyrdeskrigen.

*Gotfred Hølvold*²⁷ – *stortingsrepresentant* for Norges Kommunistiske Parti i 50-årene – fortalte meg i et intervju jeg gjorde med ham i 1975 at våren 1918 – han var da skoleelev på Kirkenes – ble flere skoleklasser satt i arbeid med torvtaking for brensel kloss ved *Boris Gleb*, grensen til Russland. Plutselig en dag suste kuler om skoleelevene, det var kamp mellom røde og hvite på andre siden av Pasvikelva og nettopp disse grenseområdene ble gjenstand for stadige kamper mellom røde og hvite helt til 1920, sa han.

Hølvold berettet også om et *dansk frivilligkompani* som kom sjøveien til Finnmark for å kjempe mot bolsjevikene, men da hele foretaket var iscenesatt av en dansk sjarlatan – en dansk offiser – rømte folkene en for en og noen kom til Kirkenes. Jeg undersøkte dette i Finnmarksavisene og fant en utrolig historie i avisa «Finmarken». ²⁸

På en gang har der altså gått transporter nordover med revolusjonære og kontrarevolusjonære.

Fra Norge var det nok av dem som i denne kaotiske tiden reiste fra landet for å kjempe. Det gjelder et ukjent antall av de finske arbeiderne som hadde arbeidet i Norge under framveksten av arbeiderbevegelsen.

Anders Ringvall, den blinde gruvearbeideren fra Sulitjelma, berettet i intervjuet jeg gjorde med ham at han i desember 1917 arbei-

det i Diamanten gruve i Sulitjelma. Der arbeidet han i en stoll sammen med en finsk kamerat ved navn *Enok Savolainen* fra *Tampere*. Ved et uhell antentes en knallperle da Ringvall gjorde klar til skudd og spruten sto rett i ansiktet hans. Det var Savolainen som hjalp ham ut av gruva den gang. Ringvall kom aldri til å arbeide mer i gruvene, men da han langt utpå 1918 kom tilbake etter operasjoner og et langt sykeleie, spurte han kjenningene i Sulitjelma etter Savolainen og fikk det svar at både han og mange andre finner om vinteren var reist tilbake til Finland for å slåss i de røde gardene, og tidend var kommet at de var falt der borte.

Men flokkevis tok restenes rest av de finske røde gardene seg over grensen til *Norge* oppe i *Finnmark*. Der ble de for kortere eller lengre tid. *Hølvold* nevnte for meg at de for en tid også hadde egen spalte i «Finmarken».

Men for arbeiderbevegelsen i nord var det nære og åpne i forhold og forbindelser til naboene definitivt slutt. Grensene lukket seg og antok til tider absolutt karakter om man var kjent som aktiv i den faglige eller politiske bevegelsen. *Hølvold* fortalte at da han i 1929 skulle til 3-årig studium ved «Arbeideruniversitetet» i Moskva kunne han ikke reise over Finland, men måtte ta turen over Tyskland og Pilsudskis Polen.

Men blant arbeiderbevegelsens folk ble det tenkt mye på kamerater i øst, talt og skrevet i trangten etter å nå dem med ord i det minste.

Finlands røde hær²⁹

Din sak er vår, din sorg er vår
kom del med oss din nød
det suser sårt i Finlands skog
sus sorg i vårsols glød

Du røde bror fra Finlands jord
du blødde for din tro
at mange viljer sammen må
til solen bygge bro

Et land i sol, et folk i sol
det var din drøm, dit mål
du røde bror fra Finlands jord
din vilje var som stål

I sult du stred, i nød du stred
en tid så sekellang
du tapte nu – og derfor skog
– sus Finlands sørgesang

Du røde bror fra Finlands jord
din sorg er også vår
sus sorg – sus over alle land
der frie hjerter slår

Noter

- 1 *Nordlands Socialdemokrat*, 10.6. 1914
- 2 *Dunderlandsdølen*, 4.7. 1903
- 3 *Dunderlandsdølen*, 11.6. 1903
- 4 *Finnmarken*, 22.5. 1907
- 5 Jfr. Dag Skogheim, *Kvinner i nordnorsk arbeiderbevegelse*. Ellisif Wessel, Oslo 1977
- 6 *Klasse mot klasse*, hefte V, 9.3.1915, s. 121; lettere tilgjengelig i Skogheim, Ellisif Wessel, op.cit., s. 37
- 7 Jørgen Hustad (1896 – 1978) var redaktør av flere arbeideraviser, sist av «Bergen Arbeiderblad»
- 8 Adolf Hoel, *Svalbard*, 3 bd., Oslo 1966f.
- 9 Ibid., bd. 1, s. 15
- 10 Ibid., bd. 2, s. 801 f.
- 11 «Høken» – Det var vanlig med utnavn på personer i den tid artikkelen omhandler, f.eks. Dua, Blekingen, Stor-Albertine, Calle me' næsen
- 12 John Gibson var direktør for Arctic Coal Company på Spitzbergen i 1911
- 13 Trygve Mathisen, *Svalbard i internasjonal politikk*, Oslo 1951, s. 136 f.
- 14 Jfr. «En streik på Spitzbergen i 1907», i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 2, 1983, s. 139
- 15 Pelle Molin – svensk forfatter og journalist som døde i Bodø i 1896
- 16 I «Ådal och Nordlandskust», 1916, her sit. etter Pelle Molin, *Samlade Skrifter*, Uppsala 1964
- 17 «Østersundsposten», 2.12. – 20.12. 1912, her sit. etter ibid.
- 18 Nils Persson dannet Aktiebolaget Sulitjelma Gruber i 1891. Styret hadde sete i Helsingborg. Aktiekapital var 3 mill. kroner
- 19 Jfr. bl.a. «Om skadestilfældene ved Sydvaranger-bedriften», i *Klasse mot klasse*, hefte V, 9.3.1915, s. 15 ff.
- 20 Hoel, op.cit., bd. 2, s. 656
- 21 Jfr. Dag Skogheim, *Kvinner i nordnorsk arbeiderbevegelse*. Kathrine Bugge, Oslo 1978

- 22 Jfr. Dag Skogheim, *Kvinner i nordnorsk arbeiderbevegelse*. Gitta Jønsson, Oslo 1978
- 23 Helene Ugland (1877 –) agiterte allerede før 1900. Det sies at hun har tatt seg i hemmelighet opp til Sulitjelma gruver der hun møtte arbeiderne og agiterte for faglig organisering; jfr. Kåre Odlaug, *Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 60 år*, bd. 1, Oslo 1955, s. 247
- 24 Kata Dalstrøm (1858 – 1923) var den mest kjente svenske kvinnelige agitator. Hun reiste også mye i Norge og skrev en rekke artikler om norske forhold, bl.a. i «Social Demokraten» og «Nordlys»
- 25 Peder Kaasmoli (1884 – 1931) begynte som gruvearbeider bl.a. i Sulitjelma og Kirkenes. Han arbeidet på mange industrianlegg i sør og nord og ledet konflikten i Aura i 1914 før han ble redaktør av bl.a. «Vestfinnmark Socialdemokrat» og «Nordlys»
- 26 Bengta Amdal – datter av Gitta Jønsson. Hun har gitt meg verdifulle opplysninger i forbindelse med innsamling av materiale om kvinner i nord-norsk arbeiderbevegelse
- 27 Gotfred Hølvold (1903 – 1977) var reisesekretær og redaktør av NKP-aviser i Nordland og Finnmark før krigen. Etter krigen ble han Sør-Varangers første ordfører.
- 28 *Finnmarken*, 18.12. 1919
- 29 *Nordlys*, 24.6. 1918. Diktet er skrevet av Jens Galaaen (1894 –) fra Røros. Galaaen begynte som bidragsyter i «Arbeidets Rett» og ble senere redaktør av flere NKP-aviser. I 1919 utga han diktsamlingen «Røde viljer».

Oddvar Stølen

Hvor fikk Sulis-arbeiderne makt fra?

1983 vil bli stående som et avgjørende år i Sulitjelma-samfunnets historie.

Gruvene – som utgjør grunnfjellet under dette lokalsamfunnet i fjellheimen 10 mil øst for Bodø og en mil vest for svenskegrensa – hjemfalt til Staten 6. juli dette året. En måned tidligere hadde et borgerlig flertall i Stortinget (69 mot 64) vedtatt at det nye statlige selskapet, Sulitjelma Bergverk A/S, skulle overta driften av gruve-vene, trappe ned arbeidsstokken til ca. 250 mann i selve gruvedriften i første omgang, og legge ned smeltehytta med 80 ansatte fra hjemfallsdatoen.

I oktober 1983 kan man imidlertid slå fast at det arbeider stadig ca. 340 mann ved gruvedriften, og smeltehytta går videre – i hvert fall ut året – men nå under en ny eier-konstellasjon bestående av Sulitjelma Gruvearbeiderforening, fylkeskommunen, Fauske kommune og nabokommunene Sørfold og Saltdal.

Elkem A/S, som har hatt aksjemajoriteten i A/S Sulitjelma Gruver fra 1965 til hjemfallet 6. juli 1983, har også stått som eier av flere bi-aktiviteter som ikke kom inn under hjemfallet. Blant disse finner vi bedriften Saulo med 30 ansatte som lager prydgjenstander av Sulis-malm. I dag har de ansatte gått inn med 51 pst. og Fauske kommune med 49 pst. i Saulo, og produksjonen går videre mens de nye eierne forhandler med Elkem om full overtakelse av produksjonsutstyret.

Alle innbyggere over 18 år i dette lokalsamfunnet på 1340 mennesker, samt pensjonister og folk som har flyttet ut fra Sulis, er nå

blitt invitert til å tegne andeler i Sulitjelma Andelslag, et nytt foretak som skal ha til oppgave å ivareta lokalsamfunnets interesser, bidra til å sikre arbeidsplasser og boliger, utvikle ny industri, og i det hele tatt være et samordnende organ som kan sikre at den enkelte i lokalsamfunnet får være med på å styre utviklingen under nye eierstrukturer.¹

Er det et arbeiderstyrt lokalsamfunn som er i ferd med å ta form der oppe i fjellheimen?

Situasjonen er preget av hektisk aktivitet i gruvearbeiderforeningen – og stor usikkerhet. I Stortingsvedtaket ligger en fare for full nedleggelse av gruva i 1987, og hvis det ikke gis tillatelse til fortsatt drift av smeltehytta etter 1. januar 1984, vil det totale driftsresultatet av det som lenge har vært Norges største kobberverk bli ytterligere forverret, og kan påskynde nedtrappingen av gruvedriften.

Lokalbefolkningen med Sulitjelma Gruvearbeiderforening i spissen har vunnet første runde etter stortings-vedtaket. Og folket i Sulis vet at kampen står om lokalsamfunnets eksistens. Siden 1970 har folketallet sunket med 25 pst. og er nå nede i et minimum av det som trengs for å opprettholde servicetilbudet i lokalsamfunnet. En konsekvens-analyse som er utarbeidet for Fauske kommune, forteller at en eventuell reduksjon i bemanningen ved gruvedriften vil trekke med seg ytterligere 20 – 30 pst. av arbeidsplassene.

Sulitjelma Gruvearbeiderforening har under sin unge og dynamiske ledelse framholdt at de fører en kamp for mye mer enn Sulitjelma-samfunnets eksistens:

– Vi fører en kamp mot en folkefiendtlig industri- og distriktpolitikk, og for en alternativ økonomi basert på samfunnets behov og ikke snevre bedriftsøkonomiske interesser.

Ut fra denne holdning har Sulitjelma Gruvearbeiderforening utviklet en strategi som har vakt oppsikt – og dannet skole – i fagbevegelsen landet over. Og ikke bare i fagbevegelsen har Sulis-arbeiderne vunnet respekt og innflytelse: Våren 1983 fikk gruvearbeiderforeningen – som den første fagforening i Norge – 150000 kroner fra Distriktenes Utbyggingsfond for å utrede mulighetene for alternativ produksjon i Sulitjelma. Siden har foreningen fått ytterligere 150 000 kroner fra Kommunal- og arbeidsdepartementet for å kunne finansiere en mann på heltid med dette arbeidet.

Hvordan har Sulis-arbeiderne vunnet denne posisjonen? Hvordan har de maktet å hindre – i hvert fall foreløpig – gjennomføringen av stortings-vedtaket? Hvor har de fått makt fra?

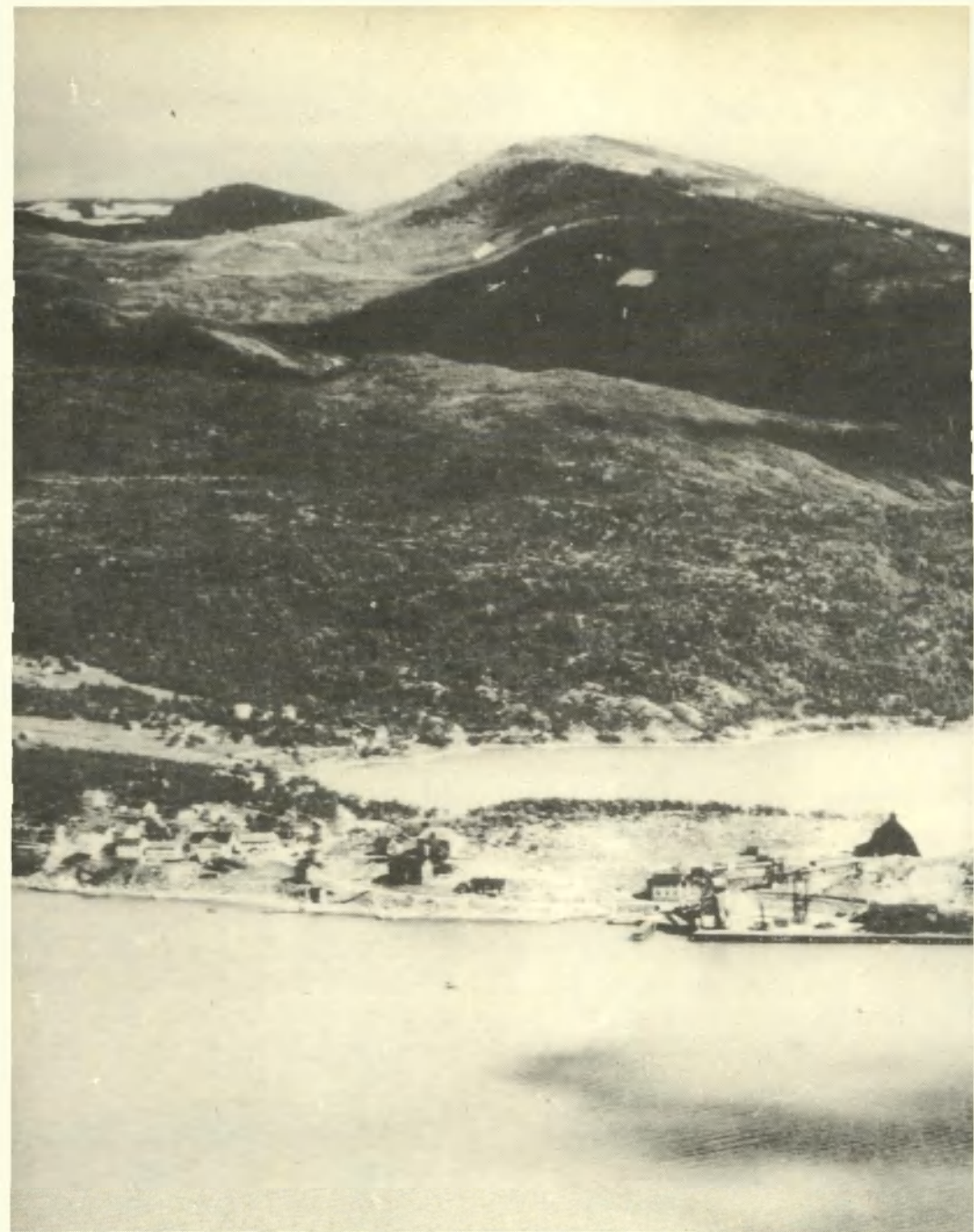
Svaret må bli en lang historie. Her kan den bare skisseres i korte trekk. Sulis-arbeiderne viser ofte, og gjerne med stolthet, til sine historiske røtter. De må ha lært, at det er viktig å vite hvor man kommer fra for å finne den riktige veien fram.

Født i kamp

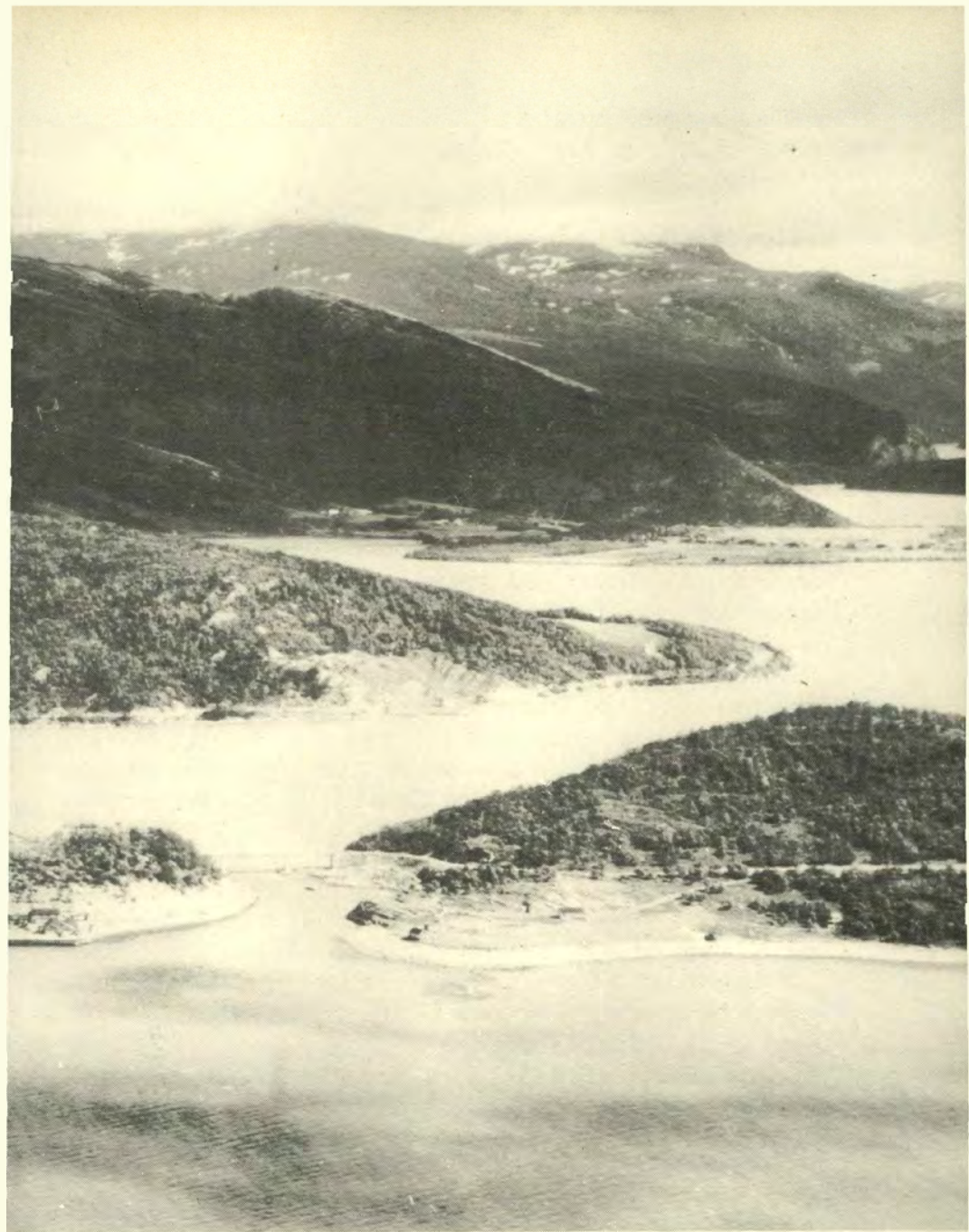
Gjennombruddet for fagbevegelsen kom seint i Sulitjelma, i hvert fall 20 år etter at fagorganisasjonen hadde slått rot i de nord-svenske gruvene.² Fauske og Omegn Arbeiderforening ble dannet i slutten av 1890-årene, men ennå skulle det gå nesten 10 år før det svenske Aktiebolaget Sulitjelma Gruber måtte bøye seg og anerkjenne fagbevegelsen. Det skjedde etter det berømte møtet ute på Langvanns-isen søndag 13. januar 1907, da mellom 1200 og 1500 mann møttes for å danne de første fagforeninger i Sulitjelma. (Kildene oppgir noe ulike tall, men første årsberetningen³ for fagbevegelsen i Sulitjelma tyder på at 1500 mann var innkalt til møte på isen.)

Men at det foregikk ulike former for faglig kamp ved Sulitjelma-gruvene også før denne tid, finnes det flere beretninger om. Kilder⁴ kan berette om en streik alt i 1894, i desember, på en tid av året da verket ikke tok inn arbeidere. Etter en melding i «Nordlandsposten» 15. desember 1894 ble 120 mann drevet ut av Sulitjelma før streiken var slutt.

Gunnvald Gundstrøm har i en artikkel⁵ om Hans Berntsen kommet med opplysninger som kan tyde på at enkelte Sulis-arbeidere også oppnådde arbeidstidsforkortelser før fagbevegelsens gjennombrudd og lenge før 8-timersdagen var vedtatt i Stortinget. 8-timersdagen ble for første gang her i landet kjempet gjennom ved Gullfjellgruvene i Langvassbygda i Rana i 1892, og Gundstrøm skriver: «Allerede året etter ble det brukt 8-timers dag ved boremaskinene i Olav stoll på Giken i Sulis.» På AOFs kurssenter i Sulitjelma finnes det i dag en fane som kan tyde på at Sulis-arbeiderne også var de første som reiste kravet om 6-timersdag. På baksiden av denne fana til Skjønstaa Arbeidsmandsforening står det å lese:

Sulitjelma.

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

6 timer arbeidsdag
Gjør din pligt, Kræv din ret
Hold sammen

Monica Schanche påviser i en artikkel⁶ om «6-timersdagen» at Sulitjelma-parolen om 6 timers arbeidsdag må være minst 60 år gammel.

Her skal vi ikke dvele for lenge ved de forhold som må ha hersket i Sulis før fagbevegelsen kom. Dette er forholdsvis grundig behandlet av Kåre Odlaug i hans historie om Arbeidsmandsforbundets første 60 år.⁷ Men la oss minne om at de fagforenings-fiendtlige bedriftsherrer som hadde forskanset seg her oppe i fjellet, hadde også full kontroll over kommunikasjonene opp til Sulis, og dessuten et effektivt etterretningsapparat for å stanse sosialistiske oppviglere allerede på Finneid. Kata Dalstrøm var en av disse agitatorene som fikk føling med etterretningsapparatet. Etter å ha slitt seg gjennom Nord-Sverige vinterstid, dels med hest og dels til fots, og blitt stoppet foran Sulitjelma, skrev hun artikkelen «Lapplands Helvede». Norsk Arbeidsmandsforbunds legendariske agitator Hans Berntsen var på sitt første besøk i Sulitjelma i 1897, og måtte den gangen smugle sosialistiske trykksaker ned i gruvearbeidernes matkopper, samtidig som han besøkte arbeiderne nede i gruvene om natta for å agitere.⁸ Berntsen ble utvist fra Sulis den gangen, men han skulle komme igjen . . .

Før 13. januar 1907 het det seg, at norsk lov opphørte på Finneid. Hit kom stort sett bare rallare som var blitt arbeidsledige andre steder. Men selv om det var strengt forbudt å gi husly til fremmede uten bolagets samtykke, kom det også enkelte sosialister – som f.eks. Helene Ugland, som tre ganger var i Sulitjelma for å agitere. Før hun ble arrestert første gangen holdt hun foredrag for 2 – 300 mann på Giken kl. 2 om natta.⁹

Ett og annet medlem av Norsk Arbeidsmandsforbund klarte også å snike seg gjennom spionasje-nettet. Det var folk som O.K. Sundt, Rasmus Kojan og Konrad Schive m.fl.¹⁰ – og man antar at disse karene med erfaring fra organisasjonsarbeid, bl.a. fra Røros, var med å la grunnlaget for den masse-mobiliseringen som kom 13. januar 1907.

«Slavemerket» var dråpen som utløste det hele. Merket var en

Slavemerket

Gutta fra Charlotte gruper
vil vi minnes i vår sang.
De sa nei til slavemerket,
det var bare åtti mann.

Nitten-sju i Sulitjelma,
nyttår, kirkeklokkers klang,
mens vi vandret over isen
for å møtes mann ved mann.

For å by hverandre støtte
sverge troskap, broder-ed,
love at no' slavemerke
skulle ingen skjemmes med.

Klokkene på neset ringte
sammen med sitt velkomstbrus,
men vi folk fra fjell og gruper
åtte ikke samlingshus.

Ut på Langvass-isen dro vi
stevnet fram fra hver vår kant,
tråkket stier gjennom snøen,
fór som elg og fredløs fant.

Men *de* stiene i snøen
skrev sitt eget sterke språk,
tegnet kartet over planen,
lå der som ei billedbok.

Lå der som symbol for sinnet:
«Våg å gå den nye veg!
våg å tenk den nye tanken!
Ingen annen frigjør deg.»

Dette minnet vil vi gjemme
tvunnet inn i klokkeklang.
Sporene på Langvass-isen
er historiens egen gang.

Ukjent forfatter

blyplate med nummer på som verkstedledelsen forlangte at arbeiderne skulle bære i en snor rundt halsen mens de var på jobb, og avlevere når skiftet var slutt. Gruvearbeiderne oppfattet dette som et kontrollsystem, og som en krenkelse av deres verdighet. Arbeiderne ved Charlotta gruve sa nei, og 120 mann fikk sparken. Dermed startet budstikka sin vandring – fra mann til mann, fra gruve til gruve: Søndag på Langvanns-isen.

Richard Hansen, som var formann i Norsk Arbeidsmandsforbund på dette tidspunktet, skulle siden meget levende beskrive hvordan forbundet reagerte da telegrammet kom om å sende 1 200 medlemsbøker og en forbunds-representant til Sulis. Hans Berntsen ble igjen sendt til Sulitjelma, og slik beskrives¹¹ dette av Richard Hansen:

«Saa blev Berntsen sendt derop med en vældig kasse med foreningsmateriel. For at han skulde kunne repræsentere forbundet paa en værdig maate og for at han ikke skulde fryse fordærvet, blev han utstyret med ulveskindpels, skindlue og svære støvler og handsker. Revolver glemte man i farten, men den kjøpte han visst paa veien. Forøvrig blev der heller ikke nogen bruk for den. Der faldt bare et revolverskud under «revolutionen» i Sulitjelma og offeret var en sint hund, som var hidset paa en av arbeiderne.

Men at nervøsiteten var stor blandt overklassens repræsentanter i Sulitjelma de dagene som fulgte efter møtet, det var let at merke. Om slavemerkerne blev der aldrig mer tale, og befallet optraadte saa imøtekommende og hensynsfuldt overfor arbeiderne som aldrig før.

Da Berntsen 8 dage senere kom derop fik han det store festivitetslokale til fri raadighet til at holde møter i, likesom dette ogsaa senere blev stillet til disposition for foreningerne baade til møter og fester.

Ut paa sommeren samme aar oprettedes den første overenskomst mellem Sulitjelmabolaget og forbundet.»

Sulitjelma orkester i 1907/08 med konsul Knudsen som dirigent.

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

«Ennå er ikke Sulitjelma vårt»

75 år seinere overtar Norsk Arbeidsmandsforbund og Arbeidernes Opplysningsforbund som hovedaksjonærer den gamle direktør-residensen i Sulitjelma som nå er ombygd til hotell og kurscenter for arbeiderbevegelsens organisasjoner. Den offisielle åpningen av Sulitjelma turist- og kurscenter, der også Fauske kommune og det gamle gruveselskapet, Sulitjelma Gruver A/S, har mindre aksjeposter, fant sted i januar 1982, samtidig som fagbevegelsen i Sulis markerte sitt 75-års jubileum.

Ved denne anledning holdt formannen i Norsk Arbeidsmandsforbund, Harald Øveraas, en tale, stående på en margarinkasse ute på Langvanns-isen slik pionerene hadde stått 75 år tidligere og manet folkemassen til samhold. I januar 1982 sa Øveraas bl.a. i sin tale:¹²

«Direktør-residensen er nå overtatt av arbeiderbevegelsen for å brukes til hotell og kursvirksomhet. Men ennå står det viktige skanser igjen å innta. Ennå føler gruvearbeiderne at kapitaleierne spiller hasard med arbeidsplassene. Ennå kan de ikke se framtida trygt i møte.

Ennå er ikke Sulitjelma vårt.»

Det lå 75 år mellom «opprøret» på isen og overtakelsen av direktør-residensen, og Øveraaas gikk rett inn i den aktuelle Sulitjelma-situasjonen da han fortsatte talen slik:

« – Skal det gå nye 75 år før denne nasjonen mander seg opp til å overta styringen og kontrollen med bergverksindustrien her i landet, er jeg redd for at våre malmressurser vil bli temmelig rasert.

Snevre privatinteresser kan ikke forvalte fellesskapets eiendom ut fra et mål om profitt for de få som eier investeringene. Derfor er bergverkspolitikken i dag preget av vilkårlighet og manglende samordning (. . .)

Og vil vi at Sulitjelma skal bli vårt, vil det igjen bli nødvendig å oppvise den samme offervilje og det samme samhold som pionerene mønstret på Langvanns-isen.»

Hundre uker i åpen kamp

Historien om hvordan fagbevegelsen i Sulitjelma gjennom årene etter møtet på isen har lagt grunnlaget for den makt og innflytelse organisasjonen har i dag, er rik på kamp og dramatik. Åpne lønnskamper kunne bli ført i et hardt og tilspisset klima. Motparten var ofte steile, konservative arbeidsgivere, støttet av kapitalmakt, lover, politi og streikebrytere. Og gjennom krisene i 20- og 30-årene sto kampen ofte om å forsvare det organisasjonen hadde oppnådd.

Til sammen har de fagorganiserte i Sulitjelma vært ute i åpen lønnskamp i hundre uker – eller godt og vel to år.¹³

Ildprøven sto allerede i 1911, da arbeidsgiverne besvarte gruvearbeidernes lønnskrav med en lockout som kom til å omfatte 32 000 mann og vare i 9 uker. 3000 arbeidere ved bergverkene var ute i arbeidskamp i denne tida, og kravet var en økning av minstelønna fra 30 til 35 øre pr. time. Men for Sulis-arbeiderne kom 1911-konflikten til å få en spesiell betydning – fordi det var den første – i rekken av mange.

Kåre Odlaug skriver at konflikten i 1911 i særlig grad ble en «solaritets-prøve for Sulitjelma-arbeiderne».¹⁴

Sulis-arbeiderne hadde allerede på dette tidspunkt innsett nødvendigheten av å ha sin egen presse, og i 1910 fikk de sin egen sosi-

aldemokratiske avis, «Saltens Fremtid», trykt på Fauske. Alt den gangen – som siden i 1983 – ble pressen brukt for å styrke samholdet og egge kampgløden. Kåre Odlaug uttrykker det slik i Arbeidsmandsforbundets historie:¹⁵

«'Saltens Fremtid' hisset stridsviljen i flammende og talentfulle artikler. Folk som har opplevd denne og senere konflikter, husker stemningen den gang som langt heftigere enn ved mellomkrigstidens oppgjør. 'Den gang gikk det på kniven laust,' sies det med en malende overdrivelse.»

Her er et eksempel på et budskap til det kjempende Sulitjelma, formidlet av «Saltens Fremtid» 15. juni 1911:¹⁶

«Friskt mot nu kamerater. . . . I kvinder, der har mænd som sliter den lange dag inne i berghulerne for en betaling der saavidt rækker til margarin og stomp for dere og eders smaa, støt dem i kampen, lat ikke tårer og mistrøst ta deres mot! Staa ved deres side og vis interesse og sympati for kampens gang, selv om I en og anden gang ikke skulde faa anledning at spise dere mæt.»

Bergverkskonflikten i 1911 endte med en voldgiftskjennelse som skapte «bitterhet blant arbeiderne», ifølge «Arbeidsmanden». Men det viktigste for Sulitjelma arbeiderne var nok at den unge fagorganisasjonen hadde berget seg gjennom den første ildprøven uten å knekke ryggen. Det kan man bl.a. lese seg til i siste avsnitt i en polemiserende kommentar i forbundets fagblad «Arbeidsmanden», i oktober 1911:

«At voldgiften i bergværkskonflikten er en skuffelse maa vistnok av alle indrømmes. Den har skapt bitterhet blant arbeiderne, og det med rette. I – en – øres paalæg i timen om 2 aar er ikke paalæg. Ja, selv om det hadde traadt ikraft straks saa betrakter ikke arbeiderne i vore dage en øre for lønsforbedring.

En mand som blir budt noget sligt blir sint. Det er liksom at holde ham for nar. At ikke engang «opmand» maatte til for at fastslaa denne enøringen om 2 aar skaper ogsaa forundring. Den hele konflikt gik jo briljant, saalænge til voldgiftsdom-

men kom. Der var humør og der var glæde i alle arbeidernes fylkinger. Men den finale voldgiften utgjorde har endog kastet et dystert skjær over selve den glimrende seier organisationen vandt. Den er derfor meget at beklage. Og ikke forstaar vi Social-Demokraten naar dette blad udtaler sin tilfredshet over voldgiftsavgjørelse. Ti er denne voldgiftskjennelse tilfredsstillende, da vilde den være det bedste argument for tvungen voldgift i sin almindelighet. Ti en for arbeiderne daarligere kjendelse vil de i almindelighet ikke bli til del av en lovfæstet domstol.

Naar Helgelands Blad paastar at denne voldgiftskjennelse slaar fast at hele den store kamp var verdiløs for arbeiderne, saa hører dette intet steds hjemme. Forholdet var at arbeidsgiverne vilde ha 10 % nedslag, men maatte opgi det. Til og med var selve Lockouten den store kraftprøve Arbeidsgiverforeningen skulde vise arbeidernes organisationer. Disse skulde knækkes. Men se dette attentat paa organisationen mislyktes totalt. Derfor har arbeiderne vundet en seier, direkte som indirekte. Derfor skal vi likevel være glade over det vi har vundet og ikke henge med hodet fordi at voldgiftsdommerne ikke forstaar sin oppgave, men trækker en feil avgjørelse i det mindre som sto igjen.»

En statistisk oversikt over alle lønnskamper og konflikter med lockouter og streiker i Sulitjelma etter 1911, ser slik ut:¹⁷

- 1916 Lockout varighet 20 uker. Lønnstillegg 2 øre pr. t. 4 dgr. ferie. 9 t. dag.
- 1917 Aksjon for bedre lønn: Oppmarsj til Furulund hvor krav om bedre lønn ble fremmet for verkets direksjon. Lønnsforbedring fra kr. 4.25 til kr. 7.00 pr. dag.
- 1919 8 timersdagen vedtas i Stortinget.
- 1920 Voldgiftsdom om bedre lønn: Minstelønn i akkord kr. 12.40 pr. dag. Daglønn kr. 13.60 pr. dag.
- 1921 Sjømannsstreik: Bergverkene i sympatistreik i 3 uker.
- 1922 Tariffoppgjør: Ferien redusert fra 12 til 9 dager.
- 1924 Streik – lønnskamp i 13 uker.
- 1927 Lockout i 14 uker.
- 1931 Lockout i 22 uker. Krisetariffen ble inngått.

- 1932 Streik 9 uker. Krisetariffen ble sagt opp. Ny krisetariff ble inngått. Denne varte til 1936.
1937 Streik – lønnskamp 5 uker.
1961 Streik – lønnskamp 5 uker.

All forsakelsen og alle menneskelige offer som må skjule seg bak denne lange kamp-statistikken, er vanskelig å fatte for en utenforstående. Derimot forteller statistikken oss noe om kampen som tradisjon, og det er heller ikke vanskelig å forstå at alle disse arbeidskampene må ha bidratt til å sveise befolkningen sammen.

Samholdet ble en nødvendighet i Sulitjelma.

Eller som det heter i 75-årsberetningen til Sulitjelma Faglige Samorganisasjon:

«Med 20 og 30-åras stadig økende økonomiske krise, økende arbeidsløshet, krig og okupasjonsåra 1940 – 1945, vokste samholdstanken seg bare sterkere.»

Militæraksjon og sensur

Men det finnes en Sulitjelma-konflikt som ikke er med i den nevnte statistikken, men som likevel forteller atskillig om holdninger og kampvilje: Aksjonen i 1918 var i første rekke rettet mot politiet og myndighetene, og førte til at regjeringen sendte flere hundre soldater med skarpladde våpen til Sulitjelma, og innførte sensur av post, telefon og telegraf i flere dager mens aksjonen pågikk.

Bakgrunnen for militæraksjonen mot Sulitjelma har Dag Skogheim fortalt om bl.a. i «Klassekamp under nordlysflammer». Et par mann som var dømt for militære forseelser i Rana-bataljonen,

---

Neste side:

Sulitjelma-affæren i 1918:

15. april 1918 kom 3 – 400 soldater til Sulitjelma. Bakgrunnen for militærekspedisjonen var en dom mot militærnekteren Johan Medby. Sulis-arbeiderne ville ikke overlate ham til myndighetene og hadde avvæpnet politiet som kom for å hente han. Da rekrutene fra underoffiserskolen i Trondheim og Harstad inntraff i Sulitjelma, var Medby brakt i sikkerhet. Istedenfor Medby arresterte de militære en rekke arbeidere og holdt dem isolert i håp om å få opplysninger om Medbys tilholdssted. På Furulund jernbanestasjon var sju arbeidere internert mens letingen pågikk.

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

Denne opplysningen er interessant nok, sett på bakgrunn av at det i 1905 var 1 392 arbeidere²⁰ ved Sulitjelma Kobberverk. I perioden 1971 – 1982 var det 11 dødsulykker²¹ – altså gjennomsnittlig en i året – men i løpet av denne tida sank antallet gruvearbeidere i Sulis fra ca. 600 i 1971 til 450 i 1982.

Dødsfrekvensen har med andre ord økt i gruvene, og dette kunne gi grunn til å stille spørsmålet: Hvor er det blitt av framskrittet når det gjelder sikkerhet for liv og helse for gruvearbeiderne?

I vår sammenheng melder spørsmålet seg slik:

Hvordan har alle disse ulykkene virket, på menneskene der oppe i fjellheimen? Det må kunne antas at sorgen og savnet – etter en far, en bror eller arbeidskamerat som plutselig rives bort – er med på å binde mennesker sammen, og dermed styrker samholdet i et samfunn som Sulis. Uten at dette er blitt nærmere undersøkt, kan man ikke se bort fra at også denne delen av virkeligheten er med på å skape det menneskelige grunnfjellet som ikke gir etter.

Fagbevegelsen som kommunestyre

Det bør nå presiseres at alle retninger innen den politiske arbeiderbevegelse alltid har vært til stede i Sulis, men de politiske skillene har aldri forårsaket noen ødeleggende splittelse for fagbevegelsen. Alt fra starten av innså fagbevegelsen i Sulitjelma nødvendigheten av å komme med i de folkevalgte organer. «Det stedlige styre», som det het, for de 10 første fagforeningene i Sulis utformet et valgprogram og nominerte kandidater til kommunevalget høsten 1907. Av de 10 sosialistene som kom inn i Fauske kommunestyre dette året, var fem fra Sulitjelma. Ved kommunevalget i 1983 fikk Sulitjelma sju representanter, og blant dem den nye ordføreren i Fauske.

I Norsk Arbeidsmandsforbund har Sulis-arbeiderne hatt sin representant i det meste av tida fra 1916 til 1979. Allerede på landsmøtet i 1913 ble Kristian Moljord fra Sulitjelma valgt inn i gruppestyret for gruvene, og i 1916 kom han med i det daværende Hovedstyret, seinere landsstyret, der han satt til 1955. På landsmøtet i 1935 innstilte flertallet i valgkomiteen (7 av 9) Kr. Moljord som forbundsformann, men etter at daværende LO-formann Konrad Nordahl hadde vært på talerstolen og gitt uttrykk for at to organiserte kommunister i forbundsledelsen kunne skade tillitsforholdet

og dermed forbundet, gjorde Moljord det klart at han ikke stilte til valg. Edvard Laxå, verkstedarbeider ved Sulitjelma-gruvene siden slutten av 20-årene, ble valgt inn i landsstyret etter Moljord i 1955, men alt året etter måtte han ut da han ble ansatt som forbundets Nord-Norge-sekretær, en stilling han hadde til 1976. Ernst Evjen representerte Sulitjelma i landsstyret for 1959 til 1971, Viktor Evjen fra 1971 til 1979, og i 1983 sitter gruvearbeiderforeningens formann Jan-Olav Ingvaldsen i et sentralt utvalg i Arbeidsmandsforbundet som har til oppgave å utarbeide et faglig handlingsprogram for bergverksindustrien.

Men også i Stortinget har Sulis-arbeiderne gjort seg gjeldende lenge før den hektiske lobby-virksomheten før behandlingen av Sulitjelma-saken i 1983: Norsk Arbeidsmandsforbund har neppe hatt en sterkere talsmann på Tinget for sin merkesak – nasjonalisering av gruveindustrien – enn Kristian Moljord fra Sulitjelma. Han representerte kommunistene i den første Stortings-perioden etter krigen, da NKP hadde 11 representanter.

I Sulitjelma kom fagbevegelsen etter hvert til å bli betraktet som et kommunestyre i Sulis-samfunnet, og kanskje særlig etter at Sulitjelmas faglige Samorganisasjon hadde overtatt som forhandlingspart i 1921 når det gjaldt alle lønns-, arbeidsforhold og velferds-spørsmål. Her satt bedriften som eier av all bebyggelse, vei, vann, kloakk, telefon, transport og alle grunnrettigheter, og alle typer velferdsspørsmål måtte det derfor forhandles med bedriften om.

Dette førte naturlig til at stedets fagorganisasjon ble mer samfunnsorientert enn det som ellers er vanlig. Arbeidsspekteret ble omfattende og strevsomt både for Samorganisasjonen, de enkelte fagforeninger og tillitsmannsutvalgene.

Allerede før Samorganisasjonen ble etablert, i 1917, hadde fagbevegelsen fått sin egen kooperative forretning for å unngå utbytting fra bedriftens enerådende forretning. Men også da samvirkelaget skulle startes, benyttet gruveselskapet seg av sin maktposisjon overfor arbeiderne og hindret dem fra å etablere forretningen på verkets grunn i Sulis. Derfor startet samvirkelaget først på Finneid. Etter at gruveselskapet hadde lagt mange hindringer i veien, lyktes det å få opprettet en filial i Sulis fra høsten 1911 der Samvirkelaget nå er en arbeidsplass med over 20 ansatte.

Blant andre samfunnssaker fagbevegelsen tok opp på et tidlig

1. maldemonstrasjon ved Salangverket i Troms i 1912.

(Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

tidspunkt, var et bedre skoletilbud. Fauske kommunestyre gikk inn for kravet, og nytt skolehus ble bygd, der 300 elever fikk utvidet skolegang fra 1913. De fagorganiserte fulgte opp med nye krav, og fra 1916 fikk de en videregående skole, Sulitjelma Høyere Almenskole, med 19 elever. I 1909 ble en teknisk aftenskole satt i gang, og stedet fikk også sin folkeboksamling.

Når Langvanns-isen ble valgt som møteplass i 1907, var det fordi de manglet eget forsamlingshus. Spørsmålet om et eget Folkets Hus sto derfor tidlig på dagsorden, men det skulle gå år og dag før saken lot seg realisere. Men 1. mai 1926 ble huset innviet, og stor betydning skulle forsamlingshuset få for den faglige og politiske aktiviteten – og ikke minst det rike kulturlivet i Sulitjelma.

Ellers kan det nevnes at fagbevegelsen i Sulis har vært aktiv i spørsmål som gjelder f.eks. kommunikasjoner, vei og jernbane, kraftutbygging, tomter til husbygging, boliger for pensjonister osv.

Å vinne tro på seg sjøl

Det er en fagforening med sterke tradisjoner i samfunnsengasjement, og med rike erfaringer i kamp, taktikk og forhandlinger, som nå er i ferd med å utvikle nye bedriftsformer og eierstrukturer i Sulis.

Bit for bit har fagbevegelsen i dette lokalsamfunnet måttet forsvare verdiene i sitt Sulis mot kapitalkreftenes utbytting. Nesten halvannet år før hjemfallet av gruvene til Staten, sto det å lese over hele førstesiden i «Arbeidsmanden»: ²²

«Da Elkem glefset etter den beste malmen, sa Sulis-arbeiderne NEI.»

Kapitaleierne ville løse en likviditetskrise ved å permittere 240 mann og sette resten av arbeidsstokken til rovdrift på den beste malmen. Kapitaleierne fikk det ikke som de ville. Driften fortsatte som før, men 60 ble permittert for en tid.

Bit for bit er denne fagforeningen nå i ferd med å overta styring og kontroll med sitt Sulis. Situasjonen har på en måte tvunget dem til det – for de har sin tilhørighet her, og de vet hva de vil – i dag. Stortingets borgerlige flertall har vedtatt sitt opplegg for Sulis, og det er et opplegg for fraflytting og full nedleggelse om fire – fem år, slik det oppfattes i Sulitjelma.

Elkem hadde ni gode år i Sulis, fram til 1974, med et samlet utbytte på 5,4 mill. kroner. Så kom prisfallet på kobber. Sulitjelma-befolkningen fikk erfare hva Elkems ansvar for folk og samfunn innebærer når lønnsomheten svikter. Nedleggelse truet i 1974/75. Så trådte Staten til med direkte tilskudd, konsolideringslån og kobberfond. I tillegg ble det førtidspensjoner og oppsigelser. Lokalsamfunnet ble tappet for 200 arbeidsplasser. Ikke lenge etter ga Elkem melding til Staten om at konsernet ikke var interessert i gruve drift i Sulis utover 6. juli 1983.

I sju år levde befolkningen i uvisshet. I sju år levde de på løfter, forsikringer, garantier og erklæringer fra skiftende regjeringer.

Om lag et halvt år etter at 450 i Sulis var blitt oppsagt fra jobben, og 290 også fra bedriftens boliger, og bare en måned før hjemfallet, kom proposisjonen om hjemfallet opp i Stortinget.

Men *da* hadde også gruvearbeiderforeningen mobilisert for alvor.

Hvordan?

– Vi måtte først bli kvitt husmannsånden og vinne tro på oss sjøl. Vi måtte definere våre problemer, finne ut hvor vi sto, finne ut hva vi ville, og *tro* på det vi ville.

Omtrent slik ordla han seg, formannen i gruvearbeiderforeningen, Jan-Olav Ingvaldsen, en gang vi snakket sammen om Sulitjelma-prosjektet.

Gruvearbeiderforeningen pleier å datofeste starten for det såkalte Sulitjelma-prosjektet til uke 26 i 1982! I denne sommeruka ble det holdt en faglig konferanse i Sulitjelma, der temaet var de problemer som lett oppstår i et lokalsamfunn med ensidig næringsgrunnlag. Under konferansen ble spesielt Sulitjelma-situasjonen belyst, men det var først etter sommerferien 1982, og først etter grundige diskusjoner i Sulitjelma Gruvearbeiderforening at selve prosjektet tok form.

Prosjektet gikk i korthet ut på at det ble organisert sju arbeidsgrupper, bestående av til sammen ca. 50 mennesker. Gruppens oppgave var å utrede, og samle kunnskap og innsikt innen hvert sitt område for å klarlegge lokalsamfunnets situasjon og muligheter.

Gruvearbeiderforeningen lot seg ikke hemme av organisasjonsgrenser, men tok inn i gruppene folk fra andre forbund – både innenfor og utenfor LO – og ikke nok med det: Også representanter fra bedriftsledelsen ble tatt inn i arbeidsgruppene, samtidig som det ble gjort klart at arbeidsgruppene var underlagt styret i Sulitjelma Gruvearbeiderforening.

Prosjekt-gruppen kom til å bestå av alle lag av folket: Arbeidere, husmødre, pensjonister, lærere, og folk fra ledersjiktet. Gjennom det arbeidet gruppene drev ble etter hvert hele lokalsamfunnet engasjert, fra skoleelevene som gikk rundt med spørreskjemaer og kartla ønsker og behov, til ledersjiktet i bedriften der man f.eks. søkte etter tekniske løsninger for å rense røyken fra smeltehytta.

De sju prosjektgruppene var

– Malm-gruppa, som hadde til oppgave å kartlegge malmreservene og planlegge og tilrettelegge drift i gruva.

– Alternativ Industri-gruppa, som skulle utrede mulighetene for alternative arbeidsplasser, utarbeide ressursoversikt og vurdere alternative eierforhold til ny industri.

– Informasjons-gruppa, som skulle ta seg av informasjonen innad i lokalsamfunnet og ut til storsamfunnet.

– Strategi-gruppa, som skulle planlegge prosjektets framdrift, planlegge aksjonsformer og sette tidsfrister til de andre gruppene.

– Bedriftsorganisasjons-gruppa, som skulle arbeide med en samarbeidsmodell med bedriften for å løse de problemer de enkelte avdelinger måtte ha, og komme med forslag til forbedringer innen vedlikehold og opplæring.

– Lokalsamfunns-gruppa, eller kultur-gruppa, som skulle analysere konsekvensene av et driftsopplegg med færre arbeidsplasser, bistå andre foreninger med å få til diskusjonsmøter for å diskutere felles problemer, og arrangere kulturtilstelninger.

– Faglig/politisk gruppe, som skulle ta seg av kontakten med politikerne fra kommuneplanet til Stortinget.

Arbeidsgruppene er stadig i arbeid i Sulis, men ingen fra ledersjiktet i det nye gruveselskapet som nå har tatt over, er med i prosjektgruppene. De oppgaver som de enkelte grupper opprinnelig fikk, er også blitt endret i dag – fordi lokalsamfunnet står overfor en lang rekke nye problemer etter eierskiftet av gruva. Avtaler som de fagorganiserte i årenes løp hadde inngått med Elkem-selskapet, gjelder ikke lenger: Det gjelder overtakelsen av de 290 Elkem-boligene, som er fra 20- og 30-årene og stort sett i en skrøpelig forfatning. Det gjelder avtaler om husleie-, strøm-, vann- og kloakkavgifter, forsikringsavtaler, pensjonsavtaler osv.

Men samtidig som det skal ryddes opp i alt dette, må det også utvikles bedriftsformer og eierforhold – der de ansatte selv har styringen – i de virksomheter som må overtas for å opprettholde arbeidsplasser, og dermed lokalsamfunnet.

Strategien til gruvearbeiderne førte ikke til seier i Stortinget, men det skyldtes neppe at strategien var feil. En ny treparti-regjering ble dannet i kulissene under stortingsbehandlingen av Sulis-saken, og arbeiderbevegelsen mener at under normale parlamentariske tilstander ville utfallet av Sulis-saken blitt annerledes.

Første fase i strategien var et «stormøte» i Sulitjelma, der representanter fra alle partier på Stortinget var invitert. Her la noen av arbeidsgruppene fram sine rapporter, og her polemiserste gruvearbeiderforeningen sterkt mot de malmberegninger og lønnsomhetskriterier som Industridepartementet siden skulle komme til å legge

til grunn i proposisjonen om hjemfallet. Og politikerne, fra Høyres Petter Thomassen til SVs Hanna Kvanmo, kunne enes om at Sulis var et livskraftig samfunn og at gruvedriften måtte fortsette.

Så gikk man inn i informasjonsfasen – og det gjorde fagforeningen med en effektivitet så intens at hele fagbevegelsen, det politiske landskapet og opinionen for øvrig kjenner gruvearbeidernes syn. De holdt pressekonferanse i Oslo, hadde møter med partienes stortingsgrupper, med LO-ledelsen og flere fagforbund, og presse, TV og radio fulgte opp. Til slutt, i 11. time før stortingsbehandlingen, henvendte man seg skriftlig til hver enkelt stortingsrepresentant med et brev som også LO-formannen og Arbeidsmandsforbundets formann hadde underskrevet. I brevet ble det påvist en rekke feil i stortingsproposisjonen.

Mens stortingsbehandlingen pågikk, var en kulturuke under full forberedelse i Sulitjelma. Kulturen inngår som en viktig del i Sulisarbeidernes strategi. Kulturen styrker samholdet. Og foreningslivet har rike tradisjoner i Sulis, og spenner fra ulike idrettsaktiviteter til kulturtilbud for barn og ungdom. Gruvemusikken som spilte Internasjonalen så politihestene steilet i frykt på Karl Johan foran stortingsbehandlingen, kom hjem til et Sulitjelma som gynget av sang og musikk. Og deler av Sulis-revyen gikk utover riksnettet.

Når vi er inne på dette med kulturen som kampmiddel, føler vi oss fristet til å gjengi en skarp journalistisk iakttagelse i «Ny Tid»s 1. mai-reportasje²³ fra Sulitjelma 1983:

«... Her er eget barnetog på formiddagen, ledet av et skolekorps som måtte ha hjelp fra det voksne orkesteret når «Ja, vi elsker» skulle avspilles, men som aldeles ikke trengte noen hjelp så lenge det var Internasjonalen som sto på programmet.»

Umiddelbart etter Stortings-vedtaket gikk et opprop ut fra Sulitjelma Gruvearbeiderforening og Norsk Arbeidsmandsforbund: Her ble det slått fast at Sulitjelmasamfunnet ble ofret i et forhandlingsspill om en treparti-regjering. «Vi kan ikke akseptere et opplegg som betyr rasering av et livskraftig lokalsamfunn. Derfor er vi innstilt på å kjempe videre...»

Oppropet konkluderer med at det er opprettet et kampfond:

«Kjemp for Sulitjelma». Inntil oktober 1983 er det kommet inn 450 000 kroner til kampfondet.

Oppropet forteller også at gruvearbeiderforeningen med full støtte fra sitt forbund, Norsk Arbeidsmandsforbund, har utarbeidet prosjekter for alternativ produksjon som kan realiseres, og at dette vil ha betydning for andre fagorganisasjoner og andre lokalsamfunn.

I dag kommer fagorganiserte fra hele landet til Sulis for å lære.

Vi har her gitt en kort skisse over hvordan Sulis-arbeiderne har tatt makt, skritt for skritt, og vunnet stadig nye bastioner.

Men *makta* tilhører stadig kapitalen i dette systemet.

Derfor vil Sulis-arbeiderne endre systemet – til en alternativ økonomi, som tjener folket og ikke kapitaleierne.

Og de begynner der de står, på sitt eget malmrike grunnfjell hjemme i Sulis.

Noter

- 1 Sulitjelma Gruvearbeiderforening
- 2 Karl Skadberg i en artikkel om «Sulitjelmaarbeidernes organisering i 1907» i *Ottar*, nr. 119 – 120, juli 1980, s. 33 ff., samt Kåre Odlaug, *Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 60 år*, bd. 1, Oslo 1955, s. 245
- 3 Årsberetningene for fagbevegelsen i Sulitjelma for årene 1907 og 1908 er intakt, og gjengitt i *Fagbevegelsen i Sulitjelma 75 år. 1907 – 1981*, Bodø (1982)
- 4 Dag Skogheim i en artikkel om «Proletariat og organisering i Lapplands helvete» i *Ottar*, nr. 119 – 120, juli 1980, s. 48 f.
- 5 Gunnvald Gundstrøm, «Hans Berntsen. Opprøreren og pioneren», i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 2, 1980, s. 15
- 6 I Tone B. Jamholt m.fl. (red.), *På dagsorden: 6-timersdagen*. En debattbok om arbeidstidsforkortelser, Oslo 1982, s. 16 f.
- 7 Kåre Odlaug, *Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 60 år*, 2 bd., Oslo 1955 f.
- 8 Jfr. Joh. B. Mikalson, *Hans Berntsen. Agitatorveteranen*, Oslo 1937, s. 23
- 9 Odlaug, op.cit., bd. 1, s. 247
- 10 Richard Hansen, *Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 25 aar 1895 – 1920*, Kristiania 1920, s. 44
- 11 Ibid., s. 45
- 12 *Arbeidsmanden*, nr. 1, 1982
- 13 Jfr. *Fagbevegelsen i Sulitjelma*, op.cit.
- 14 Odlaug, op.cit., bd. 2, s. 180
- 15 Ibid., s. 180 f.

- 16 Sitatet her er også med blant en rekke andre presseklipp om Sulitjelma-konflikten i 1911 i Dag Skogheim, *Klassekamp under nordlysflammer*, Oslo 1973
- 17 Fra *Fagbevegelsen i Sulitjelma*, op.cit., s. 41
- 18 Skogheim, «Proletariat og organisering», op.cit., s. 57
- 19 Odlaug, op.cit., bd. 1, s. 237
- 20 Jfr. Skadberg, op.cit., s. 33
- 21 Hentet fra en Sulitjelma-reportasje i *Arbeidsmanden*, nr. 1, 1983
- 22 *Arbeidsmanden*, nr. 3, 1982
- 23 *Ny Tid*, 4. mai 1983

Kildene for den delen som omhandler Sulitjelma-prosjektet er tillitsmenn i Sulitjelma Gruvearbeiderforening.

Kjetil Paulsen

Da populismen seiret i Sosialistisk Folkeparti

SFs distriktspolitikk fra 1961 – 67

I den følgende framstillingen er en bestemt politisk og ideologisk prosess i Sosialistisk Folkeparti beskrevet i forholdsvis korte trekk. Drivkreftene og årsakene til denne prosessen er også omtalt, men analysen kan i høyeste grad utdypes. Strengt tatt vil en interessert leser oppdage en lang rekke resonnementer og konklusjoner som savner fyldestgjørende begrunnelser.

Det er rett og slett ikke plass.

De ytterligere nysgjerrige kan jeg derfor bare henvise til min hovedfagsavhandling i historie* – med samme tittel som denne artikkelen – som finnes bl.a. på Arbeiderbevegelsens Arkiv i Oslo, ved de historiske instituttene og på Universitetsbiblioteket.

Innledning

Venstresidas ideologiske referanseramme i etterkrigstida har i meget høy grad vært knyttet til utenriks- og sikkerhetspolitiske problemstillinger. På dette området har hovedtyngden av venstrekreftene utviklet en slags «tredje vei»-modell, med brodd mot de styrende maktsentra i internasjonal politikk, først og fremst Sovjetunionen og USA. Både i forhold til Arbeiderparti-regjeringens NATO-orienterte sikkerhetspolitikk og kommunistenes tradisjonelle bånd østover representerte Sosialistisk Folkepartis «tredje standpunkt» på 60-tallet en reell fornyelse av den utenrikspolitiske tenkningen i arbeiderbevegelsen.

Også i innenrikspolitisk henseende søkte SF å lansere et uavhengig «tredje standpunkt». Dette skulle stå som alternativ til sosialdemokratisk reformisme og «proletariatets diktatur» i alle dets varianter. Men det er vanskelig å se at SF i så måte nådde særlig langt utover et programmatisk postulat. Partiets radikale reformforslag – f.eks. nasjonalisering av nøkkelindustri og utvidet demokrati på arbeidsplassene – var gamle krav fra NKP og Arbeiderpartiets venstreside. Alt i alt bidro «fornyelsens parti» i norsk politikk til forholdsvis lite nytt i form av konkrete reformkrav. Det grensesprengende i SFs virksomhet lå først og fremst i evnen til å formulere *behovet* for et tredje alternativ i norsk arbeiderbevegelse. I bestemte situasjoner kan en slik konstatering være betydningsfull nok, og SF maktet da også utover 60-tallet å vise at partiet ikke var noe døgnfluefenomen.

Det er imidlertid grunn til å peke på ett viktig unntak i dette hovedmønsteret. I distriktspolitikken skaffet SF seg et program som ikke bare klart skilte seg fra Arbeiderpartiets politikk, men som også utfordret grunnleggende trekk ved hele den rådende økonomisk-politiske tenkemåten. Det var den moderne populismen og vekstkritikken som seiret på SFs landsmøte i 1967, og partiet kom dermed til å innlede den store «grønne» bølgen i norsk politikk på 70-tallet. At programvedtaket innebar en ideologisk fornyelse i ordets egentlige forstand hadde man allerede i datidas politiske debatt en mistanke om.¹ Nå i ettertid er det enda lettere å se at SFs distriktspolitiske program representerte et brudd med arbeiderbevegelsens «konvensjonelle» etterkrigssosialisme.

SFs første år: uoriginal vekstpolitikk

SF ble i 1961 ført inn i norsk politikk på en bølge av opposisjon mot Arbeiderpartiets utenriks- og sikkerhetspolitikk. Dette ble reflektert i partiets politiske prioriteringer i en årrekke. Hovedvekten ble lagt på kamp mot atomvåpen og norsk NATO-medlemskap.

Men i tillegg var i hvert fall et minimum av innenrikspolitisk engasjement nødvendig. Et særtrekk ved det ideologiske grunnlaget på dette området var en sterk konsentrasjon omkring politisk og økonomisk makt, men langt mindre fokusering på selve målet

for utviklingen av produksjonssystemet. *Planøkonomi, nasjonalisering* og *statsdrift* var generelle begreper som stadig ble gjentatt både i stortingsarbeidet, i ulike programerklæringer og i artikler i den uoffisielle partiavisa *Orientering*. I likhet med Arbeiderpartiet og NKP regnet SF den økonomiske og teknologiske vekstprosessen *i seg selv* som forholdsvis uproblematisk. Den kunne til og med nyttiggjøres enda mer effektivt under sosialismen, slik partiformann Knut Løfsnes var inne på i *Orientering* i 1962:

«De store tekniske framskritt vi har vært vitne til den siste menneskealder kan bare nyttiggjøres fullt ut under et plan-økonomisk system.»²

På bakgrunn av det forestående kommunevalget høsten 1963 er det ikke overraskende at SFs distrikts- og primærnæringspolitiske engasjement tok seg noe opp dette året. «Like kår for hele Norge» ble gjort til partiets slagord i løpet av våren og sommeren 1963. Men SFs løsningsforslag på utkant-Norges problemer varslet ikke noe prinsipielt nytt:

«Vi trenger et næringsliv i distriktene for folket som bor der – og naturherlighetene vil vi beholde for vanlige mennesker. Veien å gå er et storstilt økonomisk engasjement fra statens side. Egne statsbedrifter, økonomisk støtte til kommunale tiltak og bedrifter reist ved samvirketiltak av fiskerne og jordbrukerne sjøl.»³

Orientering brakte i løpet av 1963 en lang rekke reportasjer fra Nord-Norge som tok opp næringsutviklingen i landsdelen. Problemstillingene var skåret over samme lest: en alternativ politikk var bundet til tradisjonelle lønnsomhets- og inntektsbegreper. Det var bransjenes og næringenes problemer som sto i fokus, ikke lokalsamfunnenes samlede behov. Rasjonalisering og nedgang i jordbrukets arbeidsstyrke var

«forsåvidt både uunngåelig og riktig (. . .) hva innlandsfylkene trenger er det samme som kystfylkene trenger: Industri».⁴

En av partiets økonomiske eksperter, Ståle Seierstad, skrev i juni 1963:

«Fram til 1970 er det behov for å bygge 25 000 nye arbeidsplasser i Nord-Norge, idet en må regne med en økning i den totale yrkesbefolkning i landsdelen på kanskje 10 000, videre må det skapes arbeidsplasser for de 4 000 nåværende arbeidsløse, og for de 10 000 som det er ønskelig å trekke inn fra jordbruk og fiske.»⁵

Utsagn av denne typen demonstrerer ikke at SF var en mer entusiastisk tilhenger av strukturrasjonalisering, «ønskelig» avfolkning og tradisjonell økonomisk vekst enn andre partier. Det viser bare at vedtatte økonomiske og næringspolitiske sannheter også ble akseptert av SF. Partiet hadde de første årene ikke noe prinsipielt nytt å bidra med på dette området, og representerte ingen utfordring til de meget sterke vekst- og omstillingsprosessene i det norske samfunnet.

Endringer fram mot 1967

I 1965 ble distriktpolitikken gjenstand for omfattende offentlig debatt i Norge. Det som utløste den sterke striden var *ideen om vekstsentra* som ble lansert i stortingsmelding 29 (1963 – 64) om Distriktenes Utbyggingsfond og virkemidlene i distriktpolitikken.

Arbeiderpartiregjeringens begrunnelse for å drive fram etableringen av vekstsentra var knyttet til tanken om en oppdemnings-effekt. Fraflyttingen fra distriktene til de store byene kunne begrenses ved at regionale sentra ble tilført ulike økonomiske og industripolitiske stimuli. Disse kunne fange opp en betydelig del av fraflyttingen og dessuten yte service til et omland som dermed kanskje kunne unngå avfolkning. På Stortinget møtte Arbeiderpartiet mest bastant motstand fra Senterpartiet, som hevdet at vekstsentrene var et program for avfolkning av bygdene ved at de distriktpolitiske ressursene ble brukt til å skape store befolkningskonsentrasjoner istedenfor næringsvirksomhet i de virkelige utkantene. Det eneste partiet kunne akseptere var en politikk med utbygging av minst ett senter i samtlige av landets kommuner.⁶

SF var neppe mer engasjert i debatten om vekstsentra enn de øvrige partiene. Noen klar linje i forhold til den offentlige striden hadde partiet åpenbart ikke. I *stortingsdebatten* stilte Asbjørn Holm

seg positivt til tanken om vekstsentra, men etterlyste en konkretisering av forslaget. Finn Gustavsen uttalte i samme debatt:

«Her trengs det offentlig initiativ, offentlig industrireising. Det er tvingende nødvendig som den eneste betydelige faktor for løsning av problemene i Nord-Norge.»⁷

Kort tid etter stortingsdebatten kunne Orientering opplyse at Per Ferstad, SFs representant i fylkestinget i Sør-Trøndelag, ville gå inn for at fylkestinget tilsluttet seg tanken om vekstsentra i Sør-Trøndelag.⁸

Landsstyreprerentant Ottar Brox på sin side gikk skarpt ut den 23. januar med et nokså dårlig kamuflert angrep på det han åpenbart oppfattet som partilinja, dvs. stortingsrepresentantenes synspunkter på distriktpolitikk og vekstsentra:

«SFs standpunkter i debatten om distriktsutbygginga kan for så vidt være bra nok. Men de skiller seg ikke radikalt fra den teorien som ligger til grunn for tiltakene under Nord-Norgeplanen (. . .) Det er ingen tvil om at om vi brukte en brøkdell av de pengene som vi nå bruker til å bygge ut sentra med industri, storbåtflåte og boliger, til å bygge ut mulighetene for yrkeskombinasjon så ville dette være uendelig mer effektivt . . .»⁹

Men det var i utarbeidelsen av arbeidsprogram for stortingsperioden 1965 – 69 at det for alvor ble strid om SFs distriktpolitikk. Det opprinnelige programforslaget for partiets sentrale sakskomiteer inneholdt ingen nye tanker om distriktpolitikken. Avfolkingproblemer var lite omtalt, og vanskelighetene i utkant-Norge ble drøftet som et temmelig ensidig lønnsomhetsproblem innenfor særlig primærnæringene.

Partiets landsstyre ble satt til å ferdigbehandle og vedta arbeidsprogrammet, noe man ikke klarte å få til før i juni 1965, et halvt år forsinket. Dette berodde bl.a. på uenighet i distriktpolitikken. Detaljene i programdiskusjonen i landsstyret framgår ikke av møteprotokollene. Men både på bakgrunn av de endringene som ble gjort og debatt deltakernes oppfatninger i dag er det klart at hovedtendensen var en vilje til å drive den nærings- og distriktpolitiske delen av programmet i populistisk retning. Den mest aktive driv-

kraften var Ottar Brox – representant for Troms – som på dette tidspunkt kunne presentere hovedlinjene i et noenlunde helhetlig populistisk alternativ (se neste kapittel).

Allerede på landsmøtet i 1964 spilte Brox en sentral rolle i den distriktpolitiske debatten. I landsstyret fikk han følge av den nylvalgte partisekretæren Kjell Bygstad. At de populistiske synspunktene – og deres målsmenn – kunne provosere og skape diskusjon ble demonstrert på det første landsstyremøtet i 1965. Per Wiberg, faglig tillitsmann på Borregård, hevdet nokså opprørt at han fant hele saksbehandlingen uforsvarlig.¹⁰ Og både Kjell Bygstad og Finn Gustavsen husker Ottar Brox som en uhyre aktiv og uortodoks debattant i landsstyret, med omstendelige men sterke uttrykksformer.¹¹

Skal man bedømme Brox' og Bygstads gjennomslagskraft i landstyret i forhold til arbeidsprogrammets endelige ordlyd, så må den ha vært ganske sterk. Det opprinnelige programforslaget ble på vesentlige punkter modifisert:

I *fiskeripolitikken* legger arbeidsprogrammet mindre vekt på generelle nasjonaløkonomiske målsettinger og mer vekt på at hovedmålet er å trygge sysselsettingen og stanse avfolkingen. Sentraliseringen av fryserier og filetanlegg blir sterkt kritisert. I stedet må det satses på en tilpassing til lokale forhold, også ved at fiskere som ønsker å skaffe seg mindre fartøyer må få lån på linje med andre.

I *jordbrukspolitikken* signaliserer SF fortsatt sin støtte til strukturrasjonalisering, men dette knyttes sammen med en klar kritikk av ensidig strukturrasjonalisering som truer bosettingsmønstret. Små bruk må ha livets rett på linje med store bruk. Produksjonsspesialisering og andre former for effektivisering som kan føre til sentralisering blir problematisert og regnes ikke som noen gitt velsignelse *à priori*.

Distriktsutbyggingen har for første gang fått et eget punkt i noe SF-program. Avsnittet «Fram for utkantstrøka» legger hovedvekten på at distrikts-Norge har behov for en «betydelig industrireiseing i offentlig regi», men det er ikke snakk om storstilte «hjørnesteinsbedrifter» eller tungindustri:

«Tilvirkningen og foredlingen av råstoff fra bygdenæringene må i langt større utstrekning bli lagt til distriktene (. . .) Det bør også opprettes en kapitalsterk organisasjon for produktut-

vikling, kvalitetskontroll og omsetning av husflidvarer, småindustri og produkter. Hensikten med en slik organisasjon skal være å oppnå desentralisert produksjon, fortrinnsvis på samvirkebasis.»¹²

Ottar Brox forfattet på denne tida sin bok «Hva skjer i Nord-Norge?», og han skriver her optimistisk at populistene snart kommer til å få overtaket i SF.¹³ Arbeidet med arbeidsprogrammet kan tyde på at han hadde rett. De forandringene som det opprinnelige programforslaget gjennomgikk i løpet av behandlingsprosessen på 8 måneder er iøynefallende.

Hva er årsaken til endringene? Man kan tenke seg at den opprinnelige diskusjonen om programforslaget i grunnorganisasjonen – lokallagene – tvang fram et krav om endringer i en slags primærnæringsvennlig eller populistisk retning. Dette er neppe tilfelle. Svært få av de kommentarene som kom inn fra grunnorganisasjonen dreide seg om den næringspolitiske delen av programforslaget. Det var praktisk talt bare Tromsø SF som bidro med kritiske forslag til fiskeri- og landbrukspolitikken,¹⁴ og disse gikk etter linjene til Ottar Brox. I et enstemmig vedtak fra medlemsmøtet 25. oktober 1964 heter det:

«Utbygging av små lokale sentra løser ingen problemer. Det bare påskynder avfolkinga og brakklegginga av nasjonens ressurser (. . .) Det har ikke vært gjort tilstrekkelige målbevisste forsøk på å bygge opp former for fiske som kan kombineres med småbruksdrift. Dette kan bli løsningen for mange flere kystbygder enn nå.»

Men uttalelser av denne typen er unntak som bekrefter regelen: SFs lokalorganisasjon var forholdsvis lite engasjert i debatten om en ny distriktspolitikk i 1964 – 65, selv om innlegg i f.eks. Orientering kan tyde på at interessen var stigende. Den viktigste direkte drivkraften på dette tidspunkt kan vanskelig være noe annet enn en aktiv innsats fra enkeltpersoner i SFs ledende organer, først og fremst Ottar Brox og Kjell Bygstad. Men på den andre siden har *gjenklangen* i den øvrige partiledelsen vært upåklagelig. Strid har det vært, men en mer distriktsradikal linje vant altså et visst fotfeste til slutt i arbeidsprogrammet 1965 – 69.

Det populistiske alternativ

Den distriktpolitiske debatten i SF tilspisset seg i 1966, og ikke minst kom Ottar Brox' bok «Hva skjer i Nord-Norge?» til å få betydning for diskusjonen både innenfor og utenfor SF. Sannsynligvis var Ottar Brox den første som bevisst tok i bruk begrepet «populisme» i norsk politikk,¹⁵ og i diskusjonene i SF henspilte populisme-begrepet på det politiske programmet som Brox presenterte i «Hva skjer i Nord-Norge?». Boka hentet mesteparten av sitt materiale fra Nord-Norge, men mange av synspunktene og konklusjonene er generaliserte. Dette bar i stor grad også debatten preg av. Populismen ble oppfattet som et allment rammeprogram for en *samlet* samfunnsutvikling.

«Hva skjer i Nord-Norge?» består av to hoveddeler. Den første er en grunnleggende kritikk av etterkrigstidas sosialdemokratiske distriktpolitikk, som etter Brox' vurderinger på mange punkter representerte en forverring for utkant-Norge i forhold til Nygaardsvolds regjeringstid. Delvis med utgangspunkt i 50-årenes *Nord-Norge plan* argumenterer Brox sterkt og polemisk mot «anerkjente» virkemidler i distriktpolitikken: kommersialisering og strukturrasjonalisering av primærnæringene, troen på hjørnesteinsbedrifter, overdreven satsing på infrastruktur, bevisste forsøk på nedbygging av kombinasjonsdrift m.m. Dommen over Arbeiderpartiet og tradisjonell sosialøkonomisk tenkning er ikke nådig: gjennom sin økonomiske sektortenkning har den sosialdemokratiske staten i praksis stilt seg på filetindustriens og storbåtredernes side. Bruttonasjonalprodukt og kontantinntekter er ofte irrasjonelle mål for velferd. I nord-norske lokalsamfunn har naturalieinntektene avgjørende betydning for folk flest, selv om dette ikke kan måles i økt bruttonasjonalprodukt.

Etter å ha konstatert at avfolkingen ikke skyldes mangel på ressurser, men mangel på organisasjonsformer i tillegg til en direkte skadelig offentlig distriktpolitikk, går Brox over til å skissere sitt alternativ, det populistiske program. Dette har som utgangspunkt at distrikts-Norge ikke primært må oppfattes som «sektorer» eller «bransjer», men som lokalsamfunn og familier. Dessuten at folk velger bosted og yrke på et rasjonelt grunnlag, etter en logisk vurdering av hva som er de viktigste velferds- og trivselsfaktorene.

Med dette for øye hevder Brox, i stor grad basert på egne undersøkelser, at folk i utkantbygdene i Nord-Norge ikke flytter dersom de får mulighet til en rimelig yrkeskombinasjon på hjemstedet. Ikke bare for de enkelte familier skaper dette størst velferd og trivsel, men også ut fra et samfunnsøkonomisk synspunkt er en slik løsning å foretrekke. Å investere i organisasjonsformer med sikte på yrkeskombinasjon er billigere enn å investere f.eks. i stortrålere og sentralisert filetindustri. I det siste tilfellet investerer man også i fraflytting og svære sosiale problemer i de urbane sentra, selv om dette gir positive utslag på bruttonasjonalproduktet og lønnsstatistikken som bare registrerer kontantinntekter. Den mest hensiktsmessige formen for yrkeskombinasjon er fiske/jordbruk, ofte med nabosamvirke og en radikal omlegging og demokratisering av omsettings- og markedsføringsleddene innenfor fiskeriene. Men også f.eks. husflid og desentralisert småindustri egner seg godt i yrkeskombinasjon og kan styres og samordnes på en både demokratisk og ubyråkratisk måte.

«Hva skjer i Nord-Norge?» vakte som nevnt meget sterk debatt, både i og utenfor SF. Innlegg i Orientering og lokale reaksjoner viste at diskusjonen nå grep sterkere om seg i partiorganisasjonen. Etter forslag fra sentralstyret – som etter hvert sto sterkt splittet i denne saken – vedtok landsmøtet i 1966 at man skulle avklare striden gjennom å forberede et distriktpolitisk programvedtak til landsmøtet i 1967. En programkomité ble nedsatt med representanter for ulike syn på distriktpolitikken. Populistenes mest markerte talsmenn var partisekretær Kjell Bygstad og SUFs representant Peder Martin Lysestøl. På motsatt fløy sto økonomen Fritz Holte fra Norges Landbrukshøgskole som en forgrunnsfigur.

Ikke uventet fikk landsmøtet i 1967 forelagt seg to alternativer til distriktpolitisk programvedtak. Det var forventet at *alternativ 1* (Holte m.fl.) representerte det konvensjonelt «teknokratiske», mens *alternativ 2* (Bygstad m.fl.) sto for den populistiske nytenkningen. Men forholdt det seg virkelig slik?

En av bærebjelkene i populismen – slik den kom til uttrykk i «Hva skjer i Nord-Norge?» – er forskjellen mellom økonomisk sektortenkning og tradisjonelle lønnsomhetsbegreper på den ene siden og vektleggingen på lokalsamfunnet som planleggingsenhet og ikke-målbar lønnsomhet (trivsel, naturalieinntekter etc.) på den

andre siden. I alternativ 2 er de populistiske premissene lagt til grunn:

«... distriktsplanlegginga (må derfor) i langt sterkere grad se *lokalsamfunnet* som planleggingsenhet, i stedet for å se de enkelte næringer isolert (...) Sosialistisk Folkeparti krever en samfunnsmessig helhetsvurdering lagt til grunn for utbygging av næringslivet. En samfunnsøkonomisk vurdering vil måtte ta hensyn til en rekke forhold som ikke kommer med i de private bedriftseieres vurderinger, m.a. grunnlagsinvesteringer i kommunikasjoner, sjukehus, skoler, boliger o.l.»

Opp mot dette var det forventet at alternativ 1 skulle presentere en mer eller mindre tradisjonell vekstideologi med vekt på økonomisk sektortenkning. Men dette er det vanskelig å finne dekning for, og arkitektene bak alternativ 2 måtte da også uttrykke seg temmelig forsiktig:

«Alternativ 1 har fått eit sterkt preg av *økonomi*, rett nok ei svært fornuftig utgåve av sorten, men det har ført til at opplegg, ordbruk og tankegang har fått svært *teknisk* karakter.»¹⁶

«Det er lite å kritisere i Alternativ 1 hva angår det som står der, men dessto mer hva angår det som *ikke* står der.»¹⁷

Rent kvantitativt står det nok mer om økonomi i alternativ 1 enn i alternativ 2. Men de mest utpregede tekniske og økonomiske avsnittene, om offentlig planlegging og offentlig støtte til private bedrifter, er *felles* for begge alternativene. Og hvilken form for økonomisk tenkning er det forfatterne bak alternativ 1 gjør seg til talsmenn for?

«I mange tilfelle vil privatøkonomiske vurderinger *ikke* føre til den plasseringen av arbeidsplasser som lønner seg best for samfunnet. En samfunnsøkonomisk vurdering av de ulike plasseringsalternativer vil måtte ta hensyn til en rekke forhold som ikke kommer inn i de privatøkonomiske overveielsene. Plasseringen av arbeidsplassene får bl.a. konsekvenser for de offentlige utgifter til grunnlagsinvesteringer og for bolig- og reiseutgiftene til arbeidstakerne.»

Nærmest ord for ord har alternativ 2 på dette punktet kopiert alternativ 1 (som ble utformet først) som også uttrykker seg i samsvar med populistiske synsmåter på økonomien. Det er videre vanskelig å se at betydelige deler av det som sies i alternativ 2 ikke også sies i alternativ 1. Ett unntak er avsnittet om verdens matvaresituasjon, som ikke minst Hartvig Sætra var opptatt av på dette tidspunkt. Det heter bl.a. i alternativ 2:

«Under de rådende forhold bør derfor ett av våre bidrag til å løse verdens mest presserende problem – hungersproblemet – være at vi satser på selvforsyning av mat hvor dette er mulig, og dertil utvikler f.eks. fiskeriene til en enda viktigere eksportfaktor av mat til verdens fattige folk.»

Men dette var ikke egnet til å utløse de store grunnleggende konflikter. Og når Bygstad videre hevder at alternativ 1 støtter vekst-senterideen,¹⁸ så er det også her modifikasjoner med i bildet. For det første uttrykker alternativ 1 seg forsiktig på dette punkt:

«Hvis en i utkantstrøka skal få en rimelig tilgang på ytelser fra servicenæringene er det i mange strøk nødvendig med videre utbygging av tettstedene (. . .) SF går derfor inn for at myndighetene støtter reising og videre utvikling av sentra i utkantstrøka. Flest mulig må gis en mulighet for å bo på sine nåværende hjemsteder uten å få urimelig stor avstand til arbeidsplass og servicesenter. Dette betyr at antall sentra må være ganske stort, og at det ikke bør bli slik at de fleste arbeidsplasser samles i noen få store sentra.»

For det andre anerkjenner også alternativ 2 behovet for flere tettsteder i utkantdistriktene:

«For å få en rimelig tilgang på sosiale og kulturelle goder og andre serviceytelser som er naturlig for store deler av landets befolkning er det i mange strøk nødvendig med en videre utbygging av tettsteder (. . .) Tettstedene skal ved siden av å være fundamentet for en industriell utvikling, være servicesenter for det nærmeste oppland. Størrelsen av disse tettstedene bør variere alt etter hvordan bosettinga i regionen er. SF går således imot en ensidig satsing på store sentra i utkantstrøkene.»

Igjen er det snakk om en nyanseforskjell, selv om den *kan* tolkes som temmelig betydelig i dette tilfellet. Alternativ 1 tar ikke så klart de reservasjonene som det blir gjort i alternativ 2. Men å karakterisere formuleringene som en oppslutning om «vekstsenterideen» (implisitt: slik den ble lansert av Arbeiderpartiregjeringen) er neppe holdbart.

Rent saklig er det vanskelig å finne store prinsipielle forskjeller mellom de to alternativene til distriktpolitisk program som ble utarbeidet i SF i 1967. De generelle *målsettingene* for distriktpolitikken er stort sett felles for forslagene: begge går inn for en sterk begrensning av avfolkingen av utkant-Norge, og begge er enige om at alle må få like muligheter og stort sett samme materielle livsvilkår uansett hvor de bor i landet. Også når det gjelder *virkemidler* i distriktpolitikken er likheten stor mellom de to programforslagene. Men alternativ 2 er mer detaljert og konkret enn alternativ 1, som uttrykker seg med større forsiktighet og mer generelt om de tiltak som må settes inn. Distriktpolitikk og selvforsyning sett i et globalt perspektiv er alternativ 2 alene om, men disse forholdsvis nye problemstillingene kunne knapt vekke noen prinsipiell strid i partiet.

Det kan hevdes at alternativ 1 er nokså «teknisk» og «ekspertaktig» formulert, mens alternativ 2 preges av mer agitatorisk språkbruk. Dette er neppe uttrykk for noe mer enn de mest sentrale forfatterens ulike bakgrunn: forskeren og sosialøkonomen Fritz Holte og partisekretæren og den utadrettede politikeren Kjell Bygstad. De to – i bunn og grunn temmelig like programforslagene – tyder på at vesentlige distriktsradikale og populistiske ideer *allerede* hadde fått en viss gjennomslagskraft i nye deler av SF. Men dette var ingen bevisst erkjennelse hos de aktive deltakerne i debatten. Begrepet populisme ble forbeholdt Ottar Brox og drivkreftene bak alternativ 2.

Oppgjør på landsmøtet i 1967

I ettertid får man inntrykk av et temmelig kraftig oppgjør om distriktpolitikken på landsmøtet i 1967. Partisekretær Kjell Bygstad snakker om «brakseier» for populistene, og at mindretallet måtte bøye seg av rent taktiske hensyn.¹⁹ Torolv Solheim – som satt i valgkomiteen – forteller at meget sentrale tillitsmenn i partiet truet

med å trekke seg på bakgrunn av det som skjedde.²⁰ Det samme hevder Hartvig Sætra.²¹ Finn Gustavsen oppfattet mesteparten av landsmøtet som en «maktkamp», noe som skjøv de saklige politiske motsetningene helt i bakgrunnen.²²

Lydbåndopptak fra den distriktpolitiske debatten på landsmøtet er ikke lenger tilgjengelig. Men på bakgrunn av overleverte skriftlige innlegg og intervjuer får man likevel et inntrykk av de mest sentrale argumentene som dominerte diskusjonen, i forskjellige utgaver og varianter:

- Det biologiske perspektiv i alternativ 2 ble sterkt understreket: verdens matvaresituasjon tilsa en maksimal utnyttelse av ressursene i jordbruk og fiskerier, men på en økologisk forsvarlig måte.

- Flere sentrale fagforeningsfolk advarte mot at SF ga inntrykk av å ville tvinge folk til å bo i utkantdistriktene. Det ble bl.a. lagt fram en uttalelse fra flere fagforeninger som protesterte mot at SF hadde signalisert sin støtte til et forslag om å flytte statsinstitusjoner ut av Oslo.

- Alternativ 1 ble kritisert for å være for teknisk og ensidig økonomisk orientert. Alternativ 2 ble beskyldt for å være et slagordutkast og altfor agitatorisk og urealistisk.

- Men framfor alt ble selve saksbehandlingen kritisert fra flere hold. Partiets grunnplan hadde fått altfor kort tid til å drøfte de to forslagene, og man hadde derfor store problemer med å ta stilling.

Det siste er utvilsomt riktig, i hvert fall formelt. De to alternativene ble første gang presentert i Orientering knapt fire uker før landsmøtet. Riktignok var den saklige uenigheten ganske sikkert kjent for de fleste landsmøtedeltakerne uansett, men hvorvidt de to programforslagene representerte noe nytt i forhold til dette fikk nok de færreste anledning til å drøfte på forhånd.

Hvor mange på landsmøtet som støttet de respektive alternativene til program vet man i virkeligheten ikke. Voteringsprosedyren gir ikke grunnlag for å trekke sikre konklusjoner. Først ble et utsettelsesforslag (som tilhengerne av alternativ 1 støttet) tatt opp til votering.²³ Etter flere omganger med stemmelikhet falt dette med meget knapp margin. Deretter voterte man over hvilket av de to alternativene som skulle legges til grunn for utformingen av distriktsprogrammet, og nå seiret alternativ 2 praktisk talt enstemmig

(bare en håndfull delegater stemte for alternativ 1 eller avholdene). På bakgrunn av dette må man trekke følgende konklusjoner:

– Bortimot halvparten av landsmøtet hadde betydelige innvendinger mot begge alternativene, mot den knappe forberedende saksbehandlingen, var usikre eller ønsket av andre årsaker en utsettelse.

– Et stort flertall av disse mente likevel det var viktig å støtte alternativ 2 dersom det uansett skulle tas en avgjørelse. Men for enkelte kunne hensynet til enheten i partiet også spille inn. Alternativ 1 hadde åpenbart tapt allerede etter første valgomgang.

– Alternativ 1 hadde reelt svært liten oppslutning. I realiteten var SFs landsmøte delt omtrent på midten i debatten om distriktpolitikken: halvparten ønsket primært en utsettelse av programvedtaket og den andre halvdelens krevde alternativ 2 umiddelbart vedtatt. Denne todelingen var reell, og gikk fra topp til bunn i partiet slik det kom til uttrykk på landsmøtet. Man finner ingenting som tyder på en iøynefallende polarisering byrepresentanter mot distriktsrepresentanter, selv om kildene her er meget usikre. Hvorvidt man kan skimte noen slags tendenser til «opprør» mot partiledelsen er problematisk å fastslå. For det første var den formelle partiledelsen (sentralstyret) delt omtrent på midten i den distriktpolitiske striden (som oftest 4 – 5 i populistenes disfavør) – så dette dreide seg overhodet ikke om noen enhetlig bastion. Men for det andre er det klart at svært mange oppfattet SF-ledelsen som bare bestående av Finn Gustavsen og Knut Løfsnes. I den distriktpolitiske debatten hadde egentlig ingen av disse stått i aller forreste rekke. Gustavsen kastet seg inn i debattens slutfase på landsmøtet i 1967. Det er senere blitt hevdet at han støttet Fritz Holte og gikk kraftig ut mot alternativ 2.²⁴ Dette er ikke riktig. Gustavsen hørte med til de som ville utsette programvedtaket, og han hadde innvendinger mot begge alternativene:

«Vi har dessverre å gjøre med et ekspertutkast og vi har å gjøre med et som jeg vil kalle for et slagordutkast (. . .) Jeg finner det ytterst uheldig om noen av de framlagte forslag vedtas (. . .) Jeg vil ikke ha ansvaret for alternativ 1. Hvis noen innbiller seg at jeg går inn for det så tar de feil, men det må være lov å rette kritikk mot alternativ 2 også.»²⁵

Finn Gustavsen tapte likevel voteringen, og dette bidro til å svekke hans prestisje blant landsmøtedelegatene. Under valgene til nytt sentralstyre viste det seg at både Gustavsen selv og de som ble regnet som hans nære meningsfeller fikk store problemer. Bl.a. ble Kjell Bygstad satt opp mot Ola Bonnevie som nestformannskandidat, og etter stemmelikhet i første valgomgang tapte han med uhyre knapp margin. Finn Gustavsen ble valgt til siste medlem av sentralstyret med 52 stemmer mot 45 avgitt for «opposisjonens» kandidat Kjell Landmark. Store deler av den populistisk orienterte koalisjonen sto åpenbart bak dette forsøket på å skape forandringer i SFs lederskap, men det var helt klart også misnøye eller politiske motsetninger på andre plan som lå til grunn for samlingen mot Gustavsen og hans nærmeste. De opposisjonelle kandidatene som ble stilt opp – og i stor grad valgt inn som vararepresentanter til det nye sentralstyret – samlet seg f.eks. i mange saker omkring SUF-opposisjonen som nå begynte å vokse fram.

Årsaker

I løpet av 1966 ble det akseptert av SF-ledelsen at man skulle forsøke å komme fram til en slags distriktspolitisk avklaring i partiet. Problemstillingene burde diskuteres i grunnorganisasjonen, og det ble lagt opp til en bestemt debatt- og vedtaksprosedyre. Ved flere anledninger kunne motsetningene synes svært store, ikke minst på landsmøtet i 1967. Men dette gir ikke noe saklig riktig bilde. Både de to temmelig like programforslagene som ble lagt fram på landsmøtet og flere av innvendingene som ble anført mot de nye og distriktstradikale ideene viser at populismen gradvis vant innpass i SF, uten at dette utviklet motsetninger som gjensidig utelukket hverandre. Mange hadde nok innvendinger, men i 1967 støttet litt over halve landsmøtet et klart formulert populistisk program. Og i den grad man opptrådte taktisk, og egentlig støttet det andre alternativet, så skilte dette seg i meget liten grad fra det programforslag som ble vedtatt. Mange av de harde konfrontasjonene – både før og under landsmøtet – berodde i stor grad på fastlåste posisjoner, personlige motsetninger og kanskje utenforliggende konfliktdimensjoner og gjensidig mistenksomhet.

Likevel er det klart at populismen gjorde sitt inntog i SF i løpet av bemerkelsesverdig kort tid, spesielt sett i lys av at det dreide seg om en avvisning av mye konvensjonell visdom, særlig av økonomisk art. Det kan være på sin plass å trekke noen sammenfattende konklusjoner i tilknytning til dette. En nærmere utdyping må jeg imidlertid henvise til min tidligere omtalte hovedfagsavhandling.

– Når SF kom til å satse på en distriktpolitisk profil, så var dette i stor grad i samsvar med et alminnelig offentlig engasjement omkring utkant-Norges problemer. Også andre partier – spesielt Senterpartiet – satset på en aktiv distrikts- og primærnæringspolitikk.

– Med sitt utenrikspolitiske utspring og ankerfeste var det naturlig at SF etter en viss tid utviklet behov for en markant innenrikspolitisk profil. Etter den borgerlige valgseieren i 1965 mistet partiet sin vippeposisjon på Stortinget og dermed ble også den parlamentariske innsatsen mindre interessant både i massemedia og i andre politiske miljøer.

– Innenfor arbeiderbevegelsen – inkludert SF – sto en konvensjonell vekstfilosofi og distriktpolitikk sterkt i etterkrigstida. Men norsk arbeiderbevegelse har også i perioder båret preg av et rød-grønt perspektiv, en allianse mellom by og land. En undersøkelse av SFs prinsipp-program og stiftelseserklæring viser at partiets «folkesosialisme» favnet bredere enn den tradisjonelle faglige arbeiderbevegelsen samtidig som man var lite bundet til klassiske marxistiske teorier. Dessuten var Nord-Norge blant partiets sterkeste regioner både ved valg og i medlemsskare.²⁶ Daværende partisekretær Berge Furre mener bestemt at «Nygaardsvold-romantikken» (by- og landpolitikken) var en levende realitet i SF de første årene.²⁷ Til sammen er det på denne bakgrunn ikke så overraskende at man finner tendenser til et sammenfall i SFs og populismens kapitalisme- og sosialismeforståelse, slik dette kommer til uttrykk i noen grunnleggende dokumenter. De to partenes ideologiske røtter var i så måte ingen hindring for en tilnærming.

– Etter kommunevalget i 1963 ble store deler av SF direkte eller indirekte engasjert i kommunalpolitiske aktiviteter over hele landet. Kanskje sterkere enn andre måtte de sterkt utenrikspolitisk interesserte og ofte svært bevisste SF-medlemmene føle behov for en ideologisk overbygning i forhold til «vei, vann og kloakk»-dis-

kusjonene. Populismen kunne for disse representere svaret på et latent og naturlig behov.

– Som en siste årsak til populismens frammarsj i SF skal nevnes «den samfunnsvitenskapelige faktor». En beskrivelse av etterkrigssosiologiens utvikling faller vanligvis i tre, kanskje fire faser.²⁸ Av interesse i denne sammenheng er fase 2 som i grove trekk omfatter deler av 50-tallet og 60-tallet. I motsetning til den første fasen – som sterkt bar preg av amerikansk-inspirert positivisme og de spesielle politiske impulsene i tilknytning til gjenreisningen etter krigen – er sosiologien i sin andre fase opptatt av å synliggjøre strukturer, organisasjonsforhold og maktfordeling innenfor avgrensede enheter, f.eks. bedrifter, sykehus, fengsler og ikke minst lokalsamfunn. I sin samtid ble dette lagt merke til, kanskje spesielt fordi mange av de toneangivende samfunnsforskerne plasserte seg på den politiske venstrefløy, f.eks. Vilhelm Aubert, Ottar Brox, Thomas Mathisen m.fl.

For disse og andre var altså hovedpoenget *oppdagelsen av det usynlige Norge*, i praksis de «glemte» befolkningsgruppene og den skjulte maktesløshet. For venstresida ble strømmingen manifestert gjennom tidsskriftet Kontrasts temanummer «Det usynlige Norge», høsten 1967. For tidsskriftets redaksjon var målsettingen å få belyst velferdsstatens bakside gjennom temaer som fattigdom i Norge på 60-tallet, det sosiale hjelpeapparat i velferdsstaten og «reisebrev» fra utkant-Norge. Til dette formålet var det ikke vanskelig å gripe fatt i den omfattende problemorienterte samfunnsforskningen.

Denne «samfunnsvitenskapelige faktor» gjorde seg gjeldende for ut og parallelt med den distriktpolitiske debatten i SF. I utgangspunktet var kanskje ikke veien lang fra ny og radikal forskning til et nytt og radikalt parti. Men avgjørende ble det at den meget aktive og engasjerte Ottar Brox så å si sto med en fot i hver leir og kunne fungere som en slags formidler mellom de to. At dette spilte inn som en årsak til populismens seier i SF, lar vi til slutt Ottar Brox selv argumentere for:

«Med på lista over de faktorer som satte fart i ideologi- og programutviklinga i SF hører helt opplagt *samfunnsforskninga*, som i disse åra begynte å få en viss bredde. Andre vil finne denne framstillinga for subjektiv, men jeg synes det er nød-

vendig å si at vi som var med på denne nybrottsfasen i norsk samfunnsforskning hadde følelsen av at samfunnet for første gang ble synlig for oss, at det som før hadde framtrådt som skygger nå trådte klart og skarpt fram (. . .) Jeg tror at den samfunnsforskninga som kom i gang i utkant-Norge, og som jeg fikk delta i, først og fremst hadde betydning gjennom at den måten som bygdefolk levde, arbeidet og produserte på ble gjort rasjonell, slik at folk som eksisterte under helt andre vilkår enn en sjøl kunne oppleves som medmennesker (. . .) I dag er dette banalt, men det var det ikke for 10 år siden, og det er SFs bruk av samfunnsvitenskap i politisk agitasjon som har gjort slike innsikter alminnelig utbredt.»²⁹

Noter

- * Kjetil Paulsen, *Da populismen seiret i Sosialistisk Folkeparti. SFs distriktpolitikk fra 1961 – 1967*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1982
- 1 Hans Bendiksbj, «Utkant-sosialisme», i *Kontrast*, nr. 10 (1/1968), s. 134
- 2 *Orientering*, nr. 34/1962
- 3 *Orientering*, nr. 16 og nr. 17/1963
- 4 *Ibid.*
- 5 *Orientering*, nr. 23/1963
- 6 Debatten om vekstsentra er grundig drøftet av Margrete Kvalsvik, *Norsk distriktpolitikk i støypeskeia*, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1974
- 7 *Stortingsforhandlinger* 1964 – 65, s. 1834
- 8 *Orientering*, nr. 2/1965
- 9 *Orientering*, nr. 3/1965
- 10 Landsstyreprotokoll 7. februar 1965
- 11 I samtaler med forfatteren – Kjell Bygstad 26. mars 1981 og Finn Gustavsen 5. mai 1981
- 12 Fra SFs arbeidsprogram 1965 – 69, vedtatt av landsstyret 13. juni 1965
- 13 Ottar Brox, *Hva skjer i Nord-Norge?*, Oslo 1966, s. 187
- 14 Uttalelser fra medlemsmøter i Tromsø SF 25. oktober og 9. november 1964
- 15 Bjørn Unneberg, *Arbeider og bonde*, Oslo 1977, s. 98
- 16 Fra Hartvig Sætras hovedinnlegg i den distriktpolitiske debatten på landsmøtet i 1967
- 17 Kjell Bygstad på landsmøtet i 1967. Gjengitt i *Orientering*, nr. 19/1967
- 18 *Ibid.*
- 19 Kjell Bygstad i samtale med forfatteren 26. mars 1981
- 20 Torolv Solheim i samtale med forfatteren 9. april 1981
- 21 Hartvig Sætra i brev til forfatteren 20. oktober 1980
- 22 Finn Gustavsen i samtale med forfatteren 5. mai 1981
- 23 Landsmøteprotokoll 13. – 15. mai 1967

- 24 F.eks. av Sverre Knutsen, *SUF mot SF 1967*, Oslo 1973, s. 35
- 25 Gjengitt fra lydbåndopptak i Knutsen, *ibid.*, s. 35 ff.
- 26 Lars Allén, *Medlemmene i Sosialistisk Folkeparti*, magistergradsavhandling i sosiologi, Universitetet i Oslo 1980, s. 180
- 27 Berge Furre i samtale med forfatteren 26. mars 1981
- 28 Vilhelm Aubert, *Sosiologi I*, Oslo 1979, s. 37 ff.
- 29 Ottar Brox, *Populismedebatten*, håndskrevet og upublisert manuskript fra 1974

Dag Seierstad

Bruddet mellom Sosialistisk Folkeparti og Sosialistisk Ungdomsforbund¹

I februar 1969 – på SF's 6. landsmøte – ble Sosialistisk Folkeparti sprengt. SUF, partiets ungdoms-organisasjon, brøt med partiet. En del av SF's medlemmer meldte seg ut eller gikk i passivitet.

- Hva skjedde på landsmøtet?*
- Hva var bakgrunnen for bruddet?*
- Og hva var virkningene av bruddet – for SF og norsk venstrefløy for øvrig?*

Begivenhetene før, under og umiddelbart etter dette landsmøtet er såpass intense og har hatt konsekvenser for den politiske utviklingen til de fleste som opplevde dem på nært hold, at en må regne med sterkt motstridende tolkninger av det som skjedde.

Min egen framstilling må bli summarisk – av plasshensyn. Den er ingen historisk studie – bygd på omfattende kildegransking eller intervjuing av personer som opplevde bruddet fra ulike synsvinkler. Grunnlaget for min framstilling er følgende:

- 1. Protokoller fra landsmøtet og de siste landsstyremøtene i SF før bruddet.*
- 2. «Orientering» og «Ungsosialisten» fra 1967/68/69.*
- 3. De viktigste klipp fra pressedekningen i «Arbeiderbladet» og «Dagbladet» i 1968/69.*
- 4. Et utvalg av stensilerte brev og arbeidsdokumenter fra partene i striden, slik jeg kunne samle dem som formann i et lokallag i Oslo (Tveita/Haugerud SF).*

5. *Egne inntrykk av utviklingen fram til bruddet slik jeg opplevde situasjonen fra mitt utkikkspunkt: som medlem av Oslo SF, lagsformann i et lokallag, referent for Orientering på sjølve landsmøtet, medlem av SF's sentralstyre etter landsmøtet.*

En framstilling av en parti-splittelse (som av andre samfunnsmessige forhold) må nødvendigvis springe ut av en forståelse, en tolkning av det som skjedde. Det viktige er ikke de såkalte «ytre fakta», men hva de «ytre fakta» betyr.

Av praktiske grunner vil jeg dele framstillingen i to: I 1. del markerer jeg de viktigste enkelt-hendingene fram mot splittelsen på landsmøtet – slik de framsto for offentligheten (gjennom «Orientering» og dagsavisene). I del 2 forsøker jeg så å legge fram min egen «forståelse» av det som skjedde.²

Del 1

Motsetningene trer fram

SUF's 4. landsmøte i oktober 1967 førte til det første åpne sammenstøtet mellom ungdomsbevegelse og parti. Landsmøtet vedtok en serie med uttalelser, bl.a.

- en advarsel mot «ethvert organisert samarbeid mellom SF og DNA»,
- en kritikk av hvordan kulturrevolusjonen i Kina ble framstilt i norske aviser og i NRK,
- og en Midt-Østen-uttalelse med følgende konklusjon:
«Så lenge Israel fortsetter sin aggressive, ekspansjonistiske og rassistiske politikk, må vi slå fast følgende:

1) SUF støtter palestina-flyktingenes og de undertrykte araberes kamp for å få tilbake sitt fedreland.

2) Staten Israel i sin nåværende form som brohode for imperialismen må opphøre å eksistere.

3) Den nåværende befolkning i Israel må garanteres sin rett til å bo i Midt-Østen.»

Det var den siste uttalelsen som skapte strid – både i dagspressen og i «Orientering».

«Orientering» brakte fyldig referat fra landsmøtet på midtsidene 14. oktober 1967. Uttalelsen ble gjengitt i sin helhet under nøytrale

overskrifter. Men på lederplass tok «Orientering» (i usignert leder) avstand fra Midt-Østen-uttalelsen:

«Når det derimot gjelder synet på Israels rett til å bestå som egen stat innenfor de grenser landet hadde før krigen brøt ut i juni, synes det å herske en dyp og beklagelig meningsforskjell mellom SF og SUF. Det overveiende flertall av vårt folk, og også av SF's medlemmer og velgere, vil stille seg helt uforstående til SUF's uforsonlige og lite veloverveide syn på denne saken.»

Lederen distanserte seg også fra uttalelsen om presse-dekningen av kulturrevolusjonen:

«Skuffende er det også at SUF-landsmøtet reservasjonsløst slutter opp om kulturrevolusjonen i Kina og sluker den kinesiske propagandaen om sovjetisk «revisjonisme»».

I neste nummer av «Orientering» fulgte lange svar fra SUF's sentralstyre og fra *Kjell Bygstad* (medlem av SF's sentralstyre og SF's sekretær 1964 – 66). Begge artiklene hadde klar polemisk brodd mot «Orientering»s redaksjonelle ledelse.»

«Orientering» presiserte raskt at lederen var usignert fordi den ga «uttrykk for en samlet redaksjonell vurdering og fikk sin utforming etter en diskusjon mellom redaktørene og redaksjonsrådets medlemmer».

Redaksjonsrådet besto av Ola Bonnevie, Finn Gustavsen, Sigurd Evensmo og Knut Løfsnes. Av disse 4 var det bare Evensmo som ikke var medlem av SF's sentralstyre. Det ble dermed klart at striden både gikk mellom SF's og SUF's sentralstyrer og innen SF's sentralstyre (der Bygstad var medlem).

Hilsningsadresse til Sovjet-jubileet

I midten av november 1967 kom neste omdreining i parti-debatten. I anledning 50-årsdagen for oktober-revolusjonen hadde enkelte SF-ere undertegna et hilsningstelegram som vennskaps-foreningen Norsk Sovjetrussisk Samband sendte ut. Løfsnes og Evensmo var blant de 4000 underskriverne.

Sentralstyret i SUF var med på en egen «hilsningsadresse» der

Sovjets samarbeid med USA ble fordømt som «en hånd mot de revolusjonære bevegelsene som er engasjert i en kamp på liv og død mot amerikansk imperialismen.» Kjell Bygstad, Ole Kopreitan (SF's parti-sekretær) og to av vara-representantene til SF's sentralstyre, Svein Johansen og Arne Byhre var også blant underskriverne.

Sigurd Evensmo krevde i et innlegg i «Orientering» (18. november) at SF's landsstyre måtte slå fast på sitt møte uka etter at «en slik generelt Sovjet-fiendtlig holdning ikke er i samsvar med partiets prinsipielle retningslinjer og politikk».

Landsstyremøtet 18. – 19. november 1967 ble splittet på midten i dette spørsmålet og gikk ut med et intetsigende vedtak som avsluttet med at det «ikke er SF's oppgave f.eks. å velge side i konflikten mellom China og Sovjet-samveldet».

For utenforstående var alt nå mønstret i konflikten klart trukket opp:

Løfsnes/Gustavsens/Bonnevie-fløyen i SF's sentralstyre med støtte fra Cordtsen i «Orientering» mot Bygstad/Kopreitan/Svein Johansen-fløyen i SF's sentralstyre i samarbeid med SUF's sentralstyre.

Den utadvendte debatten stilnet av med dette.

Sommeren 1968

I juni 1968 slo *Sigbjørn Hølmebakk* til med en stort oppslått artikkel i «Orientering» med overskriften «Vi trenger en ny partiledelse.» Det het der: SF «er blitt et parti i stagnasjon». Og videre:

«Det er ikke noe i veien med våre ideer, det er noe galt med oss selv, med selve partiet. (. . .) Vi trenger en partiledelse som kan skape en større vennlighet, en større hengivenhet for hverandre og for saken, en partiledelse som kan dempe den ofte litt fiktive kampen mellom høyre- og venstre-tendenser . . .»

Denne sommeren la SF seg enda et lite hakk høyere på Gallup-tabellene. Et drøyt år hadde Gallup-resultatene svingt rundt 7%. I juni, juli og august 1968 viste Gallup 7, 4 – 7, 5 – 7, 3% for SF. Ved stortingsvalget i 1965 hadde 6% av stemmene gitt 2 mandater, men med SF i god angreps-posisjon for 6 – 7 nye mandater.

Det var nå bare ett år til neste stortingsvalg, og radikaliseringen av ungdomsgruppene som følge av Vietnam-krigen ga grunnlag for håp om et nytt valg-gjennombrudd for SF.

I juni var Hølmebakk opptatt av stagnasjonen. I august rykket sovjetiske tanks inn i Tsjekkoslovakia, og ifølge Gallup forlot 1/3 av SF-velgerne partiet (September-gallupen viste 5,0%).

SUF's sommerleir

I august 1968 hadde SUF sin sommerleir på Tromøya med 300 deltakere fra hele landet. Berge Furre var til stede på leiren og ga et fyldig referat i «Orientering» (24. august).

I SUF's interne organ, Politisk bulletin nr. 11/1968, gis det et referat av en av debattene:

«Mye av debatten dreide seg om SF og dets rolle. Det blei framhevd at SF er et sosialdemokratisk parti uten noen fast teori og at partiet har en dårlig praksis i det monn det har noen overhodet.

De fleste var enige om at det måtte komme til brudd, enten direkte ved at «vi blir kasta ut», eller at vi overtar partiet, – får igjennom en marxist-leninistisk linje der. Dette vil i realiteten også bety et brudd idet høyrefløya ikke ville finne seg i å stå i et slikt parti og derfor ville bryte ut. Det er snakk om to linjer; en reformistisk og en revolusjonær, som ikke i lengden kan forenes i samme parti.

Det blei også pekt på at det *ikke finnes noen venstrefløy i SF*, men en del enkeltpersoner som uavhengig av hverandre utgjør en slags venstreopposisjon.»

Samme nummer av Bulletinen refererer også fra debatten på sommerleiren om politisk plattform for SUF – og viser til et forslag fra Tor Mostue, Sverre Knutsen og Tron Øgrim:

«Forslagstillerne mener at den norske arbeiderklassen trenger et revolusjonært parti som grunner arbeidet på Marxismen-Leninismen, Mao Tsetungs tenkning. Dette betyr ikke at vi straks vil bryte med SF for å stifte et slikt parti. Partiet kan oppstå ved at den revolusjonære linja seirer i SF, eller ved at den kastes ut og skaper en ny organisasjon.»

Dermed var en ny dimensjon brakt inn i debatten klart og uttalt: spørsmålet om brudd og parti-splittelse.

SUF's 5. landsmøte

SUF's 5. landsmøte i september 1968 markerte tydelig de politiske motsetningene. Landsmøtet vedtok en Politisk plattform med avvisning av «den parlamentariske veien til sosialismen» og programfesting av «proletariatets demokratiske diktatur». I tillegg vedtok landsmøtet å gjennomføre den «demokratiske sentralismen» som organisasjons-prinsipp og at marxismen-leninismen, Mao Tsetungs tenkning stilles til debatt (og som grunnlag for skoleringen) i SUF's organisasjon i ett år med sikte på programfesting på neste landsmøte.

SF's formann *Knut Løfsnes* kommenterte landsmøte-vedtaka i intervjuer til dagspressen: «Et parti bør ikke ha medlemmer som er prinsipielt uenige i partiets program. Hvis SUF har fattet vedtak som går på tvers av SF's program, bør de selv ta konsekvensen av det.»

«*Orientering*» reagerte på landsmøtet med en helsides redaksjonell kommentar av *Kjell Cordtsen* med overskriften «*En nødvendig avklaring*». Cordtsen tok utgangspunkt i en rekke sitater fra SUF-dokumenter og uttalelser fra ledende SUF-representanter, bl.a. fra Sigmund Grønmo, den nyvalgte formannen i SUF:

«Den revolusjonære og den parlamentariske linja kan ikke forenes; den ene må seire over den andre. Den revolusjonære linja har seiret i SUF, og kampen må føres videre i SF.»

Cordtsens konklusjon var:

«Landsmøtet vedtok da også en politisk plattform og en organisasjonsstruktur som skiller seg så sterkt fra SF's, at man i dag kan tale om to organisasjoner med to vidt forskjellige grunnsyn.»

Motsetningene går også innen SF:

«To sterkt avvikende samfunnsoppfatninger står mot hverandre, selv om vi nok tror at Bygstad-fløyen utgjør et lite mindretall innenfor selve partiet.

En avklaring er ikke desto mindre nødvendig, både av hensyn til SF's politiske profil, partiets arbeidsgrunnlag og de mange medlemmene som skal forklare, og forsvare, dets politikk på sine respektive arbeidsplasser.»

SF's landsstyre var samlet 12. – 13. oktober 1968 og fattet følgende vedtak:

«Landsstyret stadfester at SF står på sitt prinsippprogram. Landsstyret avviser dermed tesen om demokratisk sentralisme og proletariatets diktatur. . . . SUF's politiske plattform er på prinsipielle punkter forskjellig fra Sosialistisk Folkepartis, men SUF er av SF's landsmøte anerkjent som SF's ungdomsorganisasjon. Landsstyret innskjerper at bare et landsmøte kan endre dette forholdet.»

Hva slags «avklaring»?

Utover i oktober 1968 var «Orientering» fylt av innlegg i debatten – for eller mot SUF og SUF's politiske plattform. Det var de klare standpunktene som preget denne debatten.

Ute i organisasjonen var nok situasjonen mer uklar. Flere stridende tendenser var til stede. På den ene sida var det massiv motvilje mot SUF – sterkt prega av massemedienes SUF-bilde. På den andre sida var det en blandig av beundring og misunnelse over SUF's uredde aktivisme og evne til å mobilisere medlemmene til innsats.

De militante SUF-miljøene med skarp front mot «Orientering» og det offisielle SF var konsentrert få steder i landet – først og fremst i storbyene. På mindre steder var det ofte et godt forhold mellom SF- og SUF-miljøene, slik at mange SF-ere hadde problem med å godta «Orientering»s krav om «avklaring».

Så seint som i desember var det svært uklart hva en slik «avklaring» kunne innebære. Var det snakk om en politisk eller organisatorisk avklaring?

I SUF var situasjonen enkel. Ledelsen sikret seg i løpet av høsten full kontroll over organisasjonen, bl.a. ved eksklusjon av et opposisjonelt lag i Oslo og av alle medlemmer som opprettholdt medlemskap i det partipolitisk uavhengige Sosialistisk Studentlag.

En *politisk* avklaring på landsmøtet var ingen trussel mot SUF – uansett utfall. For SUF var det et spørsmål om en kamp mellom to linjer innen SF. SUF's egen organisasjon var ikke truet. Evnen til å føre kampen videre var ikke truet av politiske prinsipp-erklæringer fra SF's landsmøte. Dette var det dilemma som skapte problemer innen «SF-fløyen» i SF.

For *opposisjonen* i SUF var situasjonen langt mer låst. Det var åpenbart få muligheter innen SUF. En begynte derfor å arbeide med tanken om å organisere *ungdomsgrupper utafør SUF* – i samarbeid med det lokale SF-laget.

SUF's reaksjon kom i form av et sentralstyre-vedtak 29. november 1968, offentliggjort i «Orientering» 7. desember. Det heter her bl.a.:

«Godkjenning av andre ungdomsorganisasjoner, uansett form, vil bety brudd med SUF. . . . vi sentralstyremedlemmer ville måtte gå ut av SF, og oppfordre alle SUF-medlemmer, alle våre meningsfeller og sympatisører i SF til å gjøre det samme.

SUF har ikke truet med noen splittelse av SF – splittelsestruslene kommer fra annet hold. SUF har heller ikke utsatt SF for noen form for press for at SF skal godta SUF's politiske linje.»

Debatten i «Orientering»

I «Orienterings»-debatten var det *Harald Berntsen* som tidligst avviste kravet om «organisatorisk» avklaring (26. oktober). Han kritiserte Løfsnes og Bygstad for at de begge la opp til en «kollisjonskurs» som delte partiet i to fløyer uten noe politisk «sentrum» i mellom. Berntsen tolket SF's landsstyre-vedtaket slik:

«Landsstyret i SF har nå vist at «sentrum» slett ikke er avskaffet. Det har fattet et vedtak som klart markerer seg i forhold til «demokratisk sentralisme» og «proletariatets diktatur» på den ene siden, og Løfsnes' splittelseslinje på den andre siden.

. . . Derfor må det nå slås fast at vi ikke er tvunget til å velge mellom Kjell Bygstad og Knut Løfsnes. Disse to har hver på sin måte ført an i et sentralstyre som har vært ute av stand til å ta initiativ og markere en klar og slagkraftig politisk profil utad. Det må nå bygges ut en sentrumslinje som er i stand til å stå fram og seire på landsmøtet på et klart politisk grunnlag.»

Konklusjonen var: En *politisk* – og ikke organisatorisk avklaring.

16. november lanserer *Gutorm Gjessing, Ottar Brox og Tobias Ritzau* det som skulle komme til å gå under betegnelsen «*Gjessing-linja*»: det at motsetningene måtte løses ved diskusjon og ikke med organisatoriske tiltak som ville føre til splittelse mellom SF og SUF.

14. desember kom så det utspillet som «ordner» debatten og definerer de organisatoriske problemstillingene som landsmøtet i februar ender med å ta standpunkt til. Da trykte «*Orientering*» en 2 siders artikkel av *Berge Furre* med overskriften «*Landsmøtet må gje avklaring*».

– Artikkelen starter slik:

«Sosialistisk Folkeparti er inne i den alvorlegaste krise sidan partiet vart skipa. Ingen kan idag vita for visst om partiet vil reisa seg att.»

– Og slutter slik:

«Får vi den avklaring vi ber om, kan atterreisninga av partiet frå den krise som herjar idag bli den mest inspirerande oppgåva sidan 1961.»

Kravet om avklaring formulerte *Berge Furre* i sine «*fire punkter*» som siden ble «*SF-aksjonens*» fire punkter:

«1. At landsmøtet vedtek ei prinsippfråsegn slik landsstyret har gått inn for. Denne fråsegna må rydda all tvil unna om kvar partiet står når det gjeld proletariatets diktatur, demokratisk sentralisme og overgangen til sosialismen.

2. Landsmøtet må velja eit sentralstyre som kan arbeida – dvs. samarbeida. Dette er viktigare enn at alle fraksjonar er med i sentralstyret.

3. Den ungdom som ynskjer å arbeida for SF's politiske syn utanfor SUF – anten fordi dei er utstøyte av SUF, eller fordi dei ikkje kjenner seg heime i SUF, må få rimelege arbeidsvilkår. Eit minimumskrav må vera at dei får skipa egne ungdomsgrupper i tilknytting til partilaga. Partiet kan ikkje forby ungdom som SUF støyter ut å organisera seg og arbeida for SF's politikk.

4. Men mykje viktigare enn alt dette er det at landsmøtet legg opp til ei omfattande drøfting av partiets arbeidsmåte og politikk som kan leggja grunnlaget for ei fornying av partiet både i teori og praksis.»

Berge Furres artikkel ble viktig av flere grunner:

– De 4 krava definerte det politiske grunnlaget for det som skulle bli flertallslinja på landsmøtet.

– Artikkelen plasserte SF's utvikling i et historisk perspektiv som ga nytt pågangsmot for mange av dem som ikke kunne følge SUF, men som samtidig var oppgitt over utsiktene til en parti-splitelse der den mest aktive ungdommen forsvant. Perspektivet var dette: «Nettopp fordi vår praksis har gjeve resultat, kjennest arbeidsmetodane våre utilfredsstillande.» Nye utfordringer krever «en reformation på hoved og lemmer» av SF, slik at SF kan komme ut over den parlamentariske og snevert partibyggende arbeidsstilen. SF må utvikle «ein organisasjon som er istand til å handle sjølv, ta opp kampen mot det gamle samfunn der organisasjonens medlemmer står».

Med sin beskrivelse oppnådde Berge Furre to ting:

– å se SF's utvikling som en utvikling der partiet kunne sette seg stadig mer krevende oppgaver,

– å få fram at SF's aktuelle muligheter var avhengig av en grunnleggende omlegging av partiets arbeidsstil.

I det samme julenummeret av «Orientering» (14. desember) erklærer *Finn Gustavsen* seg enig med Berge Furre med oppfordringen: Ta standpunkt! Dette var første gang Gustavsen offentlig markerte sitt syn på problemene, og det ga seinere opphav til påstanden om at Gustavsen «hadde sittet på gjerdet» i SUF-striden. I sentralstyret og landsstyret hadde fløyene da stått mot hverandre så lenge og så intenst at påstanden må virke komisk på dem som opplevde disse debattene.

Opprop og mot-opprop

I julenummeret 14. desember trykte «Orientering» et opprop fra 220 SF-medlemmer mellom 15 og 30 år der det bl.a. het:

«Samtidig som SUF krever å få anerkjent sin monopolstilling, blir det mer og mer klart at forbundet ikke kan eller vil være

en organisasjon for all SF-ungdom. . . . Undertegnede SF-medlemmer mellom 15 og 30 år mener det er en forutsetning for en politisk fornyelse av SF at de ungdomsgrupper som i dag ikke kan slutte seg til SUF, har adgang til å organisere seg i tilknytning til de enkelte lokalorganisasjonene av SF.»

Gjessing-linja ble markert med et opprop i «Orientering» 12. januar 1969. Initiativtakerne Gjessing, Brox og Ritzau hadde følge av 11 fylkesformenn (av 19) og 50 lagsformenn. (Flere av disse fylkesformennene ble kasta på fylkesårsmøter seinere i måneden.)

Et opprop som sluttet opp om Berge Furres 4 krav til landsmøtet var undertegna av 5 fylkesformenn og 73 lagsformenn (12. januar). Seinere fulgte nye lister med tillitsvalgte som støttet disse 4 krava.

Samme dag (12. januar) brakte «Orientering» det *forslag til prinsipp-erklæring* som landsmøte-flertallet kom til å slutte opp om. Forslaget var utarbeidd av Berge Furre, Sigbjørn Hølmebakk og Per Maurseth³ – og ble formelt lagt fram av sentralstyrets flertall (Løfsnes, Bonnevie, Gustavsen, Kari Hagemann, Gunnar Nilsen og Gunnar Tønder).

Mobilisering og medlems-verving

I romjula ble «*SF-aksjonen 69*» lansert. 17 av 21 lagsformenn i Oslo-partiet sto bak aksjonen som tok sikte på å verve nye medlemmer til SF for å møte masseinnmeldinger fra SUF.

«*SF-aksjonen 69*» ble en voldsom suksess i Oslo. Den opererte fra eget kontor, organiserte medlemsvervingen over hele Oslo, trykte materiell, arrangerte åpne møter.

Partikontoret var kontrollert av Bygstad-fløyen – med *Ole Kopreitan* som partisekretær og *Svein Johanssen* som sekretær i studieforbundet. I sluttfasen var det derfor to separate organisasjonsapparater som mobiliserte til den store dysten.

I denne perioden var det valgene av delegater til landsmøtet foregikk. Særlig i Oslo gikk det vilt for seg til tider – med masse-innmeldinger fra begge hold, vedtekts- og fullmaktskrangel, fraksjonsmøter med valg av 2 sett representanter, omvalg og gjensidige beskyldninger om fusk, vedtektsbrudd og annet fanteri.

Tore Linné Eriksen brakte i «Orientering» et «stemningsbilde»

fra et mønstrings- og debattmøte som SUF arrangerte i Oslo i romjula: «Under taktfast og hengivende applaus ble f.eks. dette refreng triumferende framsunget:

*Dette var alt om SF-prammen,
slik den seiler undergangens vei,
Gusse, Løfsnes, Cordtsen, Furre,
monopolkapitalens beste lakei.»*

Ottar Brox

Ottar Brox ble en nøkkelperson i striden de siste ukene fram til landsmøtet. SF var fra starten i 1961 sterkt prega av sitt utenrikspolitiske utgangspunkt: Kampen mot atomvåpen, mot NATO-medlemsskapet – og fra 1962 kampen mot medlemsskap i EEC.

Fra landsmøtet i 1966 var SF på offensiven med nye ideer og perspektiver også i innenrikspolitikken. Da ble det *distriktpolitiske* programmet vedtatt – sterkt inspirert av analysene til Brox i boka «Hva skjer i Nord-Norge?».

Brox opplevde det likevel slik at den nye distriktpolitikken hadde liten støtte i partiets sentrale organer. På eller nær SUF-fløyen sto derimot flere enkeltpersoner som hadde virket som distriktpolitiske aktivister innen SF.

Etter å ha overvært et fylkesårsmøte i Akershus i januar 1969 gikk Brox ut med en artikkel i «Orientering» (25. januar) som sluttet slik:

«Dersom landsmøtet resulterer i et så «antiseptisk» sentralstyre som det vi har fått i Akershus, er det klart at det blir utrikelig å fortsette å stå i SF for svært mange, og splittelsen i partiet vil komme til å gå langt inn mot sentrum. Med et «sentrum-styre» derimot vil bare «den harde kjerne» følge de splittelseslystne, slik at splittelseslysten antakelig ville kjølnes.

Antakelig er det bortkasta å skrive dette, og i det hele tatt å arbeide for en sentrumskurs, fordi begge ytterfløyene ser ut til å imøtese splittelse med den største sinnssro. For min egen del veit jeg bare at jeg knapt nok vil kunne arbeide i noen av de «enhetlige» organisasjonene som eventuelt vil oppstå etter splittelsen.»

Taktiske forhold i debatten

Ett forhold var viktig i debatten mellom fløyene. SUF kunne nemlig raust tilby:

«De som står på henholdsvis SF's prinsipp-program og SUF's politiske plattform må kunne stå som medlemmer på like fot i begge organisasjonene.»

(fremma som forslag på SF's landsstyremøte 23. – 24. november 1968)

Det var en nødvendig forutsetning for at *Gjessing-linja* kunne vinne tilslutning at dette ble oppfatta som et troverdig tilbud. Var det et troverdig tilbud?

De som opplevde den intense forakten for SF og «Orientering», det uformelle meningspresset og de organisatoriske utfrysings-teknikkene i SUF-miljøene i Oslo-området utover i 1968, er klar over at en skulle ha hud som elefant for å holde ut som SF-tilhenger i slike SUF-miljøer.

Det var derfor naturlig at *Gjessing-linja* sto svakt i Oslo. De fleste som her formelt sto på *Gjessing-linja*, var reelt for SUF. Utover landet derimot var *Gjessing-linja* uttrykk for en reell politisk holdning i store deler av partiet. Frykt for høyre-dreining, ønske om forsoning gjennom diskusjon – og frykt for å miste ungdommen – var motivene bak.

De som mente det var nødvendig å gi adgang for SF-ungdom til å organisere seg uavhengig av SUF, sto taktisk sett i et dilemma:

1. Det var nødvendig å bekjempe *Gjessing-linja*.
2. Og det var nødvendig å holde flest mulig av dem som støttet *Gjessing-linja* innafor partiet hvis det ble parti-splittelse.

Kjell Cordtsen (som seinere ble formann i valgkomiteen på landsmøtet) var opptatt av dette i en artikkel i «Orientering» 25. januar 1969. Hans hovedpoeng var at det – utenom spørsmålet om ungdoms-organisering – ikke var noen politisk uenighet mellom SF-aksjonen og Brox – *Gjessing*:

«... vi tror det er dekning for å si at det store flertall ønsker nettopp Brox/Handegård-problemstillinger representert i det nye sentralstyret. . . . Vi ønsker ikke noen «enhetlig organisa-

sjon» eller et enhetlig sentralstyre bestående av alene dem som i dag ser det nødvendig å gå imot Gjessing-linja.»

Og videre:

«For SF vil det i hvert fall være dypt beklagelig om de fremtidige skillelinjer blir avgjort på SUF's premisser.»

Disse premissene til SUF fant Cordtsen klart uttrykt i et *internt skriv fra SUF's sentralstyre*:

«Dersom vi blir splitta vekk fra partiet, må vi sørge for at dette skjer på en måte som

a) rammer partiet mest mulig innad,

b) får mest mulig forståelse utad.

Dette skjer ved at vi trekker flest mulig med oss ut av partiet.

Vi må organisere *tilbaketog* fra landsmøtet så godt og effektivt, så konsentrert og samla som mulig.»

Berge Furre fulgte opp med en artikkel i «Orientering» uka før landsmøtet (1. februar): «Landsmøtet må syta for at kampen mot «den harde kjernen» i og ikring SUF ikkje sprengjer bort fra partiet kameratar som vi må ha med i fornyingsarbeidet. Motsetninga mellom oss og mange som står på eller nær Gjessinglinja er ikkje politisk.

... Dei som har stått fremst i kampen i det gamle sentralstyret og i SF-aksjonen bør rimelegvis ikkje dominera eller kontrollera det nye sentralstyret. Dei bør driva fram avklaringa på landsmøtet – men helst bør slike dominera sentralstyret som er nokolunde frie frå det vonde blod partistriden har skapt mellom folk som bør samarbeida politisk.»

Ottar Brox kom tilbake i «Orientering» da landsmøtet åpnet (8. februar) – med et svar til Cordtsen og Furre:

«For oss som har prøvd å utvikle en skikkelig sosialistisk norsk innenrikspolitikk for partiet, er det av interesse å notere at de som skal settes utafør er akkurat de som har jobbet mest aktivt for f.eks. det nye distriktsprogrammet.»

– og med en prinsipiell kommentar til striden og fløyene:

«Men i spenningsfeltet mellom SF's «konservatisme» og SUF's revolusjonære handlingsideologi ser jeg muligheter for en videreutvikling av en sosialistisk politikk i dette landet. I dette feltet synes jeg det har mening å engasjere seg politisk.»

Hartvig Sætra – som støttet SF-aksjonens 4 punkter – fulgte opp i samme nummeret:

«Etter det som har skjedd må det vere eit ufråvikeleg krav at det blir fleirtal for SF's distriktsprogram i sentralstyret. Der-som motsetnadene mellom «Gjessing-linja» og SF-aksjonen skulle føre til at Ottar Brox og Odd Handegård blir haldne utanfor det nye sentralstyret, da har eg og mange andre vur-dert feil når vi skreiv under Furres 4 punkter.»

Odd Handegård

Odd Handegård ble også en viktig faktor i forbindelse med SUF-konflikten. Artiklene hans i «Orientering» i 1967 – 68 ble flaggskippet for «den nye linja» med oppmerksomhet mot norsk arbeidsliv. Handegård hadde vunnet mest gehør hos Bygstad & Co, men ble på landsmøtet i februar 1969 valgt inn i det nye sentralstyret. Han spilte en avgjørende rolle for utformingen av SF's faglig-politiske profil utover i 1969 og 1970.

Odd Handegård ga denne vurderingen av parti-striden 1 uke før landsmøtet:

«Denne striden er absurd, og for de fleste SF-ere rundt om i landet, fullstendig ubegripelig. Striden er forlenget blottet for ethvert politisk innhold – om den noengang har vært politisk. Idag er situasjonen best karakterisert av at 20 – 30 tillitsmenn i Oslo ikke tåler synet av hverandre. Og jeg tror for min del at det var slike rent personlige motsetninger som i sin tid var opprinnelsen til den forurensningen av partiet som vi opplever i dag – dette til tross for alt snakk om «sentralisme», «proletariat» etc. som argumentasjonen på overflaten dreier seg om.»

I sin helsides artikkel forsøker Handegård så i vise
a) at hele debatten er en skinn-debatt der en unngår å drøfte det

som er hovedproblemet: hvordan utvikle en politikk som retter seg mot den «norske virkeligheten» som ingen av partene har gjort noe for å analysere,

- b) at det derfor er like ille uansett hvilken fløy som får flertall på landsmøtet.

Den siste leder-artikkelen i «Orientering»

før landsmøtet stilte problemet slik:

«Kampen står denne gang ikke åpent om SF's politiske plattform. Det våger hverken SUF eller Kjell Bygstad i dagens situasjon. En eventuell kamp mot SF's grunnsyn er dømt til nederlag, og de vet det. Derfor vil forslaget til prinsipperklæring fra sentralstyrets flertall etter all sannsynlighet gå igjennom med overveldende flertall. Den avgjørende kampen kommer i stedet til å stå om et annet spørsmål: hvorvidt SUF fortsatt skal ha monopol på ungdomsarbeidet i partiet – om det meste av den ungdom som søker en sosialistisk plattform, først skal gjennom SUF's drillmaskin – eller ikke. Eller mer positivt uttrykt: Hvorvidt den ungdom som arbeider for SF's ideer, skal få tilfredsstillende arbeidsmuligheter innen partiet, anledning til å skape sin egen profil i elevsamfunn og der ungdom ellers vanker, og rekruttere denne ungdommen på SF's – og ikke på SUF's – grunnlag.»

Landsmøtet 7. – 9. februar

Landsmøtet møttes fredag 7. februar 1969 under intens overvåking fra massemedia, utafor salen. Det var stor strid om hvem som var rettmessig valgt til landsmøtet fra lag og fylkespartier. Hele *fredagen* gikk med til å løse fullmaktsproblemene – og i ren utmattelse gikk landsmøtet med på Torolv Solheims kompromiss-forslag om å gi samtlige omstridte delegater og dobbelt-delegasjoner fulle rettigheter.

Lørdagen gikk med til den politiske debatten etter innledninger av Løfsnes, Kopreitan, Grønmo (SUF's formann), Gustavsen og Karl O. Rikardsen. 140 hadde ordet i denne debatten.

Det skjedde ingen endring i synspunkter eller posisjoner i løpet av landsmøtet. Flertallet av talerne ville åpne for ungdomsgrupper utafør SUF. SUF og Bygstad-fløyen holdt seg strengt til det ultimatum SUF's sentralstyre hadde stilt: dersom landsmøtet åpnet for ungdomsgrupper utafør SUF, ville SUF bryte med SF.

En sentrums-gruppering ledet av *Odd Nordheim* og *Ottar Brox* advarte mot slike ungdomsgrupper. Et brudd med SUF ville føre til en høyredreining i SF ved at en del av de mest aktive og radikale ville følge med SUF ut eller gå i passivitet.

Søndag middag falt kamp-voteringen. 131 stemte for følgende forslag:

«Den ungdom som ønsker å arbeide for SF's politiske syn utenfor SUF – enten fordi de er utstøtt av SUF, eller fordi de ikke kjenner seg hjemme i SUF – må få rimelige arbeidsvilkår. Dersom denne ungdom ønsker å danne egne grupper, må dette foregå ved at gruppen organiseres i tilknytning til og i forståelse med de enkelte lokallag av SF. Gruppene har rett til å drive utadventt rekrutterende virksomhet. Disse gruppene kan ikke danne noen fylkesvis eller landsomfattende organisasjon med utadventt virksomhet som kan komme i et konkurranse-forhold til SUF.»

67 stemte mot forslaget, og 8 avholdt seg. Fra Oslo stemte 16 av 40 mot forslaget. Fra Østfold, Hedmark og Oppland stemte ingen mot forslaget. Utenom Oslo var mindretallet sterkest representert fra fylkene Akershus, Telemark, Aust-Agder, Hordaland, Bergen, (Trondheim), Nordland og Finnmark.

Etter dette forlot 63 delegater møtet. 26 av dem vendte tilbake seinere på dagen, slik at «utmarsjen» reelt besto av 37 delegater, de fleste av dem SUF-medlemmer.

Valget av nytt sentralstyre skjedde etter utmarsjen – og helt uten strid. Alt på landsstyremøtet i oktober hadde Finn Gustavsen gått inn for full utskifting av alle medlemmene i sentralstyret. Dette ble tidlig en slags grunnleggende forutsetning som ingen tok sjansen på å røre ved.

Siden Gustavsen og Asbjørn Holm samtidig trakk seg fra Stortinget ut fra allmenne rotasjons-holdninger, betydde dette at *hele partiets toppledelse ble skifta ut.*

Valgkomiteen – med Brox og Einar Hagen som representanter for mindretallet – fulgte opp forutsetningene om full utskifting og kunne legge fram en enstemmig innstilling. Valgt ble:

Formann:

Torolv Solheim

Nestformann:

Per Wiberg

Per Maurseth

Sekretær:

Per Eggum Mauseth

Styremedlemmer:

Berge Furre

Geir Dahl

Odd Handegård

Marit Moe

Dag Seierstad

Vara-representanter:

1. Odd Nordheim

2. Pål Lynne Hansen

3. Knut Kjeldstadli

4. Einar Hagen

5. Kaare Kopreitan

6. Tove Stang Dahl

7. Kari Pahle Koritzinsky

8. Gunnar Lunner

9. Lars Alldén

SUF's reaksjon på landsmøtet

«Vedtaket fra SF's landsmøte om opprettelse av nye ungdomsgrupper betyr i praksis opprettelsen av en ny ungdomsorganisasjon. Partiets tidligere ungdomsorganisasjon SUF er dermed ekskludert.»

Slik tolket *SUF's sentralstyre* landsmøte-utfallet dagen etter landsmøtet. *Landskonferansen* uka etter sluttet opp om dette synet – og vedtok videre:

«SF's sjette landsmøte betydde en avgjørende politisk høyre-

dreining av partiet. Landsmøtet stadfestet en antimarxistisk og sosialdemokratisk politisk linje. Samtidig står SF uten skikkelig praksis når det gjelder faglig politikk, distriktpolitikk, problemene for ungdom under utdanning osv. Spørsmål som strukturrasjonaliseringer, tidsstudier, nye lønssystemer osv. har partiet ingen linje overfor. Det er derfor uegnet som redskap for arbeiderklassens kamp i Norge.»

«Enhet var ikke mulig mellom de som ville *tjene folket* og de som ville *tjene penger*.» – Slik kommenterte SUF's utadvendte organ *Ungsosialisten* partisplittelsen på lederplass. Lederen uttrykte både en moralsk fordømmelse av SF-ledelsen «som brukte flertallet med vitende og vilje for å oppnå denne splittelsen», og en politisk begeistring for den samme splittelsen:

«Splittelsen er en bra ting for arbeiderklassen. Den betyr en seier for SUF og marxismen – leninismen, Mao Tsetungs tenkning.» (Ungsosialisten nr. 2 – 1969)

SUF og de andre utbryterne

Det var ingen enhetlig fraksjon som brøt med SF i februar 1969. I spørsmålet om nytt parti var utbryterne sterkt splitta. For folk som Bygstad, Kopreitan, Svein Johansen var det viktig å få etablert en organisasjon som kunne fange opp flest mulig av dem som nå meldte seg ut av SF.

SUF derimot klargjorde sin holdning alt dagen etter landsmøtet. Sentralstyret slo da fast at det er nødvendig å opprette et nytt «revolusjonært klassekampparti». Men verken noe parti eller noe forbund kunne skapes på kort sikt.

Bygstad, Kopreitan og Svein Johansen fortsatte arbeidet med å danne i det minste en kontakt- og studie-organisasjon for utbryterne. Organisasjonen ble stifta ut på våren under navnet *Marxistiske Arbeidsgrupper* (MAG).

Men SUF var aktivt frampå for å overbevise utmeldte SF-ere om at SUF's linje i partibyginga var den rette. MAG falt snart fra hverandre, mens SUF-ledelsen håndplukka⁴ de av utbryterne som kunne passe inn i den marxistisk-leninistiske partibyginga gjennom MLG (*Marxistisk-leninistiske grupper*) fram til AKP(m-l).

Del 2

En vurdering og et forsøk på å forstå parti-splittelsen

- Var splittelsen uunngåelig?
- Sprang den ut av uoverstigelige *politiske* motsetninger – eller hadde Odd Handegård rett når han fant årsaken i *personlige* motsetningsforhold?

Spørsmålene er både meningsløse og viktige. Meningsløse fordi historien bare har én ytringsform: Det som skjedde, det skjedde. Og fordi debatten om politiske eller personlige motsetninger lett blir en debatt om høna og egget.

Men spørsmålene er viktige for dem som etterpå vil *forstå* det som hendte. For dem som vil gripe det *uvisse* og det *mulige* i den historiske situasjonen som SF var oppe i høsten 1968.

Min vurdering er denne:

Den utviklingen som førte SUF fram til et brudd med SF hadde noe ubønnhørlig over seg som det kan være vanskelig å se noe alternativ til. Samtidig er det ikke lett å vurdere SUF anno 1968 uten å trekke inn det en vet om SUF's utvikling *etter* bruddet. I største delen av perioden etter februar 1969 har de politiske motsetningene mellom m-l-bevegelsen og SF-/SV-bevegelsen vært så iøynefallende at en lett tillegger SUF anno 1968 mål og hensikter som organisasjonen først seinere utvikler.

Uenigheten og motsetningene mellom SUF og SF går lenger tilbake enn til SUF's landsmøte og Midt-Østen-vedtaket høsten 1967. Men det er samtidig klart at *SF-reaksjonen* på dette landsmøtet fikk stor betydning for utviklingen i SUF. Midt-Østen-vedtaket reiste et intenst følelsesladd tema rett etter 6-dagers-krigen – og ville også i dag⁵ vekke motstand i deler av SV. Men de øvrige uttalelsene ville knapt vekke reaksjon fra noe hold i dagens SV.

SUF-landsmøtet (og sannsynligvis medlemmene også) måtte oppleve kritikken i «Orientering» som en sammenhengende kritikk av en venstre-linje i flere politiske spørsmål. Kritikken plasserte derfor samtidig sentrale SF-ledere og «Orientering» som en høyre-gruppering i forhold til dem sjøl.

Sovjet-debatten i anledning de to «hilsnings-adressene» kom også SUF-kritikerne uheldig ut av – hvis hensikten var å påvirke SUF-medlemmene og SUF's utvikling. Det var etter dette lett å

oppleve ledende SF-ere som ukritiske og opportunistiske overfor den sovjetiske politikken.

Sommerleiren 1968 er sett på som det avgjørende vendepunktet i SUF's utvikling. På det organisatoriske nivået er det sjølsagt riktig. Det er da SUF definerer seg sjøl som «partibyggende» for første gang – med det marxistisk-leninistiske partiet som mål – om nødvendig etter brudd med SF.

Samtidig er det klart at flere av de mest innflytelsesrike på sommerleiren må ha trukket konklusjonene sine lenge før. Når – og på hvilket grunnlag – har jeg ikke kildemateriale til å bedømme.

Mye av den historiske bakgrunnen for de politiske motsetningene mellom SUF og SF er likevel klar:

- Vietnam-krigen er en viktig del av denne bakgrunnen.
- Begivenhetene i Tsjekkoslovakia og Frankrike i 1968 er en annen del av bakgrunnen.

Vietnam-krigen førte til grunnleggende endringer i synet på samfunn og politikk hos mange i Norge. Men sterkest slo det sjølsagt ut blant ungdom. Kampen mot atomvåpen, mot NATO- og EEC-medlemskapet var ført langt på vei uten klasse-analyse i de tidlige 60-åra, som en kamp på vegne av menneskeheten. Sosialister så sammenhenger mellom økonomi og politikk også da, men gjorde ikke dette til hovedsak i agitasjon og bevisstgjøring.

Med Vietnam-krigen ble imperialismen påtrengende og blodig virkelighet, mens det norske samfunnet fungerte som om alt var «normalt». Og det var nettopp det det var!

Opplevelsen av Vietnam-krigen førte til behov for en hensynløs og uredd blottlegging av maktforhold i det *norske* samfunnet. Ellers var verden og krigen ikke til å forstå.

Vietnam, Che Guevara, Rudi Dutschke, klassekamp og elev-opprør på ungdomsskoler – alt var del av én og samme virkelighet: Den virkeligheten som lærebøker, foreldre, massemedia og valg-partier ikke kunne eller ville se i øynene.

En verden full av lidelse og undertrykking, og et samfunn av «voksne» som ikke reagerer, denne opplevelsen har antakelig ungdom kunnet ha til alle tider. Men fra 1965 og utover var motsetningen så skjærende intens at den forklarer mye av den særegne mobilisering av ungdom som fant sted over hele den vestlige verden.

Slik ble SF et lunke politisk miljø for mange ungdommer i denne tida. Eldre SF-ere ble også opprørt, engasjert og radikalisert av Vietnam-krigen. Men ikke med den samme totale og samfunnsfornektende kompromissløsheten. Det lå derfor generasjonsforskjeller bak SUF-striden – og de avspeilte først og fremst hvor nådeløse konsekvenser en trakk *om Norge* på bakgrunn av Vietnam-konflikten.

For SUF var hele det norske samfunnet pill råttent – tvers igjennom. Og de SF-erne som ikke innså det, var sjøl i forråtnelse.

De fleste SF-ere hadde også andre opplevelser enn Vietnam-krigen som bakgrunn for sine politiske perspektiver – og var ikke like villig til å forkaste *alt* i det norske samfunnet.

Samtidig har utviklingen vist at en del av disse generasjonsforskjellene var tempo-forskjeller. Det tok tid før Vietnam nedfelte seg som systematisk innsikt om imperialismen og klassekamp i SF's organisasjon. Men prosessen var i gang lenge før 1968 og endret SF like grunnleggende som den endret SUF. Den tok bare lengre tid – og utviklet seg innafor et annet strategisk perspektiv for den sosialistiske kampen.

Begivenhetene i Tsjekkoslovakia og Frankrike i 1968 var også viktige – på mange måter. Tsjekkerne opplegg for en «sosialisme med menneskelig ansikt» midt i synet på Kreml og mai-opprøret i Frankrike ga håp – ja, visshet – om at «ALT er mulig!»

Reaksjonene – i form av tillitsvotumet til De Gaulle og sovjetiske tanks – knuste vissheten, men *håpet* levde videre i ly av Vietnams uendelige evne til å fortsette kampen: «NOE er alltid mulig! – Og *mer* enn vi har trodd!»

1968 var året da ungdoms-opprøret feide over verden som protest mot autoritetenes herredømme. I Norge førte det til at det «ultra-demokratiske» ungdomspartiet SF sprakk og mista sin ungdoms-organisasjon – mens ungdoms-organisasjonen utvikla seg til en av de mest autoritære organisasjoner vi har hatt i Norge.

Men Norge 1968 er nok ikke siste gang historien slår krøll på seg – fordi muligheter misforstås og misbrukes.

Konfliktene innen SF-ledelsen

Mens konflikten med SUF ble en dyptliggende politisk konflikt, var konflikten innen SF av langt mer personlig art – etter mitt skjønn.

I sentralstyret utvikla det seg intense personlige motsetningsforhold mellom Gustavsen/Løfsnes/Bonnevie på den ene sida og Bygstad/Kopreitan/Svein Johansen på den andre. Konflikten sprang ut av temperaments-forskjeller og ulik politisk bakgrunn – den ene gruppen med «Orientering» som politisk arbeidsplass gjennom store deler av den kalde krigen – og den andre som en mer uryddig og aktivistisk nybrotts-gruppe. Sjølsagt ble konfliktene utkjempa som politiske konflikter, men de hadde ikke samme preg av *nødvendige* konflikter som konflikten med SUF. Person-konstellasjonene ble i virkeligheten avgjørende.

Både den gang og nå må jeg innrømme at jeg har vanskelig for å se at folk som Ole Kopreitan og Svein Johansen sto på sida av det som ble det politiske grunnlaget for SF-aksjonen og det nye sentralstyret. Forskjellene mellom dem og SUF var alt den gang åpenbare:

Svein Johansens artikkel «Om reformer og strategi» («Orientering» 13. januar 1968) er et eksempel på dette. Han sier der bl.a.:

«Hele vårt «demokratiske» spillfekteri med partier som lover å gjøre det og det *for oss*, er i sin grunnleggende holdning anti-demokratisk, fordi partiene egentlig «lover» å ta makta fra oss.»

For Svein Johansen var grasrot-kollektivet, lokalsamfunns-aksjonene, viktige både som mål og middel i kampen for sosialisme. SUF's sentralistiske partimodell og organisasjons-praksis lar seg (og lot seg) vanskelig forene med slike perspektiver på strategien.

Heller ikke *Gutorm Gjessing* klarte å markere annet enn sentrale SF-synspunkter i den *politiske* debatten før splittelses-landsmøtet. I en artikkel i «Orientering» 18. januar 1969 forsøker han å klargjøre sitt politiske utgangspunkt. Artikkelen krever at SF's politikk må utvikles ut fra en klar klasse-analyse der klassekampen settes i sentrum, men der strategien bl.a. innebærer:

«Vi må få banka ut av det norske folket den vrangforestillingen at revolusjon nødvendigvis betyr voldsbruk fra de revolusjonæres side.»

SF etter splittelses-landsmøtet

SF var spådd mye vondt etter landsmøtet – dersom det ble brudd med SUF:

- høyre-dreining,
- fortsatt strid,
- kaos i organisasjonen,
- nedgang i medlemstall,
- lav aktivitet.

Gikk det slik?

- Det ble ingen høyre-dreining:

I løpet av 2 – 3 år utvikla partiet og studieforbundet (SFSF) en politisk profil og et politisk skolerings-opplegg som reiste grunnleggende strategi-problemer på en langt mer radikal og konkret måte enn før. Det norske klasse-samfunnet og den internasjonale imperialismen ble utgangspunktet for skolering – og arbeidsfolks problemer i Norge ble satt i forgrunnen for politikken.

Valgkampen i 1969 markerte starten på den nye oppmerksomheten om de «nære problemene» – til dels så sterkt at utenrikspolitisk engasjerte SF-ere fikk vansker med å finne seg til rette.

- Heller ikke de andre spådommene slo til:

En del utmeldelser ble det utover våren 1969, og de syntes godt i avis-spaltene. Det som kunne registreres på partikontoret var 4 – 500. Reelt var tallet en del større da mange bare gikk i passivitet uten å melde fra. Men samtidig kom det nye til – slik at medlemstallet i hvert fall ikke sank. Særlig i Oslo hadde «SF-aksjonen» utløst stor entusiasme. Der var mange nye aktive kommet til SF, og medlemstallet i Oslo-partiet var våren 1969 – etter utmeldelsene – nær 3 ganger så høyt som ett år tidligere.

Andre steder ble likevel hardt rammet. Det gjaldt særlig Bergen og Trondheim der halvparten av medlemmene forsvant, og der det var få aktive igjen til å bygge opp organisasjonen på ny. Enkelte fylkespartier jobba tungt på grunn av passivitet og mangel på entusiasme.

Da SF holdt sitt ekstraordinære landsmøte i mai 1969 for å gjøre opp status etter rystelsene og ferdigbehandle valgprogrammet, var parti-organisasjonen totalt sett i god gjenge. I Oslo var aktiviteten og optimismen særlig stor, og en så valget fortrøstningsfullt i møte.

Valget i 1969 ble et hardt tilbakeslag og en stor skuffelse. Årsakene til valg-nederlaget ble diskutert grundig. Ifølge gallup falt SF fra 5,3% til 3,5% i løpet av valgkampen, og det var naturlig å rette søkelyset mot sjølve valgkampen.⁶

Debatten om valgnederlaget førte likevel ikke til noen endring i den politiske kursen. Det neste året var aktiviteten i partiet lavere enn før, men blant de aktive var viljen stor til å bygge et parti som kunne tre inn i klassekampen på en annen måte enn det gamle SF.

Med distriktpolitikken som inspirasjon oppsøkte parti-aktivistene nye, konkrete problemer og arbeidsfelt: Kampen mot struktur-rasjonaliseringene, mot tidsstudier, mot helsefarlige arbeidsforhold ble stadig viktigere deler av partiets politikk. Aktiviteten var ujamn – og store byrder ble lenge båret av enkeltpersoner som *Odd Handegård* og *Rolf Hanoa*.

De store streikebevegelsene i 1970 – fra Kiruna til Sauda – ga bekreftelsen på at partiet var på rett spor, tross valgnederlaget – både i opplegget av skoleringsvirksomheten og i den praktiske politikken: At partiet bare kunne bety noe i kampen for sosialisme ved at det ble et parti arbeidsfolk hadde bruk for i sin egen hverdag.

Avsluttende vurdering

– Kunne utviklingen mot bruddet likevel vært hindret?

Ut fra det perspektivet som er skissert i denne artikkelen, ville det ha forutsatt

- a) at SF klarere hadde markert – fra 1965 og utover – sammenhengen mellom USA's imperialisme og Norges plass i verdenssystemet,
- b) at SF-ledelsen alt i 1966-67 hadde trukket bestemte *innenrikspolitiske* konsekvenser av den radikaleringen Vietnam-krigen tvang igjennom:
  - en krassere avsløring av sammenhengene i det norske klasse-samfunnet,

- en opptrapping av skolerings-virksomheten i marxistisk retning med sikte på å forstå styrken og svakhetene i den moderne kapitalismen,
- en omlegging av arbeidsformene med mer vekt på arbeidet i fagbevegelsen og andre masse-organisasjoner, på arbeidsplassene og i bo-miljøene,
- en bevisst prioritering av arbeidsoppgavene etter felles diskusjoner tvers igjennom hele parti-organisasjonen – og ut fra langsiktige strategiske perspektiver.

En slik omlegging av SF's politiske profil måtte ha skjedd raskt og med stor tyngde dersom den skulle klart å fange inn de utålmodige i SUF. En vesentlig heving av det alminnelige aktivitets-nivået i partiet ville antakelig også vært nødvendig for at partiet skulle virke tillitvekkende på SUF-generasjonens aktivister.

Slik utviklingen gikk, ble omleggingen ikke satt på dagsordenen før høsten 1968 – og ble da det ideologiske grunnlaget for «SF-aksjonen 69» – og seinere for det nye sentralstyret.

Da kom omleggingen for seint til å hindre splittelsen, men tidsnok til å hindre en perspektivløs høyre-utvikling eller fastlåsing av SF.

Det er ufruktbart å spekulere på hva som ville/kunne ha skjedd dersom SF's sentralstyre i 1966/67 hadde staket ut en slik kurs – eller hvilke konflikter dette hadde utløst i partiet.

Men det er – ut fra mitt syn – tragisk at dette ikke var mulig i 1966/67. Konfrontasjonen med en verden der Vietnam-krigen var virkelig, ble så voldsom for store deler av den politisk bevisste ungdommen at den måtte sprengte de arbeidsformer og samfunnsbeskrivelser som SF tok med seg fra første halvdel av 60-åra.

Den nye m-l-bevegelsen ble eneste utvei for flere årskull av opprørsk ungdom i Norge. En utvei som utløste enorm aktivitet blant de overbeviste,

- men som skapte avstand, frykt og mistenksomhet blant de viktigste gruppene av de arbeidsfolk som en ville slåss sammen med,
- som blokkerte tilstrømningen til SF's mer realistiske (men mindre heroiske) strategi for sosialisme,
- og som bidro til økende avpolitisering av nye ungdomskull utover i 70-åra.

To spørsmål står igjen:

- Hva kunne SF (og SV) ha oppnådd i norsk politikk dersom den enorme innsatsen som er lagt ned i og omkring m-l-bevegelsen, var satt inn innafor SF's politiske strategi fra 69-landsmøtet og utover?
  - Og som et motspørsmål: Er det mulig å utvikle en slik innsats omkring en strategi som er mindre dramatisk enn AKP's?
- Sosialismen er en svært uvisst mulighet i Norge hvis vi må svare «nei» på det siste spørsmålet.⁷

Noter

1 Artikkelen er skrevet i desember 1975 som bidrag til ei bok om SF's historie. Boka skulle ha kommet ut i april 1976 til det kombinerte 15-års-jubileet og den endelige nedleggelsen av SF. Boka «forsvant» fordi de fleste andre kapittel-forfatterne i desember 1975 var mer opptatt av å få SV ut av «Alcan-krisen» på rimelig måte. (Det lyktes som kjent ikke.)

Artikkelen preges av

- at den er skrevet for en SF-publikasjon: Enkelte steder formidles det nok politiske budskap i tillegg til den historiske framstillingen. Og språktonen kan støte.
- at den er 7 år gammel: Vurderinger f.eks. av m-l-bevegelsen kan ikke trekke på utviklingen etter 1975.
- at kildegrunnlaget er «det jeg så» mens det hele foregikk: Artikkelen bygger ikke på «forskning» og på bare ett utkikkspunkt: mitt eget. Jeg «åper likevel at artikkelen kan ha interesse som bidrag til kildemateriale om hva SF var.

Notene ble tilføyd i september 1982

- 2 Skillet kan være problematisk for leseren. Det har vært praktisk under utskrivningen
- 3 Det var nok ingen tilfeldighet at nettopp Hølmebakk og Maurseth sto fram med forslaget. Sammen med Gutorm Gjessing var det Hølmebakk og Maurseth som våren 1961 tok initiativet til å stifte SF
- 4 Uttrykket er ikke helt «nøytralt», men ville knapt støte den leserkretsen artikkelen ble skrevet for. Det er dessuten historisk korrekt!
- 5 «idag» betyr høsten 1975
- 6 Vinteren 1970 kom Finn Gustavsen stormende inn på et sentralstyremøte med ferske Kiruna-inntrykk (som «Orientering»s korrespondent): «Dere hadde rett! Valgkamp-sakene var riktig valgt. Men verken vælgerne eller jeg skjønnte det i høst.» (I valgkampen hadde Gustavsen - uten forbehold av noe slag - stått på for fullt for «etterfølgerne» på Stortinget)
- 7 Siste setning har «voluntaristisk» slagside: Det må nok «innsats» til for å utvikle sosialisme. Men hvilken type «innsats» som trengs - og hvilke samfunnsmessige endringsprosesser denne «innsatsen» springer ut av - er vel fortsatt uvisst og omstridt. Men det som sto, det får stå!

Einhart Lorenz

Det er ingen sak å få partiet lite NKP 1923 – 1931

«Det er ingen sak å få partiet lite. Men Gud bevares for et arbeide det er å få det stort.» Med disse ord kommenterte den senere partisekretæren Ottar Lie stridighetene innen Norges Kommunistiske Parti i 1925. Fem år senere forsvant NKP ut av rikspolitikken.

Emnet for denne boka er NKPs historie fram til lederskiftet i 1931. I løpet av få år hadde NKP utviklet seg fra å være et livskraftig parti som mange steder utkonkurrerte Arbeiderpartiet, til en liten og isolert sekt. Det er en historie om ødeleggende fraksjonskamper, politiske rundkast og inngrep utenfra.

På grunnlag av helt nytt kildemateriale – protokoller fra NKPs politiske byrå, sekretariat, sentralstyre, partikonferanser m.m. – blir det for første gang mulig å få et nærbilde av kampene i NKP-ledelsen og å følge partiets nedgang i detalj.

Men det finnes også en annen NKP-historie. Den forteller om et sterkt engasjement i lokalmiljøet og i arbeidskamper, om offerviljen, og om forsøkene på å føre en politikk med forankring i norske forhold. Denne boka kaster også nytt lys over hvordan NKP fungerte innad. Den gir et nytt og differensiert bilde av forholdet mellom sentralledelsen og distrikts- og lokalorganisasjonene, pressen og de tillitsvalgte, og av forholdet mellom partiet og dets kvinnebevegelse. Ved hjelp av dette bilde blir det mulig å finne forklaringer på hvorfor enkelte lokalorganisasjoner også holdt stillingen i en periode med generell tilbakegang for NKP.

300 sider, kr. 165

PAX FORLAG A/S

Eva Lundgren

Mot Dag og arbeiderbevegelsen

«Tidsskrift for arbeidere og akademikere. Det er uttrykk for selve målsettingen: Ved samspillet mellom arbeiderbevegelsens revolusjonære kraft og de kunnskapsmessige ressurser som for en stor del finnes hos samfunnets akademisk utdannede arbeidskraft skal grunnen legges for oppbyggingen av et nytt samfunn.» (Trond Hegna, 1966)

1. Innledning

Mot Dag – tidsskriftredaksjonen og organisasjonen – oppfattet seg som arbeiderbevegelsens intellektuelle i Norge. I sin ferske biografi «Min versjon» forteller ledende motdagist Trond Hegna at forholdet mellom de intellektuelle, arbeiderbevegelsen og arbeiderklassen stadig har stått som et sentralt spørsmål både for Mot Dag og for ham personlig.

Hegna refererer til Det kommunistiske Manifest, som i 1918 gav ham som søkende student et svar: «Det tales om at når oppløsningen av det borgerlige samfunn antar en særlig heftig og grell karakter, vil en liten del av de privilegerte i samfunnet vri seg løs fra sitt miljø og slutte seg til den revolusjonære klasse som bærer framtida i sine hender. Og det gjelder særlig den del av det borgerlige samfunns åndsarbeidere som har tilegnet seg en teoretisk forståelse av hele den historiske bevegelse.»¹

I 1935, slutfasen av Mot Dag-tiden, var fortsatt problemet hvordan motdagistene som intellektuelle best kunne tjene arbeiderbevegelsen. Hegna gjengir et internt organisasjonsnotat der han med tanke på innmelding i Arbeiderpartiet skriver bl.a.: «Det blir organisasjonens oppgave gjennom sin politikk og de forhandlinger som herunder må føres å sikre at det organisatoriske arbeide som har

ført til at sosialismen og arbeiderbevegelsen i Norge har en sterkere stilling blandt intellektuelle enn i noe annet land, ikke blir ødelagt og avbrudt, men kan skaffes organisatoriske og almindelige betingelser som gjør det mulig å drive det frem med ennå større resultat enn før.»²

Denne artikkelen gir i avsnitt 2 en kort drøfting av MD's selvforståelse som en del av arbeiderbevegelsen. Hoveddelen (3) er et forsøk på en organisasjonsanalyse av denne intellektuelle gruppering, dels direkte gjennom memoarer og intervju med deltakere, dels ved å se på MD's produkter, arbeidsstil og prioriterte arbeidsoppgaver. Avslutningsvis (4 og 5) reises spørsmålet om MD's rolle i forholdet mellom hovedklassene, eller mer avgrenset: MD's betydning eller funksjon for den politiske rolle norsk arbeiderbevegelse har kunnet spille.

2. I og for arbeiderbevegelsen

Mot Dag så alltid seg selv som en tjener for og en del av arbeiderbevegelsen. Både indre utvikling og politikken utad må forstås på bakgrunn av den aktuelle situasjon i arbeiderbevegelsen.

Slik vurderte Aake Anker Ordning³ MD's forhold til arbeiderbevegelsen i et tilbakeblikk.⁴ Ifølge denne vurderingen blir et avsnitt om «I og for arbeiderbevegelsen» ikke bare en generell bakgrunnsbetraktning, men samtidig også en introduksjon til helt sentrale trekk ved organisasjonen.

Organisasjonen MD ble stiftet i mars 1922 (av redaksjonsstaben i tidsskriftet *Mot Dag*) som et partilag av DNA. MD tilhørte flertallet av DNA ved splittelsen i 1923, men ble ekskludert i 1925. Fra 1927 til 1928 var organisasjonen en del av NKP. Da MD oppløste seg i 1936, gikk de fleste av medlemmene inn i DNA.

Representerer disse skiftende alliansene en serie opportunistiske linjeskifter, eller utgjør de en helhetlig politikk? Viser de at *Mot Dag* var et fremmedelement på jakt etter tilknytningspunkter i arbeiderbevegelsens organisasjoner, eller stod MD i skjæringspunktet mellom rivaliserende hovedlinjer?

Materialet bekrefter at problemet var viktig for MD. Tidsskriftet hadde fra starten sigd og hammer i tittelhodet, sammen med duskelua. Etter noe skiftende utforminger ble den faste undertittelen

«Tidsskrift for arbeidere og akademikere». Trond Hegna, som var med praktisk talt fra starten i 1921, og helt til oppløsningen stod sentralt i organisasjonen, kommenterer undertittelen slik: «Tidsskrift for arbeidere og akademikere. Det er uttrykk for selve målsettingen: Ved samspillet mellom arbeiderbevegelsens revolusjonære kraft og de kunnskapsmessige ressurser som for en meget stor del finnes hos samfunnets akademisk utdannede arbeidskraft skal grunnen legges for oppbyggingen av et nytt samfunn.»⁵

Mot Dag så altså ikke seg selv som en sympatisør i forhold til arbeiderbevegelsen, men som *en del* av den. Konkret viste dette seg ikke bare i partipolitiske manøvrer: *Arbeidernes Aftenskole* ble i MD's regi det ledende organet i opplysningsarbeidet⁶ i arbeiderbevegelsen. Motdagister var drivende krefter i startfasen i *Arbeidernes Idrettsforbund*.⁷ I studentmiljøene var *Clarté* en samlende propaganda-, debatt- og rekrutteringsorganisasjon for partier og organisasjoner med et «allment revolusjonært standpunkt».⁸ – Hovedinnsatsen fra MD i 1930-årene for en allmenn arbeiderkultur var utgivelsen av bind II-V av «*Arbeidernes Leksikon*».⁹ Dessuten gav *Fram Forlag* ut både debattbøker og skjønnlitteratur, også beregnet på arbeiderklassen. Blant utgivelsene var den første norske utgaven av «Kapitalen» og det banebrytende «Populært Tidsskrift for Seksuell Opplysning».¹⁰ – Det er vesentlig å være klar over at disse aktivitetene ikke var tilfeldige eller underordnede for MD. De var åpenbart ledd i arbeidet med å forberede arbeiderklassen på samfunsovertakelsen. Og de oppnådde massetilslutning.

Tidsskriftet Mot Dag tok også, som en måtte vente, sterkt preg av denne grunnleggende identifikasjonen og målsettingen. «Det er især to grunnforhold med voldsom sprengkraft som gir artikkelstoffet dets særegne karakter, preget av en bestemt tidssituasjon. Det ene er de bitre stridighetene innen Det Norske Arbeiderparti og i forholdet mellom Arbeiderpartiet og den kommunistiske Internasjonale . . . Men hele bakgrunnen for denne strid er det andre grunnforhold i tiden. Det kan uttrykkes i få ord: Det kapitalistiske samfunns sammenbrudd og verdensrevolusjonen som aktuell realitet . . .»¹¹

Alt en overflatisk gjennomgåelse av tidsskriftet kan bekrefte denne karakteristikken. Parlamentarisk politikk og de borgerlige partiene blir gjennomgående omtalt med ironi, og politisk fullsten-

dig avvist. Det fins mange andre publikasjoner som hevder at hovedskillet går mellom *klassene*, og at realitetene i politikken avgjøres av ganske andre krefter enn de folkevalgte. MD utmerker seg fremfor de fleste ved å begrense stoffet om parlament og borgerlig partipolitikk til et tilsvarende beskjedent omfang.

Også i *dagspolitikken* ønsket MD å spille en betydelig rolle. Å fremstille arbeiderbevegelsen som bakgrunn for MD, uten å innplassere MD også som aktør, ville være misvisende. For vårt formål er det vesenlig å se ikke bare på standpunktene, men også på argumentasjoner og kampformene/arbeidsmåtene for øvrig. Slik kan selve den politiske striden gi inntak til en nærmere forståelse av organisasjonen.

Oppsummering

MD oppfattet seg som en del av arbeiderbevegelsen, og etter evne plasserte MD seg sentralt både i dagspolitikken og ideologisk, siden de i egne øyne var den grupperingen som egentlig stod på en konsekvent kommunistisk oppfatning. Taktisk søkte MD allianse med den mest sosialistiske del av arbeiderbevegelsen, og kom slik til å navigere mellom DNA og NKP. Men MD så også som sin oppgave å arbeide for oppgaver som særlig lå til rette for intellektuelle, dvs. forlags-, studie-, opplysnings- og agitasjonsarbeid. Som en integrert del av arbeiderbevegelsen kom MD tidlig til å innta en frontstilling mot fascismen, og arbeidet for en bredest mulig folkefront da fascismen ble en trussel også i Norge. Denne politikken ble fulgt helt til sin ytterste konsekvens da MD oppløste seg for å slutte seg til hovedfronten – DNA.

I sum kan en slå fast at MD rettferdiggjorde sitt eget krav om å tilhøre arbeiderbevegelsen både ved forsøksvis å stille seg midt i dagspolitisk strid og ved det jevne arbeidet for arbeiderklassens kultur.

3. Mot Dag som organisasjon

For motdagistene, dvs. de som sluttet opp om organisasjonen Mot Dag, stod det klart at de ville delta i en *kommunistisk* organisasjon. Dette innebar en tilslutning til visse politiske oppfatninger, men like klart også til visse arbeidsmåter. En kommunistisk organisa-

sjon – med Lenins bolsjevikparti til forbilde¹² – krevde kompromissløs disiplin og innsatsvilje i arbeidet for de revolusjonære mål. *Organisasjonsmønster og arbeidsformer* i MD uttrykker dermed hvorvidt og hvordan idéinnholdet var konsekvent tilegnet, og hvordan det ble omsatt i politisk praksis.

Erling Falk – en fører i tjeneste

Logisk sett er spørsmålet om hva slags lederfunksjon Erling Falk fylte, et spesialproblem innen analysen av arbeidsdeling og arbeidsoppgaver i neste avsnitt. Konkret kan en likevel hevde at det forholder seg omvendt, slik Trygve Bulls bok som helhet vel gjør det. I alle fall kan en fastslå at organisasjonen Mot Dag hadde en ubestridt leder i Erling Falk, og at han personlig er en viktig faktor til forståelse av Mot Dags daglige arbeid og ideologi. Med utgangspunkt i Mot Dags rolle i arbeiderbevegelsen og Erling Falks rolle i Mot Dag, skulle det i de påfølgende avsnittene være mulig å gi analysene av organisasjonen og tidsskriftet et anlegg som svarer til formålsformuleringen.

Mangelen på systematiske primærkilder fra Mot Dag bringer ytterligere uklarhet til den fra før nokså flyktige problemstillingen som foreligger. Desto viktigere blir Bulls behandling av emnet. For det første legger Bull frem mye konkret materiale som ikke har vært tilgjengelig fra andre kilder. For det andre er det jo selve den røde tråden i boken hans at Mot Dag på mange måter var identisk med Erling Falk, eller kanskje mer dekkende: At Mot Dag var et instrument som Erling Falk både bygde og behersket – et soloinstrument.

Ikke som dokumentasjon, men som illustrasjon på hovedlinjen i fremstillingen hos Bull skal enkelte momenter nevnes. Trygve Bull sier i forordet at han har prøvd «her og der – om ikke annerledes så ved et kapitel – «motto» – i alle fall å antyde en psykologisk eller sosiologisk problemstilling».¹³

Karakteriserende for Erling Falk er etter alt å dømme mottoet over kapitlet «Mannen»: «En sterk tro er ikke taalsom. Den deler verden i ondt og godt. Den vet hvad der er hellig og hvad der er forargelig. Den kan ikke anerkjenne sin motsetning som likeberettiget med sig selv.»¹⁴ I vår sammenheng er poenget at mottoet er

hentet fra tidsskriftet *Mot Dag*¹⁵, og slik det står der må oppfattes som et motto for Mot Dags egen holdning – eller om en vil ideologi.

Over kapitlet «Organisasjonen» står følgende sitat av en fremtredende motdagist (Viggo Hansteen) som ble stående i NKP da MD gikk ut av partiet i 1928: «Gruppens ledelse har vært, og må etter mitt skjønn alltid vedbli å være, konsentrert hos en enkelt person. Jeg tror ikke at denne person innenfor vår gruppe noensinne kan bli noen annen enn Falk. Mot Dag er i denne henseende etter mitt skjønn en rent personlig organisasjon, og den adskiller seg for såvidt fra en hvilkensomhelst nuværende eller forhenværende kommunistisk organisasjon».¹⁶ Bull slutter seg til dette skjønnet og forsterker karakteristikken ytterligere.¹⁷ «Organisasjonen Mot Dag var systematisk bygd opp på hvert enkelt medlems personlige hengivenhet for og bundethet til Falk. Han hadde ofte gjentatt at det var hans hovedproblem som organisasjonens leder å få dette forhold forandret. . . . Kanskje hadde han simpelthen måttet forandre sin egen natur.»¹⁸

Som forklaring på denne sterke bindingen mellom Falk og «hvert enkelt medlem» peker Bull på to forhold. Falk gav de nye studentene mulighet for «full utfoldelse for sin arbeidslyst og sitt tjenersinn»¹⁹ gjennom konkret studentpolitisk arbeid. Sterkest virket likevel målet for, eller snarere *drømmen* bak arbeidet, nemlig «i likhet med det russiske bolsjevikparti – å bli kjernen i selve den bevegelse som skulle ta ledelsen under det revolusjonære gjennombrudd og under oppbyggingen av den nye stat.»²⁰ Bull går så langt som til å si at dette målet var «selve drivkraften uten hvilken hele virksomheten ville være umulig å forstå».²¹

Nært til denne fremstillingen slutter Aake Anker Ording seg. Han betoner at en ikke kan forstå MD som en organisasjon en meldte seg inn i og ut av. Medlemmene «hengav seg til bevegelsen, som hadde et budskap som var verdt å ofre livet for».²²

Mellom Bull og Ording skiller likevel en nyanse som neppe er tilfeldig: Mens Bull sterkest fremhever en «personlig hengivenhet og bundethet til Falk», uttrykker Ording forholdet som en hengivelse til bevegelsen. Etter mitt syn innebærer forskjellen i ordvalg en vesentlig nyanseforskjell i holdning til Falk hos de to motdagistene. Og viktigere: Denne holdningsforskjellen har til konsekvens en for-

skjell i oppfatningen av Falks funksjon i Mot Dag, og altså en forskjell i analyse av organisasjonen. Denne forskjellen i analyse peker videre inn i et hovedproblem: Hva slags organisasjon var MD?

Hva slags medlemsfunksjon?

Uten at Bull gjør det altfor eksplisitt klart, går det likevel nokså entydig frem av formuleringene hans og materialet han drøfter, at Falk var Mot Dag også politisk sett. En får inntrykk av at Falk etter Bulls oppfatning suverent både la opp strategi og anviste holdning til problemer helt ned på et trivielt plan, og at dette så ble satt ut i livet av medarbeiderne. Dette inntrykket kunne underbygges med eksempler fra nesten hver side i boken.²³ I forlengelsen av denne plasseringen hos Bull av Falk som den suverene strateg og fører, direkte eller indirekte uttrykt, følger det nødvendigvis at *de andre* måtte få klart underordnede roller.

Aake Anker Ording gjør gjeldende at det var en viss «generasjonsforskjell» mellom motdagistene. Den opprinnelige kretsen på sju²⁴ var sterkere knyttet til Mot Dag som politisk bevegelse, og identifiserte tilslutningen i mindre grad til lederen personlig. For Ording, som et av de eldste medlemmene, var Mot Dag et organisasjonsmessig uttrykk for en idé, en samstemt politisk vilje hos medlemmene. Til illustrasjon nevner Ording at da Sigurd Hoel trakk seg ut fra tidsskrift-redaksjonen, skyldtes det et «behov» hos alle i organisasjonen for sterkere politisering av tidsskriftet.²⁵ Innen samme helhetsoppfatning legger Ording vekt på at han lenge var skeptisk til at Mot Dag gikk inn i NKP i slutten av 1926. Men, sier han, «jeg godtok beslutningen fordi jeg ble overbevist gjennom diskusjoner.»²⁶ – Altså ikke overtalt, men overbevist gjennom en beslutningsprosess med mer enn én aktør. Mens Erling Falk hos Trygve Bull fremstilles i rollen som den *suverene strateg* i forhold til medlemmene, nyanserer altså Aake Anker Ording heller rollen hans i retning av en *ledende likemann*.²⁷

Med samme tendens som hos Trygve Bull, men med mer ekstrem styrke, hevdet Helge Krog i en tale ved Falks begravelse²⁸ at Falk var alt i og for Mot Dag. «Erling Falks største bedrift var at han oppdrog og bevæpnet en hel falanks av unge intellektuelle sosialister, som under hans insiterende innflytelse, og strenge, men

ofte også ømme veiledning, gjorde en så betydelig innsats. Når en stor del av denne falanks fikk et så påfallende uniformt preg, hadde dette en dobbelt årsak: mesterens selvfølgerlige myndighet og disiplenes manglende begavelse til å omsmelte forkynnelsen i egen form. Dette forhold forklarer også at så mange av disiplene forrådte sin mester.»²⁹ – Bull mener at denne talen uttrykker «så merkelig det enn kan høres om denne nådeløse satiriker – en dyp og varm, rent menneskelig følelse for Falk personlig».³⁰ Når det gjelder Helge Krogs omtale av motdagistene, avviser Bull vurderingsgrunnlaget. Det er «bare den manglende kjennskap til de indre organisasjonsmessige vanskeligheter som kan forklare» denne oppfatningen hos Krog. Han visste «i virkeligheten ikke hva Mot Dag egentlig var».³¹

Helge Krog skjerper tendensen hos Bull til å fremheve betydningen av Erling Falk på bekostning av de andre medlemmene av Mot Dag. Trygve Bull avviser grunnlaget for denne vurderingen hos Helge Krog. Men dermed støtter Bull på sett og vis generasjonssynspunktet hos Aake Anker Ording: De som senere kom i berøring med Mot Dag og Erling Falk, sluttet seg til Falk *personlig*. For den opprinnelige kretsen var Mot Dag mer av en *organisme*. Og når da Krog var knyttet til Falk, måtte en nettopp vente at han ville vurdere motdagistene i samme tendens som Bull.³²

Bidrag på det mer personlige planet til forståelse av oppfatningene hos Bull og Ording gir de gjensidig: Bull legger vekt på at med Ordings sans for formelle sider ved organisasjonsarbeid generelt vil *han* ventelig legge større vekt på strukturene og mindre på personene enn Bull selv.³³ – Ording påpeker at Bull er en utpreget individualist og ideologisk sett har klare liberale trekk. Dette gjorde at Bull alltid forholdt seg noe reservert til Mot Dag som et disiplinert, kollektivt politisk organ – og forklarer at han i tilbakeblikk vil ha tendens til å se den sentrale personen som mer interessant enn kollektivet.³⁴

Slike forklaringsmomenter har for denne fremstillingen umiddelbar interesse som kildekritisk bakgrunn. Jeg vurderer ikke noen av forklaringene som diskvalifiserende for kildene. Tvert om bidrar de til å forklare hverandre, dvs. klargjøre at oppfatningene hos T. Bull og Aa. A. Ording nettopp ikke utelukker eller falsifiserer hverandre. Positivt formulert: De to personkarakteristikkene sammen-

holdt med generasjonssynspunktet bekrefter at begge versjonene av Erling Falks rolle i MD trolig peker på deler av et sammensatt helhetsbilde. – I en mer generell skisse av organisasjonen MD gis det rom for Erling Falk både som suveren strateg og som ledende likemann. Og begge de to tilslutningsformene blant motdagistene – hengivenhet overfor lederen og hengivenhet overfor idéen – bidrar til å befeste bildet av MD som et tett, forpliktende arbeidsfellesskap.

Trond Hegnas selvbiografi «Min versjon» bygger opp under en slik oppfatning av lederskapets og organisasjonens karakter. Han finner det ikke nødvendig å gi noen «fullstendig beretning» om Mot Dag, under henvisning og tilslutning til Trygve Bulls «grunnleggende» fremstilling. I stedet velger Hegna å introdusere³⁵ sitt bilde av Mot Dag og Erling Falk i «en del øyeblikksbilder uten særlig orden . . .» Dette gjør han i kapitlet «Eders liv skal være et helte-dikt!» I tråd med kapitteletoverskriften poengterer likevel Hegna at det er ett viktig trekk Bulls fremstilling mangler – og det forklarer Hegna nettopp med at Bull ikke opplevde de første årene i Mot Dag: Det dreier seg om «ånden, tonen, atmosfæren, *troen* i den første Mot Dag-tiden, årene 1921 – 22».

Til overmål uttrykker Hegna sitt poeng i ord han henter fra Sigurd Hoels anmeldelse av boka til Bull. Også Hoel kan dermed tas til inntekt for generasjonssynspunktet slik det er utviklet ovenfor.

Men om en vil bygge forståelsen av MD på et generasjonssynspunkt, må en også vente at Hegna gjennomgående og empirisk bredt underbygger det gjennom sin selvbiografiske fremstilling av Mot Dag-tiden. Mer enn de aller fleste av de nærmeste måtte han ha opplevd Erling Falk som en *ledende likemann*.

Bildet bekreftes. Hegna forteller først³⁶ med stor og varm ironi om det han kaller «en personlig politisk allianse» som «varte til våren 1928». Og den videre fremstillingen av politiske begivenheter i 1920-årene formes klart av en nær tilslutning, men også av en selvstendig vurderende distanse til Erling Falk.

I samsvar med dette trenger ikke Hegna drøfte oppløsningen av Mot Dag under synsvinkelen lojalitet(sbrudd) mot Falk. De sju sentrale motdagistene som vedtok å sette Falk utenfor den daglige ledelsen, gjorde under Hegnas synsvinkel det som var nødvendig nettopp for å videreføre Mot Dags arbeid. Lojaliteten for den sen-

trale gruppen i MD pr. 1935 var altså knyttet primært til organisasjonen og dens oppgaver – ikke til en selvhersker, en *suveren strateg* slik Falk ennå fortonte seg for Trygve Bull i tilbakeblikket i 1957.

Lederskap og tilslutningsform til MD kan altså forstås gjennom de to trekkene som her er presentert gjennom stikkordene «ledende likemann» og «suveren strateg».

Disse to trekkene fremstår også som karakteristiske innen et kommunistisk parti – et *kaderparti* etter mønster av bolsjevikpartiet under Lenins ledelse. På den ene siden har en der kravet om ubetinget disiplin og total innsats fra medlemmene. På den andre siden forutsetter kaderorganisasjonen en ubegrenset tillit mellom de ulike ledd, bygd på en bortimot fullstendig enhet i teorigrunnlaget. – Av ledelsen (lederen) i en slik organisasjon kreves nettopp både likeverd i diskusjon og uavkortet autoritet i aksjon. – Det kan være nødvendig her å understreke at jeg ikke med dette påstår at MD var en typisk kaderorganisasjon. Poenget er at de tok mål av seg til å være det, og at en kan vise trekk ved MD som i alle fall likner på trekk ved et leninistisk parti.

Etter dette kan organisasjonsanalysen trolig bli mest fruktbar ved å ta opp mer avgrensede trekk ved arbeidsmåter og strukturer. Først skal vi nå se på *oppbygningen* av bevegelsen Mot Dag, i avsnittet «Organisasjonen i funksjon». Deretter blir *tidsskriftet* plassert i sammenhengen – både med tanke på arbeidsordning, innhold og form. Begge hovedavsnitt tar opp spørsmålet om endringer i løpet av MD's 16 arbeidsår, og i begge blir nødvendigvis diskusjonen om lederskapet, dvs. om Erling Falks rolle, ført videre.

Organisasjonen i funksjon

Dette avsnittet bygger som det foregående hovedsakelig på vurderingene hos Trygve Bull og Aake Anker Ording, og enkelte andre støttepunkter. – I motsetning til forrige avsnitt er her *enigheten* mellom Bull og Ording et foreløpig hovedpoeng.

Fra en samtale gjengitt hos Bull mellom Falk og «en student»³⁷ klipper jeg fire sitater. De berører hovedtrekk ved organisasjonen og skal brukes til utgangspunkt for drøftingen.

Arbeidsdeling: Ytre og indre krets

1. «... vi har *to* slags medlemmer her. Vi har en videre gruppering av folk som deltar på medlemsmøtene og i arbeidet i studenterverdenen og i partiforeningene. Denne videre gruppering har for det første det formål i og for seg å være med og utføre dette arbeidet. Men dernest har vi den for fra tid til annen derfra å plukke ut de spesielle folk som vi ser på som skikket til å bli kommunister i ordets egentlige forstand.»

2. «Er du samtidig medlem av en annen organisasjon, så må også ditt medlemskap der utelukkende være bestemt av hva det kan bety for kommunismen eller for ditt virke som kommunist.»

Beskrivelsen i sitat (1) gir en nøkkel til organisasjonsstrukturen i Mot Dag. Ved starten i 1921 var kretsen på sju menn samlet om én oppgave – å utgi tidsskriftet. Både medlemstallet og antall arbeidsoppgaver vokste.³⁸ Etter partistriden, deretter konflikten med DNA og eksklusjonen fra Arbeiderpartiet i 1925, satset Mot Dag for fullt på «studenterverdenen». Clarté ble dannet i 1925, og medlemmer av Mot Dag preget organisasjonen ved å kontrollere nøkkelposisjoner og ved å prege møteprogrammene og tidsskriftet av samme navn.³⁹ I lange perioder hadde Mot Dag ledelsen over Det Norske Studentersamfund, og DNS var alltid et viktig arbeidsfelt.⁴⁰ Etter hvert som de eldre medlemmene fullførte studiene, tok de initiativ til å starte sosialistiske fagforeninger innen sine fag (arkitekter – medisinere – jurister – ingeniører o.a.).⁴¹ I tillegg kan en minne om de øvrige virksomhetene i arbeiderbevegelsen som er nevnt før.

En kan beskrive dette i et forhold som mellom en kjerneorganisasjon og en krans av front-organisasjoner. Likevel må en reservere seg her, fordi enkelte av «front-organisasjonene» har eksistert før og etter Mot Dag-perioden, slik som DNS. Det er altså sett fra og i forhold til MD de fremstår som «front-organisasjoner», dvs. organisasjoner under Mot Dags kontroll som kunne ivareta mer avgrensede formål og sikte mot bredere rekruttering enn kjerneorganisasjonen.

Av sitat (1) går det også frem at det innen Mot Dag, alt i 1924, var et klart skille mellom kjernen og de «vanlige» medlemmene. Bull bruker gjerne uttrykket «den indre krets» men dette var ikke

brukt som betegnelse innen Mot Dag.⁴² En kan fra dette avlede en definisjon av Mot Dag i retning av *en kommunistisk orientert bevegelse som arbeidet gjennom en rekke frontorganisasjoner*. Disse to-neangivende motdagistene er den kjernen av medlemmer som fylte redaksjonen i «Mot Dag» og besatte nøkkelposisjoner i frontorganisasjonene.

3. «For en virkelig kommunist må alle andre interesser og formål underordne seg deres virke som kommunist.» – For «de virkelige kommunister»⁴³ var altså arbeidet i Mot Dag ment å skulle være langt mer enn et medlemsskap. Aake Anker Ording bekrefter også dette: «Mot Dag var et *livsfellesskap*, – ikke et deltidsengasjement.»⁴⁴ Hos Trygve Bull fremgår det også hvordan fellesskapet ikke bare la beslag på all fritid, men gjorde det i en grad som utelukket et privatliv.⁴⁵

Disse inntrykkene av hvor tett og krevende tilslutningen til «den indre krets» var, utløser et par viktige spørsmål: Hvor sterkt *formalisert* var oppdelingen i de ulike «avdelingene» og nivåene i Mot Dag? Og medførte den stramme arbeidsdisiplinen en like hard meningsdisiplin?

Arbeidsstil: Fleksibilitet og disiplin

4. «Velger du å bli helt med oss, da vil du kunne . . . bidra til å gi det felles arbeid ditt personlige preg. Du vil få være med å bestemme hvordan vårt arbeid skal legges an, men når beslutningene er fattet, må du, ganske som de andre, lojalt underordne deg organisasjonens bestemmelser.»

Det første delspørsmålet, om graden av byråkratiske, fastlåste strukturer i organisasjon og arbeidsordning, kunne det være god grunn til å vente motstridende oppfatninger av hos Aake Anker Ording og Trygve Bull, nettopp ut fra hvordan de karakteriserer hverandre som organisasjonsfolk. Når da «individualisten» Bull og «byråkraten» Ording likevel formidler samme helhetsoppfatning, må den stå kildemessig sterkt. – Begge fremhever som karakteristisk for Mot Dag at organisasjonen var *dynamisk*, i stadig endring ut fra situasjonens krav (Ording), eller *søkende* etter en tjenlig organisasjonsform (Bull). På spørsmål etter to interne dokumenter som omhandler organisasjonsmønsteret,⁴⁶ svarer Bull at det som inter-

esserer ved disse dokumentene, er at det bare kan dokumenteres to slike formaliserende tilløp, og at ingen av dem fikk noen betydning for utviklingen.⁴⁷

Legger en først vekt på lederen som «suveren strateg», må en tolke organisasjonsmessige omlegginger som manøvrer styrt fra toppen, med ønske om å tilpasse organisasjonen til visse formål. Men side om side med denne «yngre motdagist-oppfatningen» blir det plass for et syn som kan knyttes til den opprinnelige kretsen på sju, samt kanskje noen få andre. Disse vil legge sterkere vekt på *organisasjonens* beslutninger, eventuelt på organisasjonens evne til å tilpasse seg «spontant» den skiftende politiske arbeidssituasjonen.

Det andre delspørsmålet, om den organisasjonsmessige disiplinen også innebar meningsdisiplin, skal her bare avklares et stykke på vei i konklusjonsform, og knyttes til karakteren av den organisasjonsmessige disiplinen:

Enten oppfatter en Falk så dominerende – suveren – som Bull gjør det, eller i likhet med Ording som en ledende likemann. Disse ulike tolkningene må stilles sammen med den beskrivelsen begge kildene er enige om, av Mot Dag som en organisasjon i stadig endring, men med det stabile trekket at en kjernegruppe av medlemmer gjør organisasjonen til et *livsfellesskap*, med en forpliktende *politisk disiplin*. Altså en sentralistisk organisasjon – enten førerstyrt eller med sterkere grad av kollektivt ansvar.⁴⁸ – Og de to ulike oppfatningene av Mot Dag trenger ikke å utelukke hverandre: Mot Dag og Erling Falk kan ha fungert i ulike mønster overfor ulike grupper av medlemmer.

Organisasjonen MD var i liten grad formalisert – den var strukturelt sett fleksibel. Men i tilslutningskrav overfor kjernegruppen – den indre krets – av medlemmer, gav ikke MD noen fleksibilitet: Fullstendig politisk samordning, og mobilisering av alle ressurser medlemmene rådde over av økonomi og arbeidskraft, – mindre var ikke nok. MD ønsket å være en kommunistisk eliteorganisasjon.

Tidsskriftet «Mot Dag»

De kildene som hittil er anvendt, gir ikke grunnlag for å peke på noen klar utvikling eller fasedeling i MD's selvforståelse eller organisasjonsmessige profil.⁴⁹ Slike indikasjoner gir derimot *tekstene*

fra tidsskriftet «*Mot Dag*» sett som et samlet materiale, en levning fra MD's virksomhet. Dette materialet åpner også for en mer fyllestgjørende avklaring på spørsmålet om hvorvidt den organisasjonsmessige arbeids- og livsførselsdisiplinen også medførte en tilsvarende meningsdisiplin.

I seg selv er tidsskriftet *Mot Dag* det største materialet fra organisasjonen som er bevart nokså nær fullstendig. En kan med sterke grunner hevde at tidsskriftet var mer enn en fasade og et talerør for organisasjonen. Ved systematisk bruk av tidsskriftet som kilde, kan en finne ikke bare hvordan organisasjonen MD ønsket å fremstå for offentligheten, men også et materiale som gjør det mulig å finne, avklare og/eller underbygge trekk utover dette.⁵⁰

Redaksjonskollektivet

Som nevnt eksisterte tidsskriftet *Mot Dag* før organisasjonen. Det var redaksjonskretsen på sju som også var den opprinnelige kjernen i *Mot Dag*. Dette mønsteret holdt seg i de første årene. Å bli trukket inn i kjernegruppen i MD innebar at en også ble fast medarbeider i tidsskriftet.

Arbeidsstilen i redaksjonen var kollektiv. Innholdsoversikten for hvert nummer av tidsskriftet ble fastsatt etter fellesbeslutning av «den indre krets» som utgjorde redaksjonsstaben, oppgavene ble fordelt, og etter et par timers individuelt arbeid fulgte redaksjonsprosessen. Der var hard kritikk en akseptert regel, og resonnement og uttrykksmåte ble endret eller forkastet.⁵¹ – Ett uttrykk for den kollektive arbeidsmåten er at en rekke artikler står usignerte. Ingen enkeltperson kunne utpekes som opphavsmann. Arbeidsprosessen skapte også felles, karakteristisk stil og tenkemåte. (Mer om «innhold og form» nedenfor). Den kollektive arbeidsstilen gjaldt ikke spesielt det redaksjonelle arbeidet. En må heller forstå den som en følge av at MD for «den indre krets» var et «livsfellesskap», og nok som uttrykk for at en kollektiv arbeidsstil harmonerte godt med de politiske idéene MD ville fremme.

Etter hvert spredde MD engasjementet på en rekke nye felt. Redaksjonsgruppen måtte delvis la «*Mot Dag*» vike når andre oppgaver presset på. Og når «den indre krets» ble spredd i nøkkelposisjo-

ner i frontorganisasjonene, måtte mange av dem gli ut av det faste redaksjonsarbeidet.⁵² – En kan si at *avbruddene* i utgivelsen av tidsskriftet p.g.a. konkurrerende gjøremål bekrefter enheten mellom redaksjonsstaben og kjernegruppen i MD. Men med spredning av kreftene fulgte nødvendigvis også en viss nedprioritering av den opprinnelige hovedaktiviteten – redaksjonskollektivet i «Mot Dag».

Innen redaksjonskollektivet var det en eller to som figurerte som *ansvarlig redaktør*. Hvilken rolle spilte disse? Kan skiftende ansvarlige redaktører bidra til å forklare innholdsmessige endringer i bladet fra år til år? Alternativt kunne det tenkes at det heller er *kontinuitet*, tilnærmet «uavhengig av» redaktørskiftene, som gir hovedinntrykket. – Det må være klart at dersom tidsskriftet preges avgjørende av skiftende enkeltpersoner på redaktørkrakken, innebærer det en vesentlig modifikasjon av påstandene ovenfor om kollektiv arbeidsstil – med konsekvenser for organisasjonsanalysen.

Umiddelbart ser det ut til at Sigurd Hoel har preget tidsskriftet i sin redaktørtid. I årgangene 1922 – 24 var mer enn 20% av tekstene skjønnlitterære. Men en ser også at rubrikken «Skjønnlitteratur» nådde den høyeste andelen (27%) av tekstene i 1925-årgangen, dvs. året etter at Hoel hadde gått ut av redaksjonen.⁵³ Dette kan tyde på at redaksjonskretsen valgte å gi tidsskriftet en allmenn-kulturell profil i 20-årene, og at redaktøren ble utpekt fordi han kunne bidra til det tidsskriftet «Mot Dag» ønsket. – I samme tolkning passer det inn at MD aldri ellers ansatte noen redaktør utenfor sin egen krets. Det politiske stoffet (i en agiterende, polemiserende eller orienterende form) dominerte i 30-årene, og et slikt tidsskrift kunne kjernen av motdagister best lage selv.

Til støtte for en slik oppfatning forteller Trygve Bull at tidsskriftet opprinnelig «skulle nemlig også være et organ for en bredere radikal fløy i studenterverdenen, . . . og det skulle derfor ha et mer allment – ikke minst litterært preg».⁵⁴ Og når det gjelder avviklingen av Hoels redaktørperiode, opplyser Ordning⁵⁵ at dette var nødvendig for å gi plass for en mer uttalt politisering, noe som svarte til et «behov» hos alle i organisasjonen.

Det viser seg også at tidsskriftet *endret seg* innholdsmessig fra en bred politisk og kulturell emneprofil (med klare kommunistiske

programerklæringer) til et langt snevrere spesialblad for politikk og økonomi. Setter en tallmessig emnefordeling fra 20-årene opp mot 30-årenes tekster, blir forskyvningen påfallende sterk.⁵⁶ – For omleggingen skjedde naturligvis ikke brått. Den må settes i sammenheng med flere aktuelle forhold, som – den nevnte spredningen i MD på stadig nye aktiviteter, med påfølgende tapping av «Mot Dag», – et endret politisk klima fra revolusjonsforventning til krise og gryende fascisme, – MD's isolasjon fra DNA med tilsvarende ønske om allierte i fagbevegelsen . . . Internt i MD kan endringen tolkes som uttrykk for en forskyvning fra en «allmennkommunistisk» orientering med organisasjonen og tidsskriftet sidestilt, til en mer teoretisk marxistisk orientering, der tidsskriftet bare ble én av flere kanaler for MD's virksomhet og bare ett uttrykk for organisasjonen MD.

Konkluderende kan det videre slås fast at den redaksjonelle hovedlinjen – så vel som skribentvirksomheten – var et kollektivt anliggende for kjernegruppen i MD. – Det ville også stått i strid med teori og praksis for Mot Dag som en kaderorganisasjon, om skiftende og for så vidt tilfeldige enkeltpersoner skulle prege «hovedorganet» i avgjørende grad. En kan altså befeste inntrykket av kollektivitet i redaksjonsarbeidet og av MD som kaderorganisasjon ved at ledelsen (redaktøren) arbeidet innen et mandat fra fellesskapet, og at endringene over tid er en form for samordnet eller disiplinert fleksibilitet overfor de vilkårene MD hadde å arbeide under. – Til spørsmålet om organisasjonen avkrevde medlemmene en meningsdisiplin, kan en altså svare ja, – i betydningen: Som følge av tilslutningen til en kollektiv redaksjon innen en organisasjon etter mønster av kaderpartiet, ville en liberal frihet til å forfekte individuelle posisjoner være meningsløs; *kravet om meningsdisiplin er en konsekvens av tilslutningen*. Dette kravet står ved lag upåvirket av et annet krav om tilpassning til aktuelle politiske og andre forhold (konkretisert f.eks. i emneforskyvning, begrensninger arbeidsforholdene setter osv.). Og avsnittet nedenfor om «aktualitet» – og perspektivet det er analysert ut fra: arbeiderbevegelsen – må en lese nettopp innen denne rammen, slik MD selv så det. I samsvar med dette for MD prinsipielt akseptable forholdet forklarer også både Bull, Hegna og Ording den skiftende emneorienteringen i tidsskriftet.

Funksjon uttrykt gjennom aktualitet

For Aake Anker Ording er det som før nevnt et hovedsynspunkt at en må forstå MD's politikk og organisasjonsutvikling i forhold til arbeiderbevegelsen, og særlig i lys av MD's forhold til arbeiderpartiene. Dernest var den generelle politiske situasjonen en retningsgivende ramme. – Tidsskriftet må en se som ett uttrykk for/organ for den organisasjonsutviklingen.⁵⁷

Som et uttrykk for aktualitet kan en se stansen i utgivelsen 1929 – 1931. Som nevnt står denne pausen i klar sammenheng med at MD først satset på å skape en samling til venstre i arbeiderbevegelsen ved å slutte seg til NKP. De skrivende kreftene ble da satt inn i kommunistpressen. Etter utmeldingen fra NKP var MD tilbake i partipolitisk isolasjon mellom et styrket DNA og et svekket NKP. I denne situasjonen var det mest aktuelt for MD å konsolidere seg:

1. *Organisatorisk* ved å gjenvinne fotfestet i studenterverdenen, via tidsskriftet og frontorganisasjonen Clarté og Studentersamfundet og en ny start for tidsskriftet «Mot Dag».

2. *Ideologisk* ved å søke tilbake til klassikerne, hovedsakelig gjennom Erling Falks studium av Kapitalen. Dette utløste i sin tur en indre konsolidering av MD gjennom studiesirkelene over Kapitalen, ledet av Falk, og videre ved at MD grunnla Fram Forlag som startet med utgivelsen av Kapitalen i norsk oversettelse ved Falk. På dette dels nye, dels gjenreiste organisatoriske og teoretiske grunnlaget var det igjen aktuelt å gjenoppta utgivelsen av tidsskriftet. Innholdsmessig samlet «Mot Dag» seg i den nye situasjonen særlig om to områder: Det teoretiske grunnlaget for arbeiderbevegelsen (og dermed organisasjonen MD) – *marxismen*⁵⁸ – og den formelt partiuavhengige delen av arbeiderbevegelsen – fagorganisasjonen.⁵⁹ Både pausen og gjenopptakelsen demonstrerer altså at tidsskriftet i sterk grad reflekterte den aktuelle politiske og organisatoriske situasjonen for utgiverne.

I forordet til artikkelsamlingen «Mot Dag» sier Trond Hegna: «Jeg har tidligere pekt på at Mot Dags utenrikskronikk i så høy grad knytter seg umiddelbart til aktuelle begivenheter at det nå har liten hensikt å trykke dette stoffet opp igjen, og noe av det samme kan naturligvis sies om artikkelstoffet.»⁶⁰ – Egentlig peker Hegna

her på aktualitet i to former. Det som karakteriserer enkelte tekster – særlig kronikkene – er at de språklig/polemisk forutsetter kjent det aktuelle nyhetsbildet. Med artikkelstoffets særlige karakter sikter han til aktualitet i betydningen en utålmodig forventning om «verdensrevolusjonen som aktuell realitet». Det aktuelle har altså både med polemisk stil og politisk innhold å gjøre, ifølge Hegna. Men i vår sammenheng er poenget i begge tilfeller at aktualiteten vitner om den *revolusjonære holdning* i organisasjonen, og om en grad av *samordning som tilsvarer organisasjonsidealet*: kaderpartiet.

Stilistisk enhet – og teoretisk enhet?

Mot Dag hevder selv at tidsskriftet innholdsmessig representerer et *helhetlig og gjennomført politisk grunnsyn*.⁶¹ Også *formen* har blitt karakterisert som et bestående trekk ved tidsskriftet – med noe ulike fortegn avhengig av hvem som vurderer. Henrik Groth i det konservative tidsskriftet *Vor Verden* omtalte *formen* i en «nekrolog» over «Mot Dag».⁶² Der hevder han at de ledende i tidsskriftet «alle skrev likedan», i en form som «var tilrettelagt for saklig tilsnikelse og kjølig, akademisk ironi». Stilen var «et symbol på offerglad selvutslettelse». «Smittekilden» var Erling Falk. «*Hans* var magten og æren, *hans* var også ansvaret. Han var «Mot Dag»'s sjel og «motdagistenes» gud.»⁶³ – Groth tok det for gitt at Mot Dag-stilen var Falks. Med uttrykket «offerglad selvutslettelse» tok han også stilling til *organisasjonsmønsteret*, som han karakteriserte med klare henspillinger på *religiøse* trekk. Groth og Trygve Bull finner hverandre tydelig i en oppfatning av MD som en politisk organisasjon med preg av sektvesen og førerdyrkelse.

Dermed er det ikke overraskende at omtalen av *formen* glir over i en omtale av *innholdet*; dette går Groth til visse innrømmelser overfor: «Næsten alle disse artikler kunde avtvinge beundring indtil det øyeblik, da man skjønnte at det var mere end dets form som var stereotyp. De var holdt i en sakkyndig og belærende tone, som ofte stod i strid med indholdets beskaffenhet. Men de var ikke sjelden præget av klarhet, og gav ikke sjelden en fyldig og virkningsfuld teoretisk bakgrund for det som skedde i aktuelle arbeiderpolitik».

Som utenforstående kom altså Henrik Groth til å støtte Mot Dags egen oppfatning av at de politiske artiklene anla et teoretisk helhetssyn på dagsbegivenhetene. Dermed støtter han MD's krav på å skrive ut fra et helhetlig samfunnssyn, mens han i konsekvens går klart imot MD's oppfatning av organisasjonen.

Når det gjelder den «*uniformerte*» stilen, har Groth fått støtte fra motdagister. Hegna forklarer imidlertid forholdet på en annen måte. «Det sier seg selv at denne arbeidsmåte (den kollektive redaksjons- og forfattervirksomheten – E. L.) måtte føre til en sterk ensartethet i den stil som man finner i bladets artikler. I denne sammenheng kom naturlig nok Erling Falks egen stil inn som et meget vesentlig element. Men bare som et element.»⁶⁴ Og han viser til samtidig amerikansk og engelsk journalistikk, nevner særlig Sigurd Hoel, men også summen av medarbeiderne som andre utspring for den kollektive formen Mot Dag fant. For Hegna blir da *stilistisk uniformering uttrykk for at organisasjonen fungerer i samsvar med idealet.*

I selve karakteristikken av denne felles stilen slutter Trygve Bull seg i hovedsak til Groth – riktignok (selvsagt) med motsatt fortegn på vurderingene. Han karakteriserer Falk som en romantisk logiker,⁶⁵ og mener med det at Falk hadde en grunnleggende tillit til at en logisk bindende argumentasjon måtte vinne allmenn tilslutning, bare den nådde inn til folk. Dertil finner Bull både i karakteren og argumentasjonen hos Falk et sterkt *moralsk* engasjement, også knyttet til det logiske i legning og tanke.⁶⁶ – Hos Bull er så den intellektuelle formen og tilliten til at den hadde gjennomslagskraft, knyttet til det intellektuelt tilfredsstillende i marxismen som et logisk utarbeidet helhetssyn.⁶⁷

Oppsummering

Enheten mellom intellektuell, logisk stil og argumentasjon og en logisk gjennomført samfunnsanalyse faller altså sammen med både Erling Falks personlige legning og et allment «behov» hos etterkrigsgenerasjonen av akademikere. Elementene i denne karakteristikken finner en igjen både hos motdagister i tilbakeblikk, hos en sympatisør som Helge Krog og hos en politisk fiende som Henrik Groth. Inntrykket bekreftes dessuten straks og bredt ved lesning av

tidsskriftet. – Men for denne fremstillingen er det ikke noe hovedpoeng om Mot Dag-stilen tilskrives Falk eller flere. Poenget er at den karakteristiske *tilliten til logisk resonnement, fornuft og kunnskap* også må ventes å prege den motdagistiske oppfatningen av selve teoribygverket marxismen. Dermed kan spørsmålet om *meningsdisiplinen*, dvs. den tilsynelatende gjennomførte konsekvensen i helhetssyn og enkeltstandpunkter, også bety og vise seg å bunne i en felles språkbruk og en felles logisk tenkemåte – og enheten mellom disse. – Spørsmålet blir da ikke bare om det teoretiske fundamentet for tidsskriftets form og innhold (og for alle andre motdagistiske aktiviteter) virkelig var *helhetlig*, men også *hva slags* helhetsforståelse Mot Dag eventuelt representerte.⁶⁸

4. Konklusjon

Gjennom fremstillingen har det utkrystallisert seg som et tema at MD ønsket å være, men også fungerte som en kommunistisk eliteorganisasjon – et disiplinert og forpliktende fellesskap med krav om maksimal innsats av medlemmenes arbeidsevne og økonomi, og med streng politisk samordning – ut fra tilslutning til et felles grunnlag av samfunnsanalyse og revolusjonære mål. Denne karakteristikken av kjernegruppen av MD står sentralt i analysen også ved at den har relevans for flere forhold.

1. «Mot Dag» er den publikasjonen som kan gi et mest representativt uttrykk for MD's politiske linje gjennom hele perioden 1921 – 36. Dette var den samlende arbeidsoppgaven for den eldste grupperingen med sju medlemmer og var i alle fall til 1926 en hovedaktivitet. Også fordi «Mot Dag» siktet mot en mer allmenn leserkrets og ønsket å dekke et vidt saksområde, gir det mangesidig informasjon om fenomenet Mot Dag: Arbeidsmåten i redaksjonskretsen var kollektiv, og den i navnet ansvarlige redaktøren var et redskap for redaksjonskollektivets politikk. Redaksjonskretsen var identisk med «den indre krets», de sentrale medlemmene. Dette endret seg utover mot 1930 med organisasjonens politiske egenaktivitet mellom NKP, DNA og LO. En del av de sentrale medlemmene stod i spissen for dette arbeidet på hver sine felt. – I alle fall *strukturelt* må en kunne oppfatte dette som en viss desentralisering av myndigheten i MD, uansett om en regner kollektivet eller Falk som

egentlig sentrum. Likevel må en fortsatt kunne lese «Mot Dag» som representativt for MD's utadvendte politiske linje – ikke minst fordi emnefeltet for Mot Dag på 1930-tallet ble sterkere konsentrert nettopp om emnene økonomisk krise – aktuell politikk – marxisme.

2. Med én vesentlig reservasjon anser jeg spørsmålet om *hvorvidt MD's organisasjonsstruktur og arbeidsmåter kan svare til et konsekvent gjennomført idéinnhold*, for å være positivt besvart. Forbeholdet må knyttes til dette at organisasjonsmodellen bare er en nødvendig, men naturligvis ikke tilstrekkelig betingelse for å kunne karakterisere idéinnholdet som enhetlig og konsekvent.

En rekke enkeltheter ved organisasjonen underbygger oppfatningen av MD som en kaderorganisasjon. Vesentlige elementer er fleksibiliteten i formell oppbygning (Jfr. fraværet av lover og retningslinjer, og floraen av frontorganisasjoner), parett med den disiplinerte arbeidsstilen – også uttrykt i meningsdisiplin i tidsskriftet.

Parallele trekk kommer til uttrykk ved tilsiktet aktualitet i emnevalg og utforming av tekstene i tidsskriftet, – som går i spenn med en stram, disiplinert kollektiv stil.

5. Utblikk

Hvilken rolle spilte så dette tette, disiplinerte politiske kollektiv, denne i egne øyne kommunistiske kaderorganisasjonen, i arbeiderbevegelsens politiske marsj mot regjeringsposisjon?

Temaet lar seg vanskelig avgrense fra generell norsk sentralpolitisk historie, og like vanskelig fra arbeiderbevegelsens historie. Her skal det bare streifes glimtvis i lys av hegemoniforståelsen hos Gramsci.⁶⁹

I et utviklet kapitalistisk samfunn bygger den herskende klassen kontrollen ifølge Gramsci ikke primært på statens maktapparat, men på et borgerlig kulturelt hegemoni. Hegemoniet er så gjennomgripende at dominansen kan bygge på kulturell *konsensus* heller enn økonomisk og politisk tvang (selv om disse elementene også har sine funksjoner). Hegemoniet underbygger ideologien om at herskerklassens interesser er identiske med hele samfunnets.

De som skaper og opprettholder det borgerlige kulturelle hegemoni er det borgerlige samfunns intellektuelle. Å bane vei for pro-

letariatets hegemoni innebærer at det må rives løs grupper av intellektuelle. Disse må utbygge proletariatets rene interessekrav og kampen for proletariatets diktatur til et program for hele samfunnets beste. Arbeiderbevegelsens mot-intellektuelle skal slik så spirene til et kulturelt mot-hegemoni.

Gramsci utelukket muligheten for å utvikle et lag av intellektuelle som organisk springer frem fra arbeiderklassen, i skyggen av et borgerlig hegemoni. Instrumentet for å løsrive og videreutvikle de intellektuelle måtte være *partiet*. I partiet og arbeiderbevegelsens organisasjoner kunne det skapes vilkår for å utvikle en motkultur som kunne prege *samfunnet* forut for og som basis for overtakelsen av statsmakten.

Omvendt – å kontrollere statsmakten uten basis i et bredt samfunnsmessig kulturelt program med betydelig tilslutning – ville være en usikker og kortvarig plattform for sosialismen. Men først et kulturelt hegemoni basert på borgerlige intellektuelle tilsluttet arbeiderbevegelsen, ville ifølge Gramsci gi vilkår for utviklingen av arbeiderklassens egne intellektuelle. Og først disse kunne som «organiske intellektuelle» bygge på og utvikle arbeiderklassens erfaringer til et kulturelt hegemoni.

Temaet skal ikke utvikles i detalj her, men en ser straks at en rekke sider av MD's organisasjon og virksomhet fanges inn av Gramscis betegnelse «mot-hegemoni», og av sontringene stat – samfunn (statsmakt – kulturelt hegemoni) og konverterte borgerlige intellektuelle kontra arbeiderklassens organiske intellektuelle.

For det første er det åpenbart så at MD nettopp representerer en gruppe, eller bortimot en generasjon, av intellektuelle med borgerlig bakgrunn som gikk over til arbeiderbevegelsens side i makt-kampen i norsk mellomkrigstid. Det er mulig å kalle MD for kjernen i et mot-hegemoni. MD tok nettopp på seg oppgaven å tilføre arbeiderbevegelsen og også arbeiderklassen et bredt samfunnsmessig program.

Konkret kan en her minne om de såkalte «sosialistiske fagforeningene» for leger, arkitekter og ingeniører. Disse utviklet etter hvert forestillinger, dels også programmer og konkrete tiltak for byplanlegging og boligbygging, helsetjenester og seksuell frigjøring, teater og film, skoleverk og folkeopplysning, idrett og helsekost.

Motdagister og andre har pekt på betydningen av at en generasjon intellektuelle så klart vendte ryggen til fascismen og i stedet søkte til arbeiderbevegelsen. I tillegg til dette resultatet kan det være grunn til å undersøke nedslagene i Arbeiderpartiets etterkrigspolitikk av det arbeidet intellektuelle før krigen la ned i å forberede arbeiderbevegelsens mot-hegemoni. Dernest melder spørsmålet seg om i hvilken grad og hvor lenge arbeiderbevegelsens organisasjoner har hatt intellektuell, politisk, økonomisk kraft til å opprettholde dette mot-hegemoni. Eller omvendt: Hvorfor uteble fremveksten av arbeiderklassens organiske intellektuelle? Hvordan og hvor raskt gjenerobret borgersamfunnet sitt kulturelle hegemoni etter 1945? Kanskje henger det sammen med oppløsningen av det organiserte, forpliktende fellesskapet for arbeiderbevegelsens mot-intellektuelle.

Noter

Artikkelen tar opp enkelte aspekter av Eva Lundgren, *Mot Dag sjel og motdagistenes Gud. Religionsforståelsen som innfallsvinkel til forståelse av Mot Dag, gjennom en organisasjons- og ideologianalyse*, utrykt hovedoppgave, Religionsvitenskapelig institutt, Bergen 1978. Referanser i notene til «Lundgren».

- 1 Trond Hegna, *Min versjon*, Oslo 1983, s. 36
- 2 *Ibid.*, s. 217
- 3 Ett av de opprinnelige sju medlemmene i MD Aake Anker Ording stod sentralt i organisasjonen helt til oppløsningen i 1936
- 4 Intervju 18.2. 1977
- 5 Trond Hegna i forholdet til *Mot Dag. Artikler i utvalg*, Oslo 1966, s. 9
- 6 Ifølge Trygve Bull (i *Mot Dag og Erling Falk*, Oslo 1968, s. 171) var Arbeidernes Aftenskole «sterkere enn de politiske partiers tilsvarende institusjoner sammenlagt».
- 7 Bull, *op.cit.*, s. 172
- 8 *Ibid.*, s. 173 ff
- 9 *Ibid.*, s. 219 f
- 10 *Ibid.*, s. 217 ff
- 11 Hegna i *Mot Dag. Artikler*, *op.cit.*, s. 21 f
- 12 At dette var forbildet for MD, utvikler T. Bull *op.cit.* (f.eks. s. 58 – 62), og det inngår i bildet hos T. Hegna (i *Mot Dag. Artikler*, *op.cit.*, s. 8). I spaltene i *Mot Dag* ble den leninistiske partimodellen holdt frem som mønster bl.a. i artiklene «Et kommunistisk parti», 11.11 1922 og «Moskva-Internasjonalen» 28.10 1922.
- 13 Bull, *op.cit.*, s. 7
- 14 *Ibid.*, s. 67
- 15 *Mot Dag*, 20.7. 1923
- 16 Bull, *op.cit.*, s. 236 (Sitert hos Bull fra brev fra Viggo Hansteen til Trond Hegna 24.4. 1928)
- 17 Hansteen fremhever Falks rolle som del av en grunnleggende kritikk i sammenheng med at han brøt med *Mot Dag*. Hos Trygve Bull står dette mer som en sentral kjens-

- gjerning – både organisasjonens styrke og «til syvende og sist» dens svakhet (Bull, op.cit., s. 236)
- 18 Ibid.
- 19 Ibid., s. 238
- 20 Ibid.
- 21 Ibid., s. 239
- 22 Aake Anker Ording, intervju 18.2. 1977
- 23 Eksempelvis heter det i sammenheng med sitatene ovenfor (Bull, op.cit., s. 239): «Det er ikke så lett å tidfeste nøyaktig når Falk begynte å bygge ut Mot Dag med den helt klare tanke at den skulle bli selve den revolusjonære kjerneorganisasjonen i Norge . . .»
- Et muntert eksempel fra et redaksjonsmøte for Arbeidernes Leksikon har like klar tendens (Bull, op.cit., s. 255 f.): «Johnsen!» (Johnsen farer nervøst sammen). «Din artikkel om lys har jeg lest. Jeg har to innvendinger å gjøre. For det første er den aldeles uforståelig og ugjennomtrengelig. – Og for det annet handler den jo slett ikke om lys!» (På *lys* går stemmen opp.) Johnsen, med en inntil da helt uhørt frekkhet: «Falk, du er en metafysiker. Du taler om *lyset, livet*, mens vi naturvitenskapsmenn foretrekker å tale om lysvirkninger og livsfenomener.» Falk med lav, men dyp stemme og et megetsigende blikk: «Johnsen! Jeg har inntrykk av at du har lagt deg til en smule vitenskaperi i det siste.» – Poenget for oss er her at Falk uten videre (også uten at T. B. fester seg spesielt ved det) kunne avlevere en tilintetgjørende kritikk – også mot et utpreget faglig arbeid. Men et motangrep mot Falk, – det var «en inntil da helt uhørt frekkhet»
- 24 De sju (vsa. Falk) var: Viggo Hansteen, John S. Hazeland, Trond Hegna, Arne Ording, Aake Anker Ording, Axel Sømme, Johan Vogt
- 25 Aake Anker Ording i intervju 18.2. 1977
- 26 Ibid.
- 27 Jeg må igjen understreke at meningsforskjellen dreier seg om *nyanser i vektlegging* på trekk som Ording og Bull begge mener er til stede. Således heter det også hos Bull (op.cit., s. 246) at «. . . i hele organisasjonens historie (ble det) aldri votert i annen betydning enn at det ble undersøkt om enighet var oppnådd. Var det ennå ikke skjedd, måtte man fortsatt diskutere seg fram til hva som var rett.» Altså likevel enighet? – Bull fortsetter: «Det er klart at det her ofte forelå et rent synsbedrag. Falks autoritet var så stor, at når han i et spørsmål virkelig satte noe inn på en oppfatning, så bøydde man seg.» – Det ligger en realitetsforskjell mellom å «bli overbevist» og å «bøye seg». – Til ytterligere avklaring av forskjellen siterer jeg Bull igjen, noe lenger nede på s. 246: «Falk kunne stille problemet ved møtets begynnelse og nøye seg med å påpeke tankefeil hos debattanten – og resultatet var gitt.» Her er det *ikke snakk om en ledende likemann, men om en suveren strategisk beherskelse* – av medarbeiderne
- 28 I Stockholm 1940. T. Bull, op.cit., s. 50
- 29 Helge Krog, *Meninger. Litteratur Kristendom Politikk*, Oslo 1947, s. 282.
- 30 Bull, op.cit., s. 50. Undertegnede vil vel ut fra talen tilføye: en varm menneskelig følelse for Falk personlig, og en grunnleggende politisk sympati. – Egentlig er det noe påfallende i at for å forklare denne *udelt* positive holdningen til Falk hos Helge Krog, viser Bull til at Krog jo aldri har vært med i Mot Dag!
- 31 Ibid.
- 32 Her forutsettes det at T. Bull (medlem av MD ca. 1924 ifølge intervju med Bull 28.4. 1977) kan regnes blant «de yngre» i forhold til kjernen av opprinnelige motdagister (iflg. Ording). Fornuftigvis kan dette forklares – siden Mot Dag alt var utgitt i to av

sine beste årganger, og både tidsskriftet (under Sigurd Hoel) og organisasjonen (under Erling Falk – gjennom den store partistriden i DNA) var veletablerte størrelser da den svært unge Trygve Bull «ble rekruttert» av mesteren personlig. (Jfr. også T. Bull om dette, s. 240 – 242).

Generasjonssynspunktet i teksten kan utdypes ved å knyttes til mottoet for kapitlet «Mot Dags oppløsning» hos Bull: «Som vi ofte har påvist, ligger der til grunn for viktige kulturfenomener en i egentligste forstand følelsesmessig ambivalens, en samtidig tilstedeværelse av kjærlighet og hat til et og samme objekt . . . Man skal ikke se bort fra muligheten av at denne ambivalens fra først av ikke har vært til stede, men at menneskene har fått den i og med farskomplekset (Sigmund Freud)» (Bull, op.cit., s. 267)

Om en vil, kan en knytte tråden fra Ordings syn på at den sterke bindingen til Falk personlig særlig preget de yngre motdagistene – som også Bull – videre til at deres opplevelse av organisasjonsarbeidet også kunne ventes å slå sterkere ut som et ambivalent forhold til føreren, eller i form av forherligelse av Falk og undervurdering av organisasjonen for øvrig

- 33 Intervju 28.4. 1977. Som påpekt i Lundgren. Kap. 1, C, kunne det vel heller ikke være mulig for Bull å komme ut med noe annet enn bildet av en førerstyrt organisasjon, når han samtidig i så stor utstrekning betoner psykologiske og individualiserende momenter
- 34 Intervju 18.2. 1977
- 35 Hegna, *Min versjon* op.cit., s. 60
- 36 Ibid., s. 68 ff
- 37 Bull, op.cit., s. 240 f. Studenten var Trygve Bull. «Samtalen» var stort sett en enetale der Falk foreslo at T. B. ble med i den sentrale gruppen i Mot Dag.
- 38 Ved årsskiftet 1922/23 var medlemstallet omkring 30 (Bull, op.cit., s. 250). I artikkelen «Kirketukt» (*Mot Dag*, 9.5. 1925) blir medlemstallet da (ved eksklusjonen fra DNA) oppgitt til «ca. 100 mann».
- Ved oppløsningen (i 1936) var det «bortimot 200» (Bull, op.cit., s. 250). Tidligere på 30-tallet hadde medlemstallet muligens vært høyere
- 39 Bull opplyser i intervju 28.4. 1977 at samtlige formenn i Clarté kom fra Mot Dag, og at Arne Ording redigerte tidsskriftet «Clarté» i den perioden (1929 – 31) da *Mot Dag* ikke ble utgitt
- 40 Dette fremgår av artikkelmaterialet i *Mot Dag* og (selvsagt) Clarté, liksom hos Bull, op.cit. – se bl.a. s. 39 – 48, s. 89 – 100, og s. 177 – 191
- 41 Ording i intervju 18.2. 1977, samt Bull op.cit., bl.a. s. 220
- 42 Bekreftet av Aa. A. Ording 18.2. 1977. Uttrykket forekommer heller ikke i *Mot Dag*, men der ble interne forhold sjelden omtalt, og bare i «offisielle» former
- 43 Bull kommenterer (s. 241) Falks bruk av «kommunist» som synonym for «motdagist»: «Det overrasket han (Bull) hvordan Falk – uten å si det direkte – identifiserte kommunismen, ja langt på vei arbeiderbevegelsen i Norge med sin egen organisasjon. Det svarer selvsagt til det alle virkelige ledere har gjort til alle tider»
- 44 Aake Anker Ording 18.2. 1977
- 45 Bull, op.cit., s. 260, gjengivelse av Falk: «Jeg hadde opprinnelig tenkt meg at dette skulle være en organisasjon utelukkende bestående av menn. I fjor høst forelå det imidlertid rekrutteringstilbud fra Karl Evang og Carl Viggo Lange. Da de begge følte seg bundet til hver sin kvinne, hadde vi valget mellom enten å avslå deres tilbud eller å la dem ta sine kvinner med

Jeg tror du vil innse at vi gjorde rett i å innrette oss som vi gjorde.» – Og Bull

- kommenterer: «En forlovet eller gift mann ville naturligvis meget snart komme opp i utålelige indre konflikter, dersom han, men ikke hans kvinne, var medlem av en organisasjon av Mot Dags karakter»
- 46 A. Trykt «medlemsbok» fra 1924 – organisasjonshistorikk o.a. til internt bruk (Bull, op.cit., bl.a. s. 294) B. «Organisasjonsbeslutninger» vedtatt 1930 eller 1931 (omtalt hos ibid., s. 299)
  - 47 Bull, 4.2. 1977. Han bekrefter også at formuleringen «. . måtte bli representert i «administrasjonsgruppen» (som det het akkurat da)» (Bull, op.cit., s. 262) er valgt helt bevisst for å formidle inntrykket av en ikke-formalistisk, dynamisk organisasjonsform
  - 48 Med det spredte materialet som er dratt inn i denne diskusjonen, ser det ikke ut til å være grunnlag for å treffe et begrunnet valg mellom de to synsmåtene. – Det er jo også fullt mulig at materialet er dekkende nettopp ved at det bringer frem to ulike versjoner av Mot Dag: Se tekst-fremstillingen videre
  - 49 De fire sitatene fra T. Bull som refererer et «vervingsforedrag» av Erling Falk, skriver seg f.eks. fra 1924
  - 50 Neste avsnitt skal, for å oppnå det, bygge på *Lundgren*: Ekskurs 2 og Vedlegg 1. Vedlegg 1 «En del redaksjonelle og organisasjonsmessige data. Kronologisk oversikt» opplyser om ansvarlige redaktører i *Mot Dag* og antall utgitte nummer av tidsskriftet, supplert med andre aktiviteter bl.a. på «forlagssektoren» fra Mot Dag. Ekskurs 2 inneholder en tallmessig behandling av alle «tekstene», dvs. artikler, noveller, fortellinger, dikt, klippspalter, større kunngjøringer, bokmeldinger – som ble trykt i *Mot Dag* i hele utgivelsesperioden. Det gir en oversikt over hvordan tekstene fordeler seg mellom 17 grupper (rubrikker), vesentlig definert etter *innhold*. En kartlegger dermed hvilke emner MD la vekt på i agitasjonen, men dermed også langt på vei hva *kjernen* i MD mente var politisk viktig. Forskyvninger over tid gir mulighet for å oppdage eventuelle politiske strømskifter i MD, men også f.eks. hvor stor vekt redaksjonen la på teori i forhold til dagsaktuelle saker. – Ut over dette materialet blir også enkelte av tekstene her utnyttet konkret innholdsmessig – så langt redaksjonen oppholdt seg ved tidsskriftet i egne spalter. – Litteraturen om MD bidrar naturligvis også med materiale om *tidsskriftet*
  - 51 Hegna, s. 11 – 12 i *Mot Dag. Artikler*, op.cit.
  - 52 Våren og sommeren 1924, og fra midten av 1928 til mai 1931 kom bladet ikke ut. Den første pausen skyldtes etterspillet av partistriden innen DNA, som endte med at MD ble ekskludert av partiet i 1925 (Lundgren, s. 377 ff.). 1928 ble kreftene satt inn i NKP-pressen så lenge MD stod i partiet (Jfr. Bull, op.cit., s. 202). Siden er det opplyst at Arne Ording redigerte tidsskriftet Clarté 1929 – 31 og at MD generelt arbeidet med å konsolidere seg innad og i «studenterverdenen» etter det store nederlaget i «Byggesaken» (Bull, op.cit., s. 209 – 223). Først da MD hadde gjenvunnet sin ledende stilling i Studentersamfundet, valgte en å gi ut tidsskriftet «MD» igjen, dvs. fra mai 1931. Personene i «den indre krets» stod samtidig sentralt i de etter hvert mange aktivitetene MD satte i gang. Eksempelvis er det nokså klart at Karl Evang ikke kunne spille en like aktiv rolle i bladet «MD» som i organisasjonen, fordi han ledet «Socialistiske legers forening» og redigerte «Populært Tidsskrift for Seksuell Oplysning». Slik var i 1930-årene mange av nøkkelpersoner i MD engasjert i «frontorganisasjonene», yrkesorganisasjoner med fagblader for akademiske grupper
  - 53 I 1925 omfattet rubrikkene «Skjønnlitteratur» og «Kulturartikler/bokmeldinger» samlet vel 41 % av tekstene, mens det tilsvarende tallet i Hoels redaktørtid var 33 % i 1922, 29 % i 1923 og 27 % i 1924. (Lundgren, s. 345 – 346)

- 54 Bull, op.cit., s. 33. Som bakgrunn for dette programmet – kommunistisk og bredt anlagt – må en huske at «MD» nettopp sprang ut av en slags «revolusjonær adventstid» (jfr. Hegna i *Mot Dag. Artikler*, op. cit., s. 8)
- 55 Intervju, 18.2. 1977
- 56 Av tekstene under rubrikken «Skjønnlitteratur» ble 86,7% trykt før 1930 og 13,3% etter. – Tilsvarende fordeling for «Økonomi»: 36,4% – 63,6% og for «Fascisme»: 7,9% – 92,1% (Lundgren, s. 345)
- 57 For T. Bull står *organisasjonen* i brennpunktet, og tidsskriftet står i bildet som én – riktignok sentral – aktivitet blant mange. Men den refererte vurderingen fra Ording kan uten endringer stå som en sammenfattende karakteristikk av Bulls oppfatning
- 58 I tallmaterialet kommer dette til uttrykk ved at rubrikken «Helhetssyn/marxisme» ligger jevnt på 10% av tekstene fra 1931 og utover. Unntaket er 1935, da omtrent hver fjerde tekst kom inn under definisjonen av «Helhetssyn/marxisme» (Lundgren, s. 345)
- 59 Rubrikken «Faglig politikk» (Lundgren, s. 345)
- 60 Hegna, i *Mot Dag. Artikler*, op.cit., s. 21. Han nevner «to grunnforhold» bak artikkelstoffets «særlige karakter»: Det var partistridene i DNA og bak den: Den russiske revolusjonen, som aktualiserte verdensrevolusjonen. Jfr. avsnittet om MD's selvforståelse
- 61 Bl.a. i en annonse henvendt til leserne med sikte på nytteging av abonnemeter: *Mot Dag*, nr. 16, 1934
- 62 Trykt 30.4. 1924. Innledes med at «Efter vel to års ihærdig virksomhet er det kommunistiske tidsskrift «Mot Dag» gåt ind». – Her sitert etter «Frontlinjer», s. 24 – 25
- 63 H. Groth fortsatte gravtalen over den falk'ske formen: «Hans dialektiske evne kunde i en hvilken som helst diskussion forvrænge de klareste kjendsgjerninger og gjøre de mest indlysende motargumenter naive. Samtidig kunde hans slagfærdige og fremfor alt opportunistiske logik kaste lys over de mørkeste landskaper i en hel verden av talentløse indlæg. Dertil virket hans falske og monomane ordrigdom besnærende, hans beherskende form bestikkende, og hans kyniske ensidighet forførende»
- 64 Artikkelsamlingen *Mot Dag. Artikler*, op.cit., s. 13 f.
- 65 Bull, op.cit., s. 72, 237 f.
- 66 Jfr. *ibid.*, bl.a. s. 67., 236 f. Forfatteren kritiserte i Falks ånd Tranmæi for å agitere på et «usaklig plan». Edvard Bull slo fast at de politiske realitetene ikke avhenger av begrunnelsene, men av konklusjonene. «Svaret la hos studenten den første spire til en kritisk innstilling til den ensidig moralsk-logiske holdning hos Falk»
- 67 Bull, op.cit., s. 65: «Bolsjevikenes harde, men logiske lære om at kapitalismen var skyld, ikke bare i den sosiale urettferdighet, men også i krigen, brente seg inn i deres sinn og fikk dem til å forstå at når noe nytt skulle settes i stedet, så kunne det ikke skje med bønner og vakre ord.» Om tidsbakgrunnen for denne mottakeligheten blant studentene for en revolusjonær helhetsoppfatning, sier Bull (liksom Hegna, jfr. s. 8 i artikkelsamlingen) på s. 64: «For den generasjon som holdt på å bli voksen under den første verdenskrig, var den fulle liberalisme og det fullt utviklede politiske demokrati selve det samfunnssystem som de levde under. De avgjørende opplevelser for dem hadde på den ene siden vært det meningsløse masseslakteri ute i Europa, og på den annen side – her hjemme – de blomstrende tider, jobbingen i skipsaksjer, den ostentative luksus midt under dyrtiden og oppkomsten av et nytt, temmelig kulturløst, og desto mer brautende og anmassende bursjoasi»
- 68 Om dette, se Lundgren, Kap. 3
- 69 Her gjengitt etter David McLellan «Marxism after Marx» (1979)

TFAH ¹/₁₉₈₃

ARBEIDSLØSHET

Introduksjon: Arbeidsløshet

Svein Syversen

Ung og arbeidsløs. Arbeidsløse i Sarpsborg og deres reaksjoner

---

Odd Olsen

**«Vi gikk nesten hver dag og spurte om arbeid.»
Ungdomsår og arbeidsløshet i tredveårene. (Intervju)**

Ingar Kaldal

Foreningar av arbeidslause i mellomkrigstida

Einhart Lorenz

Hungermarsjen i 1932

Oscar Birkenes

**»...når dom virkelig setter seg inn for å gjøre noe,
så kan det bli lavd a' det minste.»
Minner fra Hungermarsjen i 1932. (Intervju)**

Einhart Lorenz

Arbeidsløse som revolusjonær kraft?

Jorunn Bjørgum

**Arbeidsløshet og fascisme. Et perspektiv på Quisling og
Nasjonal Samlings politikk i begynnelsen av 1930-årene**

John A. Garraty

Arbeidsløshet under den store depresjonen.

Hovedoppgaver om arbeidsløshet

Einhart Lorenz

Linz-konferansen i 1982

Innkonne bøker og tidsskrifter

Summaries/Zusammenfassungen

TFAH-innholdsliste 1976—1982

ISSN 0-332-5539 ISBN 82-530-1258-6

Arnfinn Malme

Norden – fins det?

*Femte nordiske konferanse for forskning i
arbeiderbevegelsens historie,
Murikka, Tammerfors august 1983*

Hvilket grunnlag har vi for stadig å operere med dette lite klare begrepet «Norden»? Fins det et Norden utafør kartet? Vil ikke andre rammer være like naturlige, eller kanskje enda bedre, for vår oppgang av egen fortid? Spørsmålet var et naturlig utgangspunkt for konferansen på det finske jern- og metallarbeidersenteret i Murikka. Om lag 70 historikere, kulturarbeidere og organisasjonsfolk – halvparten finske – drøftet temaene «velferdsstaten» og «Nordkalotten» og utvekslet mangeartede erfaringer.

Finland, Lenin – og Norden

Jorma Kalela stilte «problemet Norden» i et innlegg skrevet sammen med Jussi Turtola: «Lenin og den finske arbeiderbevegelsen» som utgangspunkt for diskusjonen over begrepet «nordisk sosialdemokrati». Dette var et biprodukt av et større forskningsprosjekt: Lenin og Finland (bestilt av det finske undervisningsdepartementet til et planlagt verk i tre deler).

Lenin er allment anerkjent som en finlandsvenn. Mindre kjent er hans inngående kjennskap til landet etter mer enn 20 besøk, noen uavbrutt i flere måneder, og kontakter med alle samfunnslag. Kalela og Turtola har forsøkt å spore opp de gjensidige virkningene av dette nær forholdet, og de bruker Lenin og hans arbeider som «speil» i forskningen i finsk og nordisk historie – noe som har gitt nye observasjoner så vel som tolkninger.

Sveriges mangeårige sosialminister, sosialdemokraten Gustav Møller, så drivkraften i den historiske utviklinga i den gruppen

som kontrollerte statsmaskineriet. Erobringa av overklassens øv-righetsstat var en lang prosess som ikke var til å unngå. For Møller var den russiske revolusjon og borgerkrigen i Finland to praktéksempler på hvorledes arbeiderbevegelsen ikke skulle gå fram: to feilslåtte veier. På 1930-tallet hadde landet den samme betydning i Sverige som Vietnam i 60-åra. På 60-tallet var «virksomhetsdoktrinen» global, mens de nordiske land dannet denne krets i 30-åra. Når Lenin behandler det nasjonale spørsmål, finner han Finlands separasjon fra Tsarrussland naturlig. Det russiske proletariatet hadde i det finske folket en forbundsfelle i kampen mot tsarismen. Men fra den definitive løsrivelsen i juli 1917 er Finland å finne blant de land som ifølge Lenin «trasslat in sig i det finansekonomska och diplomatiska beroendets nät». Først etter VSB-pakten (vennskap, samarbeid og bistand) i 1948 er Finland tilbake som forbundsfelle.

Undersøkelsen viser blant annet at Finlands gamle arbeiderparti i sitt vesen sto nærmere dagens svenske sosialdemokrati som den sovjetiske kommunismen – enn dagens finske arbeiderbevegelse. Dette viser noe av det problematiske ved å ta for gitt at det eksisterer noe spesielt «nordisk», eller ved å framheve sitt lands arbeiderbevegelse som særegen i internasjonale sammenhenger.

Nordisk samarbeid innen fagbevegelsen i 70-åra: Victor Pestoff la fram en solid dokumentasjon over institusjonalisert samarbeid – gjennom fagsekretariatene – i Norden. Nettopp samarbeidet over landegrensene ble også trukket fram som et mulig tema for neste nordiske konferanse. Arbeiderbevegelsens arkiver i samtlige nordiske land har liggende lite benyttet kildemateriale på dette, som paradoksalt nok er så godt som upløyd mark.

Velferdsstaten – arbeiderbevegelsens adoptivbarn?

Sjøl om svenske sosialdemokrater gjør krav på æren av velferdsstatens framvekst, har dette lite med virkeligheten å gjøre. Derimot fikk arbeiderbevegelsen stor innflytelse på utformingen av velferdsstaten, men en førende stilling nådde den først på 1960-tallet. Dette er en av konklusjonene Gøran Therborn trakk i sitt innlegg om arbeiderbevegelsen og velferdsstaten. Andre land har også bygd opp en sterk velferdsstat, uten at arbeiderbevegelsen noen gang har hatt

en dominerende politisk stilling: f.eks. Holland. Den svenske varianten er heller ikke særskilt generøs, sammenliknet med f.eks. den tyske.

Opprinnelig så ikke arbeiderbevegelsen i de fleste europeiske land arbeidet for sosial trygghet som en oppgave for staten. Sikkerhet og velferd utgikk fra klassen og folkelige institusjoner, men også fra filantropiske foreninger med røtter i andre samfunnslag. Arbeiderbevegelsen stilte seg skeptisk til så vel forsikring som veldedighet. Den administrative kontrollen skulle beholdes i klassen, og utøves under lokalt sjølstyre. Prinsippet for finansieringa var omfordeling.

I dag er det allmenn enighet om at dette er statsoppgaver. Men vi kan fortsatt finne eksempler på sjølstyreprinsippet. I Sverige som i Danmark har fagbevegelsen hånd om arbeidsløshetskassene, om enn på noe forskjellig vis, mens i Norge er som kjent alt underlagt statlig administrasjon. Naturlige problemer blir da hvorfor disse forskjellene har oppstått, og hvilke virkninger de har.

Therborns utgangspunkt var at velferdsstatens historie til nå er beskrevet ovenfra, fiksert på regjeringer og offentlige tjenestemenn. Hans eget utgangspunkt var klassen, men kildegrunnet i hovedsak programmer og manifeste. Da ble også det velkjente spørsmålet om representativitet reist, og hvorvidt ikke andre innfallsvinkler var nødvendig for å finne *klassens* uttrykk.

Therborn avgrenset seg til velferdsstatens framvekst, mens andre innledere var mer opptatt av dens virkninger. Finn Hansson og Peder Lærke Nielsen så i sin innledning velferdsstatens krise også som den reformistiske arbeiderbevegelsens krise. I sine ansatser til hypoteser for forskning omkring velferdsstaten tok de utgangspunkt i skillet mellom den faglige og den politiske delen av arbeiderbevegelsen. Lønnsarbeidernes betingelser er i dag like avhengige av sosialpolitiske forutsetninger som faglig kamp. Tidligere eksisterte det en viss sammenheng mellom faglig og politisk kamp. I etterkrigstida er den faglige kampen blitt underlagt den politiske – som er blitt utøvd ved regjeringsmakt og gjennom staten. Her har sosialpolitikken («omfattende statlige reproduktive foranstaltninger overfor arbejderklassen») vært et viktig redskap. Velferdsstaten har gjort sitt til å tildekke motsetningene i samfunnet og i arbeiderklassen. Arbeidskraftens varekarakter og utbyttingas vesen blir tilslørt.

Risto Eräsaari gjennomgikk i sitt innlegg «systemet og sosialstaten» kjente teoretikers drøftinger av velferdsstatens dysfunksjoner. Habermas: Sosialsstaten er blitt uregjerbar, den trenger å revitalisere de hverdagslige livsområdenes tradisjon. Heinemann: Kapitalismens logikk er blitt en almen tankeform. Derfor er det også viktig å stille kvalitative, menneskelige krav til sosialpolitisk virksomhet. En slik politikk vil presse systemet. Gjennom-kapitalisering og en forvokst stat fører til en økonomisk og administrativ inntrengen i folks livsvilkår. Hirsch: Velferdsstaten omdannes til kontroll og overvåkingsstat som normaliserer og tilpasser individene etter samfunnets vekslende utfordringer.

Et fundamentalt spørsmål blir da om velferdsstaten oppfyller de krav som er ment. Hvem forbruker velferden, og hvem betaler? Lars Torpe trakk fram at det nettopp er i det primære klassegrunnlaget for velferdspolitikken, arbeiderklassen i brei forstand, vi finner motstanden mot den. Er så denne motstanden et resultat av arbeiderbevegelsens egen politikk, av at fagbevegelsens tradisjonelle oppgaver overføres til staten og at politikk og reformarbeid løsrives fra folket?

Arbeiderbevegelse og arbeiderkultur på Nordkalotten

I Norge fikk arbeiderbevegelsen et av sine gjennombrudd i nord – ved stortingsvalget 1903. Finnmark er fortsatt Arbeiderpartiets beste fylke, med atskillige stemmer også til NKP og SV. Allikevel veit vi lite om arbeiderbevegelsen i nord. En del godt amatørarbeid er gjort. Først de siste åra har faghistorikere «oppdaget» landsdelen.

Dette nummeret av TFAH inneholder to av innleggene til dette temaet. Nils Henrik Fuglestad gir et overblikk over nord-norsk arbeiderbevegelses historie, og trekker fram en del særegne trekk. Dag Skogheim utdyper dette bildet gjennom sin artikkel, som i hovedsak er basert på muntlige kilder.

Er det så mindre grunn til å sette spørsmålstejn ved begrepet «Nordkalotten» enn ved «Norden»? Disse områdene i Sovjetsamveldet, Finland, Sverige og Norge har i hvert fall uomtvistelige fellestrekk, som kanskje gjør begrepet lettere å håndtere. Ethvert lands «Nordkalott» står perifert i forhold til sitt senter. Næringsgrunnlaget er en blanding av primærnæringer og særegen industri,

eller kanskje heller gruvedrift. Den opprinnelige befolkningen i disse områdene, samene, har fram til våre dager betraktet hele Nordkalotten som sitt land. Grensene er påtvunget dem.

Nordkalotten er et internasjonalt område der folk mer enn sørpå er vant med å krysse grenser. Finske fastboende minoriteter i Finnmark er vel kjent, og både finner og svensker satte sitt preg på norske anlegg og gruver. Nordnorsk arbeiderbevegelse er kjennetegnet av det. Mindre kjent er kontakten østover til Sovjetsamveldet, som fortsatt var en viktig faktor i 20- og 30-åra. Edvin Nilsson viste det i sitt innlegg om underjordisk samarbeid over grensene i kalottområdet. Under siste krig var dette også et viktig trekk i motstandsarbeidet. Østen Groth ga en oversikt over arbeiderbevegelsen i den svenske delen av Nordkalotten, mens Esa Lahtinen gjennomgikk kilder og forskningsmuligheter. Her er det bare å ta fatt.

De nordiske konferansene fortsetter

Etter at papirselskapet til forskning i arbeiderbevegelsens historie i Norden ble oppløst, arrangeres konferansene av miljøer som driver forskning i arbeiderbevegelsens historie i samarbeid med arbeiderbevegelsens arkiver. De går på omgang mellom landene, og vil bli holdt annethvert år. Hvilken verdi har så disse konferansene?

Arrangementet i Murikka var etter undertegnedes mening svært vellykket. Våre finske verter har all ære av arrangementet. Besøk i Arbeiderarkivet og Folkets arkiv i Helsinki, og i Arbeidermuseet og Leninmuseet (Vest-Europas eneste) i Tammerfors ga verdifulle inntrykk av det Finland mange ikke kjente altfor godt fra før. Kontakten over landegrensene, og kanskje enda mer over faggrenser, yrkesgrenser og mellom forskere og organisasjonsfolk er viktig. Problemet er for lite kontakt og samarbeid.

Kanskje vil det være en fordel med temaer som ligger hverandre nærmere. Et hovedtema med et bitema av mer metodisk og prinsipiell art kan også være en heldig løsning.

Neste konferanse vil finne sted enten i Sverige eller på Island. Islandingene har nå kommet med for fullt. Noen løse temaer for neste arrangement ble kastet fram, uten at noen beslutning ble fattet. Forslag kan sendes arbeiderbevegelsens arkiver. De mottas med takk.

Summaries / Zusammenfassungen

Nils Henrik Fuglestad:

The Growth of the Labour Movement in Northern Norway

With three representatives from the rural districts of Troms and one from the working-class town of Narvik in Nordland, the Norwegian Labour Party won its very first seats in the Storting in 1903. The election result that year thus marks the political breakthrough of the modern labour movement in Norwegian history. Of course, it was also the introduction to the advance of the party of the labour movement over the whole of northern Norway. By 1915 the Labour Party could be considered the most important party in this part of the country, and in the course of the same period of time the trade union labour movement also made its breakthrough and consolidated its position in northern Norway.

The author of this article attempts to see the political and social rise of the labour movement, which its growth implied, in close connection with structural changes in northern Norwegian society. In reality, as a historian has put it, a whole social order was in dissolution, but at the same time, as we add on our own account, a completely new society was being formed.

The local merchants, who throughout the whole of the 19th century had played a key role in most of the financial transactions that took place in northern Norway, were in many places pushed aside by Russian traders, town merchants and new credit institutions. Many were also unable to cope with the necessary process of adaptation which came with the spread of modern means of communication. The sovereign social position these local patriarchs had quite naturally occupied was equally challenged by a rapidly growing community of proprietary farmers. At the same time new economic and social constellations were created in and around rapidly expanding industrial communities. In this respect the focus was on construction works and mining, partly because of the extent of activity in these sectors, but also when it came to the pattern of recruitment. A *mixtura composita* of northerners, southerners, Swedes and Finns, townspeople as professional itinerant workers, formed a veritable melting pot for the spreading of ideas and experience.

In these radical changes, in our view, there was the right soil for the growth of a movement that put a name to the injustice that was felt and which held out the prospect of alternatives.

The more detailed explanations must for the moment be left at the stage of formulation, but it is reasonable to suppose that future local research will reveal just as many different circumstances as there were local communities. Here we have had to be content with simply pointing in a very general way to *two parallel lines of development* which seem to be particularly characteristic.

In Troms, where business life was constantly dominated by agriculture and fishing, the breakthrough of the labour movement took the form of political mobilisation (in elections) against the rule of the merchants, well aided by economic depression in the fisheries and by contemporary agitation against international whaling in the Arctic Ocean. In Nordland and parts of Finnmark the breakthrough was to a greater extent coloured by the trade unionist battle for the right to collective organisation, and particularly by the way this struggle was carried on in the construction works and in the mines.

In conclusion it is suggested that the different circumstances must also have given rise to ideological differences which will no doubt be significant when it comes to determining the true content of the labour breakthrough. The testing of this hypothesis must however wait until material from other investigations than the present one has been duly processed.

Dag Skogheim: Erinnerte Geschichte und Arbeiterkultur

Der Artikel beschäftigt sich mit den Erfahrungen des Autors bei der Suche nach Quellen über die multinationale Arbeiterbewegung Nordnorwegens.

Es gibt Fälle, in denen es praktisch unmöglich ist, schriftliche Quellen zu finden. In der Geschichte der Arbeiterbewegung ist die mündliche Überlieferung in bestimmten Zusammenhängen oft die Regel, weil über wichtige Ereignisse und Prozesse keine Aufzeichnungen vorliegen. Dafür gibt es viele Gründe – ein wesentlicher ist die Angst vor Repressalien aller Art.

Die mündliche Überlieferung hat viele Formen erhalten: Berichte, Lieder, Gedichte, Anekdoten. Zusammen bilden diese ein Muster, das qualitativ und quantitativ ausserordentlich informativ ist und zudem weit mehr als temporäre Stimmungsberichte darstellt. Wir finden dieses Muster in alten Arbeiterliedern, die die Transformation der Menschen und ihrer Lebensverhältnisse widerspiegeln. Es ist erwiesen, dass diese Formen mündlicher Überlieferung Wirkung gehabt haben – denn sonst hätten die Zeitungen sie nicht gedruckt. Sie hatten eine starke Wirkung weil sie – wie die alte mündliche Tradition – ausdrückten, was die Menschen beschäftigte. Viel wurde gedichtet, aber das meiste davon ist verloren gegangen. Letzteres gilt fast für die gesamte Arbeiterkultur. Ihre Aktivitäten wurden nie einer breiten Öffentlichkeit bekannt. Die wichtigste Bildungsinstitution, die Schule, hat ihr nie Aufmerksamkeit geschenkt und im Bewusstsein der Menschen erhielten die Aktivitäten deshalb keine besondere Wertschätzung.

In den Erinnerungen von Veteranen können wichtige Einzelheiten verborgen sein, – genau wie wichtige schriftliche Quellen der Arbeiterbewegung in Schuppen liegen oder Arbeiterfahnen versteckt oder vergessen in alten Baracken liegen. Es waren nicht politische Gegner, die die Geschichte als Schrott der totalen Gleichgültigkeit überlassen haben.

Oddvar Stølen: Whence did the Workers of Sulitjelma Get Power

Sulitjelma, the largest copper mine in Norway, reverted to the State on 6 July 1983. A month earlier a Conservative majority in the Storting (69 to 64) had decided that a national corporation should take over the mines, reduce the number of workers to 250, and close down the smelting works with its roughly 80 workers. The fact that the Storting's decision has not been put into effect several months after reversion is the result of Sulitjelma Miners' Union's determined struggle against the destruction of the local community, which would be the inevitable consequence of the loss of more jobs in this traditional mining society in the mountain wilds 100 km east of Bodø and 10 km west of the Swedish border.

Today the Miners' Union is in the process of taking over parts of the activity in Sulitjelma in order to safeguard jobs for the future. In the article «Whence did the Sulis Workers Get Power» the writer shows how the working class in this mining society took power, step by step and bit by bit through a history of more than 75 years. Here the trade union movement was born in battle after many years of suppression by foreign capitalists. The crucial battle was fought one Sunday in January 1907. Between 12 and 15 hundred men gathered on the ice of Long Lake to organize trade unions. What triggered off this mobilisation was an attempt on the part of the management to check the workers by making them wear a lead number-plate on a string round their necks when they were at work in the mines. The workers felt humiliated and refused.

They met on the ice because they had no meeting hall. 75 years later a new bastion was occupied by the Sulitjelma workers. The former residence of the managing director was taken over by the unions of the labour movement, as principal shareholders, to be used as a hotel and for educational purposes by the trade union movement. During the course of all those years there were many bitter battles between capitalists and trade unionists. Altogether the trade unionists in Sulitjelma were in open conflicts for one hundred weeks – roughly two years.

In Sulitjelma the management owned all land, all buildings, roads, water, sewers, telephones, etc. This meant that the trade union movement came to play the role of negotiator with the management in all kinds of welfare questions affecting the local community. The trade union movement became as it were a small local authority council and it thus became more socially oriented than was usual. The political split in the labour movement never caused any split in the trade union movement in Sulitjelma. Through crises and struggles its unity was strengthened. The workers of Sulitjelma know their historical roots and are proud of them. Through these roots nourishment flows for the battle for the future of the community. In 1983 important elements in the strategy of the Miners' Union are the systematic acquisition of knowledge of and insight into the local community, the use of the mass media to win public opinion, and not least the use of their culture as an important means of strengthening their unity and providing mutual inspiration. The workers of Sulitjelma are trying to steer and control a local community which is to be based on an alternative economic system designed to serve the people and not the capitalists.

Today trade union members from other one-sided industrial centres in Norway go to Sulitjelma to learn.

Kjetil Paulsen: How the Socialist People's Party changed from industrial socialism to «red-green» socialism

The Socialist People's Party (SF) was established in 1961 mainly as an electoral opposition group against Norwegian foreign and security policies. In domestic affairs, the party was in principle committed to traditional social-democratic solutions until 1965 – 66, even if the SF demanded more comprehensive social and economic reforms than the Labour Party could accept. The overwhelming political guideline for almost all political parties concerned, included the SF, was industrialization, increased productivity and economic growth. In 1967 the SF opposed this multi-political «agreement», when the party's national congress passed a platform-resolution concerning regional policy. In

this programme the party launched so-called populist solutions in economic and regional policies. This meant more emphasis on the total standard of living in local societies, especially through improved conditions for principal industries as fishing and agriculture.

Some of the reasons for this change from industrial socialism to «red-green» socialism or populism:

– In general the depopulation problem was seriously increasing during the 50's and the 60's. Regional policy was put on the agenda for public debate in this period.

– After some time, the strongly international orientated SF developed a need for pronounced domestic political standpoints. The new populism satisfied some parts of this need.

– The SF was not a genuine Marxist Party – neither in theory nor in practice – and wanted to be a «people's» party, not exclusively a «working class» party. This made it easier to absorb an alliance model consisting of workers, farmers and fishermen.

– After the local elections in 1963 hundreds of SF-members got involved in regional politics and administration. It is probable that these people felt the need for an ideological framework, which could place their new activities in a political perspective.

– Some leading social scientists were in the 60's engaged in new research work concerning power structures and organizations models in local societies, and their influence in the SF were considerable, both through direct participation and through indirect inspiration. The distance from new, radical research to a new, radical political party was very short.

Dag Seierstad: The Cleavage Socialist Peoples Party (SF) – Socialist Youth in February 1969

Sosialistisk Folkeparti (SF) was created in 1961 as the organized expression of the opposition to the foreign policy and the defense policy of the governing Labour Party. During the 60's SF gradually widened its political platform to include economic, regional, ecological and trade union issues, and the party thus established itself as a left-wing socialist alternative within the labour movement.

In February 1969, at SF's 6. Congress, the youth organization of SF, *Sosialistisk Ungdomsforbund* (SUF), broke away from the party. SUF became the nucleus of the Chinese-oriented Marxist-Leninist party AKP (m-l) organized in the early 70's.

The present article discusses the development leading to the cleavage between SF and SUF. Part I gives a brief sketch of how the tensions between the party and its youth organization developed. Part II presents the author's judgment of what happened. The main conclusions are:

The war in Vietnam and the new consciousness of a Norwegian society firmly entrenched within an all-pervading world imperialism mobilized and radicalized the youth faster and more fundamentally than the older generations. The socialist youth experienced the war in Vietnam with an intensity that made the political practice of ordinary members within SF look like treason in the fight against imperialism. In hindsight it is easy to see that SF changed, both in its practice and in its general political orientation, in the direction demanded by its youth organization during these years. But the changes were not accomplished fast enough to avoid the cleavage. What at the outset could be

described as a «difference in speed» in a political reorientation, became after the cleavage cemented into two rivalling political parties with fundamentally different strategic perspectives.

Eva Lundgren: Mot Dag und die Arbeiterbewegung

Die Zeitschrift *Mot Dag* erschien ab 1921 mit dem Untertitel «Zeitschrift für Arbeiter und Intellektuelle». Ihr Redaktionskollektiv bildete den Kern der Organisation Mot Dag (Dem Tage entgegen), die in den Jahren 1922 bis 1936 bestand.

Die Organisation Mot Dag verstand sich als die Intellektuellen in der Arbeiterbewegung Norwegens. Taktisch suchte sie Allianzen mit dem jeweils «sozialistischsten» Teil der Arbeiterbewegung. Das führte besonders in den 1920er Jahren zu einem parteipolitisch unbeständigen Dasein zwischen der KP Norwegens und der Norwegischen Arbeiterpartei.

Als Intellektuelle sahen die Mot Dag-Mitglieder auch eine Aufgabe darin, Kultur und Bildung der Klasse durch Verlagsarbeit, Schulung und Agitation zu fördern. In der studentischen Politik spielte die Organisation in all den Jahren ihrer Existenz eine führende Rolle. Graduierte Mot Dag-Mitglieder organisierten sozialistische Berufsvereinigungen für Architekten, Ärzte, Ingenieure, Wirtschaftswissenschaftler u.a.

Die Organisation Mot Dag hatte einen festen, disziplinierten inneren Kern von «Berufsrevolutionären» und einen weit lockeren Kreis von Mitarbeitern. Mot Dag-Mitglieder gehörten nicht nur der eigenen Organisation an, sondern auch einer Reihe von Frontorganisationen.

Leiter der Organisation war Erling Falk. Im Artikel wird diskutiert, ob Falk Mot Dag als klarer *Primus inter pares* führte oder als souveräner Stratege. Eng verbunden mit dieser Diskussion ist die Frage, ob Mot Dags scheinbar einheitliche Argumentation und Stil Falk selbst oder ein Kollektiv widerspiegelt, ob dies Ausdruck eines ganzheitlichen theoretischen Fundaments ist, aber auch, *welche Art* von Ganzheit Mot Dag eigentlich repräsentierte. Die Antwort der Organisation auf all diese Fragen war eindeutig.

Im abschließenden Abschnitt «Ausblick» wird Gramscis Begriff von der Arbeiterbewegung als *gegen-intellektuell* zur *bürgerlichen kulturellen Hegemonie* auf die Rolle Mot Dags im Weg der Arbeiterbewegung zur Regierungsmacht angewandt. In einer kurzen Periode vor und vielleicht auch nach dem 2. Weltkrieg bildeten Mot Dag-Mitglieder und ihre Organisationen den Kern in einer kulturellen *Gegen-Hegemonie* für die Arbeiterklasse.

Innkomne publikasjoner

Historisk Tidsskrift, nr. 1 – 4, 1983

Heimen, nr. 1 – 4, 1983

Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung (IWK), nr. 1 – 4, 1983

Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung (BzG), nr. 1 – 6, 1983

Zhores Medvedev: *Andropov*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag 1983

Medarbeidere i dette heftet:

Nils Henrik Fuglestad (1948): Cand.philol. med historie hovedfag. Amanuensis i historie ved Nordland distriktshøyskole. Har bl.a. skrevet «Politiske motsetninger i norsk fagbevegelse i 1920-åra» (hovedfagsoppgave, 1975), «Avtaleverk som strategi. Litt mer om hvordan Hovedavtalen av 1935 kunne bli til» (1982) og «Noen synspunkter på norsk fagbevegelses politiske og ideologiske utvikling i mellomkrigstida» (i *TFAH*, 1, 1977).

Eva Lundgren (1947): Cand.philol. med kristendoms-kunnskap hovedfag. Fra 1979 universitetsstipendiat ved Religionsvitenskapelig Institutt, Universitetet i Bergen. Har bl.a. skrevet hovedoppgave om Mot Dags religionsforståelse, diverse teologikritiske artikler og bidrag i *Djevelutdriverne*, *Eksorsisme i Norge* (1981), *Den bortkomne datter* (1982) og *Kjønnsroller og likestilling* (1983).

Arnfinn Malme (1950): Cand.philol. (1983), hovedfag i historie i 1979. Ansatt ved Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek i Oslo, der arbeidet med muntlige kilder og minnemateriale er en av hovedoppgavene. Har skrevet «Fagbevegelsens organisasjonsformer. Organisasjonsdebatten i 1960- og 70-åra i tilknytning til organisasjonskomiteen i den private sektor av 1966» (hovedfagsoppgave).

Kjetil Paulsen (1956): Cand.philol. med historie hovedfag. Ansatt i Utenriksdepartementet. Har skrevet hovedoppgaven «Da populismen seiret i Sosialistisk Folkeparti» (1982). Aktiv SV-politiker i en årrekke.

Dag Seierstad (1936): Cand.real. med fysikk hovedfag. Amanuensis i statsvitenskap ved Oppland Distriktshøgskole i Lillehammer. Har skrevet *Hva skjer i Afrika* (1969), *EF – eller Norge* (1972), *Når jobbene forsvinner* (1980). Medlem av SFs sentralstyre 1969 – 1973.

Dag Skogheim (1928): Forfatter. Har utgitt en rekke skjønnlitterære verker, bl.a. *Sulis* (1980) og *Kafe Iris* (1982), samt bøker, antologier og artikler om arbeiderbevegelsen i Nord-Norge (bl.a. *Klassekampen under nordlysflammer* (1973), *Vi vil tænde* (1975), *Ellisif Wessel* (1977), *Kathrine Bugge* (1978), *Gitta Jønsson* (1978)).

Oddvar Stølen (1934): Journalist (bl.a. i *Aktuell* (1961 – 1974)) og siden 1976 redaktør av *Arbeidsmanden*. Har bl.a. skrevet *Eit minutt av krigen* (1969) og redigert Tiden's serie om arbeidsmiljø.

Prisøkning og økonomiske
nedgangstider
rammer også

**TIDSSKRIFT FOR
ARBEIDERBEVEGELSENS
HISTORIE**

Derfor:
Tegn et abonnement,
verv en ny leser
eller gi bort
et gaveabonnement!

TEFAH 1 1984

Historien som politisk kraft

Nils Henrik Fuglestad

Omkring arbeiderbevegelsens framvekst i Nord-Norge

Dag Skogheim

Minnehistorie og arbeiderkultur

Erfaringer fra arbeidet med den flernasjonale arbeiderbevegelsen i
Nord-Norge

Oddvar Stølen

Hvor fikk Sulis-arbeiderne makt fra?

Kjetil Paulsen

Da populismen seiret i Sosialistisk Folkeparti

SFs distriktspolitikk fra 1961 – 67

Dag Seierstad

**Bruddet mellom Sosialistisk Folkeparti og
Sosialistisk Ungdomsforbund**

Eva Lundgren

Mot Dag og arbeiderbevegelsen

Rapport:

Arnfinn Malme

Norden – fins det?

5. nordiske konferanse for forskning i arbeiderbevegelsens historie

---

Summaries/Zusammenfassungen
